

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

✓ 9
93

93/9

1999

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ «ԼՈՅՍ»Ի

ԲՆԱՇՐԱԿԱՆԻ ՄԸ
ՆԵՐՇՆՁՈՒՄՆԵՐԸ

Մասն Ա.

Գրեց

Մ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ՓԻԼԻՊՊՈՍԵԱՆ ԵՒ ՏԻՐԱՆԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ
108 Dudley St., Roxbury, Mass.

1904

BIBLIOTHECA ARMENA
GARO H. KAZAZIAN
Chicago, Ill., U.S.A.

ԼՈՅՍ

Հ Ա Ն Դ Ե Ս

ԳԻՏԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՒ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ամերիկա տարեկան մէկ աօլար
Արտասահման » վեց ֆրանք

Հասցէ՝

THE LOUYCE PUB. CO.

258 River St.,
Cambridgeport, Mass.
U. S. A.

29-104

93-29

ԻՏԵՒԼԻՆ ԾՆՈՒՆԴԻ

1

Ամենէն նշանակալից քայլն էր որ առաւ
մարդկային սեռը իր բնաշրջական վերելքին մէջ,
երբ սկսաւ յարարերութիւններ գտնել արտաքին
աշխարհէն իր ստացած ազդեցութիւններուն մի-
ջեւ: Զգայարանաց միջոցաւ իր ուղեղին վրայ
տպաւորուող ազդեցութեանց միջեւ յարարե-
րութիւններ գտնելու այս կարողութիւնն էր որ
անհուն անջրպետ մը հաստատեց մարդուն եւ
կենդանեաց բոլոր միւս սեռերուն միջեւ, որ Բա-
նական խաղ ստեղծեց Մարդ-Անասունին մէջ,
եւ այսպէս ընդունակ ըրաւ զանիկա խոհալներ
կազմելու եւ խոհալներէ գրաւուելու:

2

Լուսաբանենք վերի պարբերութեամբ ար-
տայայտուած ճշմարտութիւնը:
Դուրս կը նայիմ պատուհանէս, եւ կը տես-
նեմ տուններ, բլուրներ, ծառեր, ծաղիկներ, թռ-
չուններ, կառքեր եւ ուրիշ բազմաթիւ արտաքին
իրողութիւններ: Լուսոյ ճառագայթներ կը ցո-
լանան բոլոր այս առարկաներէն եւ կը թափան-
ցեն աչքիս: Տեսողական ջիղերու միջոցաւ դէ-
պի ուղեղս կը յառաջանան ասոնց արտադրած
ազդեցութիւններուն հոսանքները ու կը տպա-
ւորուին անոր վրայ: Արտաքին աշխարհէն զգա

յարանաց ունէ՛ միոյն միջոցաւ ուղեղին հասնող ազդեցութիւնները իրենց համապատասխան ՏՊԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ (impression) կը գրոշմեն անոր վրայ: Այսպէս զանազան գոյներու տպաւորութիւններ կ'ստանամ ուղեղիս վրայ, երբ դաշտանկար մը դիտեմ. բուրումներու տպաւորութիւններ, երբ հոտոտեմ պարտէզին ծաղիկները. ճաշակեւեաց տպաւորութիւններ, երբ ծծեմ քաղցր կամ լեղի հեղուկ մը. շօշափելեաց տպաւորութիւններ, երբ մուշտակ մը քսուի երեսիս. տաքի կամ պաղի տպաւորութիւններ, երբ տաք կամ պաղ ջուրի մէջ թաթխեմ ձեռքերս: Իրենց համապատասխան ԶԳԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ (sensation) յառաջ կը բերեն մտքիս մէջ՝ ուղեղիս վրայ գրոշմուած այս տպաւորութիւնները. ինչ որ տպաւորութիւն մըն է լոկ ուղեղին կողմէն դիտուելով, զգայութիւն մըն է մտքի կողմէն դիտուելով. նոյն իրողութեան տարբեր կողմերն են ասոնք: Զգայութիւն մըն է զգայարանաց ունէ՛ միոյն միջոցաւ մեր մտքին ներկայացող ամէն բան. զգայութիւններ են, այսպէս, ձայն, գոյն, հոտ, համ, տաքութիւն, կարծրութիւն, եւայլն:

Արդի հոգեբանութիւնը հաստատած է թէ անորոշ, խառնաշփոթ ու ընդհանուր են մանկան մը ունեցած զգայութիւնները: Զգայարաններէն ներս հոսող բազմատեսակ ազդեցութիւնները գունազան ու պզգացող խառնաշփոթութիւն մը միայն յառաջ կը բերեն անոր մտքին մէջ: Գոյներու եւ ձայներու, համերու եւ հոտերու, եւ ուրիշ զգայութեանց այս խառնաշփոթութիւնն է ահա անոր ամբողջ տիեզերքը: Գոյութիւն

չունին իրեն համար անջատ անջատ զգայութիւններ: Սառնիխուռն եւ անճանաչելի զգայութեանց քառս մըն է իր միտքը: Այն ատեն միայն կ'սկսի ճանչնալ իր ունեցած զգայութիւնները, երբ պատեհութիւն ունենայ անցեալ փորձառութիւններու հետ բազդատել զանոնք: Հաճոյք կ'ըզայ, զորօրինակ, լոյսի ու կաթի առթած զգայութիւններէն, եւ ապերջանիկ կ'ըզայ ինքզինքը ժամանակ մը անոնցմէ գրկուելով: Այսպիսի փորձառութեամբ մը կը կարողանայ դատել իր ընդհանուր զգայութեանց քառսէն լոյսի եւ համի զգայութիւնները, ու կը ճանչնայ զանոնք երբ կրկին ներկայանան իր մտքին: Փորձառութեան շնորհած այսպիսի վերլուծումներու շնորհիւ անջատ անջատ զգայութեանց տիեզերքի մը կը վերածուի տակաւ մանկան մտքին մէջ տիրող խառնաշփոթութիւնը: Ասկէ կը ծնանի ԳԻՏԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ. առանց ներկայ զգայութիւնները անցեալ փորձառութեանց հետ հակադրելու կարողութեան՝ չկայ գիտակցութիւն: Ներկայ զգայութեանց տիեզերքի մը մէջ միայն ապրող արածը չկրնար երբեք գիտակցութիւն ստանալ:

§

Բայց արտաքին աշխարհի ազդեցութեանց միջոցաւ մեր մտքին մէջ ծնունդ առնող զգայութիւնները իրարմէ զանազանելով տարբեր տարբեր յատկութիւններու միայն կրնանք գիտակից ըլլալ, եւ ոչ թէ առարկաներու կամ անձերու, որչափ ատեն որ յարաբերութիւններ չենք հաստատած այդ զանազան զգայութիւններուն

միջեւ: Պայծառութեան զգայութիւն մըն է լուկ ճրագը մանկան համար, եւ ոչ թէ լուսատու առարկայ մը. ախորժելի համ մըն է կաթը, եւ ոչ թէ հեղուկ մարմին մը. հաճոյառիթ ներգործութիւն մըն է մայրը, եւ ոչ թէ անձ մը: Մտքին մէջ տիրող մեծ խառնաշփոթութիւնը վերլուծելով եւ իր բաղկացուցիչ մասերուն վերածելով կ'ստանայ մանկիկը գոյնի, ձայնի, շարժման, ձեւի, քաղցրութեան, ծանրութեան, ջերմութեան զգայութիւնները, կը ճանչնայ բազմաթիւ յատկութիւններ, բայց ոչ առարկաներ կամ անձեր. այս վերջինները գոյութիւն չունին իր տիեզերքին մէջ:

Միջոցի այս ինչ կէտէն, սակայն, մէկէ աւելի տպաւորութիւններ կ'ընդունի մանկիկը նոյն վայրկենին: Կը նայի սեղանին վրայ դրուած վառ ճրագին, եւ պայծառութեան զգայութիւնը կ'ունենայ. ձեռքերը կը մօտեցնէ անոր, եւ տաքութեան զգայութիւնն ալ կ'աւելնայ. մատները կը դպնէ անոր բոցին, եւ այրելու զգայութիւնն ալ կը միանայ միւսներուն: Այսպիսի փորձառութիւններով յաջորդաբար կ'ստանայ նաեւ ըզգայութիւններ անոր ծանրութեանը, մեծութեանը, ձեւին եւ ուրիշ յատկութեանց մասին: Կրկնակի փորձառութիւններով տեւական կապակցութիւն մը կը դռնէ այս զանազան զգայութիւններուն միջեւ, այնպէս որ երբ ճրագին պայծառութիւնը միայն տեսնէ՝ գիտէ թէ տաքութիւն, այրելու կարողութիւն, կարծրութիւն եւ ուրիշ առանձնայատկութիւններ եւս գոյութիւն ունին անոր հետ: Միջոցի ու ժամանակի երկու դերձաններովը խուրձ մը կը կազմէ իրա-

րու հետ տեւականօրէն կապակցուած այս զգայութիւններէն ու կը դնէ մտքի գրպանին մէջ: Զգայութիւններու այս ամբողջական խուրձն է ահա որ ճրագին գիտակցութիւնը կուտայ մանկան, որ կարելի կ'ընէ անոր համար ճանչնալ ճրագը իբրեւ առարկայ մը, եւ ոչ թէ զգայութեանց խառնուրդ մը լուի: Տեւականօրէն իրարու հետ կապակցուած զգայութիւններու խուրձ մըն է ինչ որ իր կամ անձ կը կոչենք: Խուրձ մը կազմող զգայութիւններէ՝ ոեւէ մին խորհրդանշանը կը դառնայ իր մնացեալ ընկերներուն, այնպէս որ զանոնք ալ կ'արթնցնէ մտքին մէջ երբ ինքը միայն յառաջ գայ արտաքին ազդեցութեան մը միջոցաւ: Ելեքտրակառքի մը ամբողջական մտապատկերը կը յայտնուի իսկոյն մտքիս մէջ, երբ անոր փողոցէն անցնելու ձայնը միայն լսեմ. որովհետեւ ձայնի այդ մասնաւոր զգայութիւնը կը քաշէ երեւան կը բերէ նաեւ իր մնացեալ ընկեր—զգայութիւնները որոնք խուրձ մը կը կազմեն իրեն հետ.—ելեքտրակառքին մեծութեանն ու ձեւին, անոր ներքին ու արտաքին կազմութեանը, անոր շարժումին, անոր մէջ նստողներուն եւ զայն վարողին, ու շատ մը ուրիշ յատկութեանց զգայութիւններ: Ելեքտրակառքը իբրեւ առարկայ մը կը պատկերանայ մտքիս մէջ, թէեւ դրսէն եկող ազդեցութիւնը ձայնի զգայութիւնը միայն առթեց մտքիս: Արտաքին աշխարհէն օտարացուած կապակցեալ զգայութիւններէ այսպիսի խուրձեր կազմելու կարողութիւնը կամ գործողութիւնը կը կոչուի ԸՄԲՈՒՆՈՒՄ (perception):

Մեր նիւթին համար խիստ կարեւոր է Ըմբռնումը զանազանել Զգայութենէն: Մառ մը կը տեսնեմ դաշտին մէջ բարձրացած: Բայց ինչ է տեսածս իրապէս. — գոյներու անկանոն ուրուագիծ մը լոկ: Տեսողական այդ զգայութիւնը, սակայն, նշանակն է շատ մը ուրիշ զգայութիւններու, որոնք իրեն հետ միասին գտնուած են անցեալ փորձառութիւններուս մէջ: Այսպէս, գոյներու խառնուրդի մը այդ միակ զգայութիւնը անմիջապէս կ'արթնցնէ մտքիս մէջ գաղափարներ ծառին ինձմէ ունեցած հեռաւորութեանը, անոր հաստութեան ու բարձրութեանը, անոր տաքութիւն արտադրելութեանը կարողութեանը, կացինի մը հարուածներուն տակ անոր արձակելիք ճարձատիւնին, անոր շուքին արձակած զովութեանը, դաշտանկարին վրայ անոր աւելցուցած գեղեցկութեանը, անոր իրր վառելանիւթ ունեցած դրամական արժէքին, անոր արտադրած պտուղներուն, անոր կազմական մասնայատկութիւններուն կամ բուսաբանական դասակարգմանը, եւ անոր ունեցած շատ մը ուրիշ յատկութեանցը մասին: Գոյներու խառնուրդ մը կը տեսնեմ ես, բայց ծառ մը կ'ըմբռնեմ: Տեսողական զգայութիւն մը միայն կ'ստանամ դրսէն, բայց անոր պատկանած խուրձին միւս ընկեր-զգայութիւններն ալ յայտնուելով՝ առարկայ մը կը ձեւակերպեն մտքիս մէջ: Իր ծնած օրէն իվեր երկար տարիներ շարունակ մութ սենեակի մէջ փակուած անձ մը, Գասբար

Հաւդէր, պայծառ առաւօտ մը երբ բաց պատուհանը տարուեցաւ առաջին անգամ, չկրցաւ տեսնել տուներու, աշտարակներու, բլուրներու, ծառերու եւ դաշտերու աշխարհ մը. այլ տեսաւ միայն խառնաշփոթ ու անորոշ զանգուած մը գոյներու, զոր նկարչի մը պնակին մէջ խառնուած գոյներուն նմանցուց շատ վերջ: Առարկաներ գոյութիւն չունէին անոր համար, որովհետեւ իր մտքին մէջ դեռ չէին կազմուած իրարու հետ տեւականօրէն կապակցուած զգայութիւններու խուրձեր: Պատուհանէն առաջին անգամ դուրս նայելու պահուն կ'ստանար ան բազմաթիւ զգայութիւններ, բայց զուրկ էր ըմբռնումէ: Գոյնի ու ձայնի, համի ու հոտի բարեխառնութեան եւ ծանրութեան տիեզերքի մը միայն կը ծանօթացնեն զմեզ մեր զանազան զգայութիւնները. ըմբռնումն է որ կը կազմակերպէ ծաղկի ու տունկի, աստղի ու վտակի, բլուրի ու տան, թռչունի ու ծովի, առարկաներու եւ դէպքերու տիեզերքը: Միջոցի մէջ իրարու կապակցեալ զգայութիւններու միացումէն կ'ունենանք առարկայից ըմբռնումներ, իսկ ժամանակի մէջ իրարու կապակցեալ զգայութիւններու միացումէն՝ դէպքերու ըմբռնումներ: Մեր զգայարանաց ունէ միոյն վրայ ազդող առարկայի մը մէջ այնչափ բան միայն կը գտնենք որչափ բան որ արդէն իսկ գոյութիւն ունի մեր մտքին մէջ, որչափ բան որ չահած ենք մեր անցեալ փորձառութիւններէն, դիտողութիւններէն, ուսումներէն ու խորհրդածութիւններէն: Ասոր համար է որ իրարմէ շատ տարբեր կրնան ըլլալ մեր ըմբռնումներ

զանազան առարկայից ու դէպքերու մասին, թէև նմանօրինակ զգայութիւններ ընդունինք անոնցմէ այսինչ պահուն. նմանօրինակ ազդեցութեամբ մը կը ներգործէ ծառը խումբ մը դիտողներու տեսողական զգայարանաց վրայ, բայց որչափ կրնան տարբերիլ ասոնց նոյն պահուն կազմած ըմբռնումները. բուսաբանը կ'ըմբռնէ անոր հրաշալի կազմն ու կեանքի գործունէութիւններ, արուեստագէտը՝ անոր ընծայած գեղեցկութիւնը, վաճառականը՝ անոր շուկայի արժէքը, պարտիզպանը՝ անոր արդիւնաբերումը, փայտահատը՝ անոր ճարճատիւնը կացինի առջեւ, աշխատաւորը անոր զովացուցիչ շուքը, և այլն: Այսպէս, ներսէն կուգան յաւէտ ունէ վայրկեանի մէջ մեր ունեցած տեսութեանց ամենամեծ մասը քան թէ դրսէն: Գիտունի մը, արուեստագէտի մը, սուրբի մը կամ մարգարէի մը տիեզերքը անհունապէս կը տարբերի տղու մը կամ տգէտի մը տիեզերքէն, որչափ ալ նմանօրինակ զգայութիւններ ընդունին ասոնք որոշեալ ժամանակի մը մէջ, որովհետեւ առաջիններուն մտացը մէջ կը գտնուի ըմբռնումներու անհունութիւն մը որմէ զուրկ են վերջինները, որովհետեւ այդ որոշեալ վայրկեանին դրսէն ստացուած իւրաքանչիւր զգայութիւն անցեալ ու հեռաւոր շատ աւելի բազմաթիւ զգայութիւններու խորհրդանշան մըն է առաջնոյն համար քան թէ վերջնոյն: Մեր մտքին մէջ կազմուած տիեզերքին ցոլացումն է որ կը տեսնենք դուրսը. և ըմբռնումներէ ձեւակերպուած է ան:

Անշուշտ զգայութիւններէ կ'արտադրուին

մեր բոլոր ըմբռնումները, ինչպէս բամպակէ կ'արտադրուին բոլոր կտաւեղէնք: Առանց ըզգայութեան չկրնար գոյութիւն առնել ըմբռնումը, ինչպէս առանց բամպակի չկրնար գոյութիւն առնել կտաւեղէնը: Բայց իմացական կարողութիւն մը կամ գործունէութիւն մը անհրաժեշտ է որ ըմբռնումներու վերածէ զանազան զգայութիւններ, ինչպէս հորեր, ճախարակներ ու կտաւագործներ անհրաժեշտ են բամպակը կտաւի վերածելու համար: Յաւի տեսնապէս անգործ պիտի մնար մեր իմացական մեքենայութիւնը եթէ զգայութիւնք նիւթ չը մատակարարէին իրեն, ինչպէս ոչինչ պիտի կրնային ընել հորերն, ճախարակներն ու կտաւագործներ եթէ բամպակ չհայթայթուէր իրենց: Ասկէ բնաւ չհետեւիր, սակայն, թէ ինքնաբերաբար ըմբռնումներու կը վերածուին մեր զգայութիւնները: Մինչեւ որ նիւթապաշտութիւնը չյաջողի ապացուցանել մեզ թէ ինքնիրեն կը մանուի, կը հիւսուի ու կտաւի կը վերածուի բամպակը, չպիտի կրնայ համոզել զմեզ թէ ինքնիրենց ըմբռնումներու կը վերածուին արտաքին աշխարհէ ստացուած զգայութիւնները, և թէ այդ գործը կատարող իմացական կարողութիւն մը, միտք մը, գոյութիւն չունի մարդուս մէջ:

Զգայութեան մը ծնունդը կուտայ զգայարանաց միջոցաւ ուղեղին վրայ դրոշմուող ամէն տպաւորութիւն, բայց միտքն է, աննիւթ կարողութիւն մը, որ կապակցութիւններ կամ յարաբերութիւններ կը գտնէ այդ զգայութեանց միջեւ ու այսպէս ըմբռնումներու կը

վերածէ զանոնք: Մէկէ աւելի զգայութիւն կ'ենթադրէ ամէն ըմբռնում, բայց ոեւէ ըմբռնում չենթադրեր զգայութիւնը: Աշխարհս կազմող տարրերու եւ կամ լեզուի մը բառերը կազմող գրերուն եթէ նմանցնենք զգայարանաց միջոցաւ յառաջ եկող զգայութիւնները, այն ատեն աշխարհի բաղադրեալ մարմիններուն եւ կամ լեզուի մը բառերուն նմանցնելու ենք մտքին մէջ կազմուող ըմբռնումները: Ոչ մէկ ըմբռնում պիտի կրնար ծնունդ առնել զգայութենէ զուրկ ոեւէ արարածի մէջ, ինչպէս ոչ մէկ բաղադրեալ մարմին եւ կամ ոչ մէկ բառ պիտի կրնար կազմուիլ եթէ գոյութիւն չունենային նախ տարրերն ու գիրեր: Բայց ըմբռնելու մտաւոր կարողութենէ զուրկ էակի մը մէջ կրնայ գոյութիւն ունենալ բազմաթիւ զգայութիւններու անհունութիւն մը, ինչպէս կրնայ գոյութիւն ունենալ բաղադրեալ մարմիններէ զուրկ քառս մը անթիւ տարրերու, և կամ բառեր չկազմող հսկայ դէզ մը գիրերու: Չանազան զգայութիւններ միայն կ'առթէ մեզ արտաքին աշխարհը. մարդկային միտքն է որ կ'ստեղծագործէ ասոնցմէ առարկաներու, երևոյթներու եւ դէպքերու տիեզերքը՝ այնպէս ինչպէս կ'երեւի մեզ:

5

Մարդկային միտքը ոչ միայն կարող է առարկաներ ըմբռնել, այլ եւ կարող է յարաբերութիւններ ըմբռնել տարրեր առարկայից ու նեցած զանազան յատկութիւններուն միջև:

Կնքամոմ մը ու դրչիս ծայրը սրբելու համար պատրաստուած լաթի կտոր մը կը գտնուի առջեւս: Փոփոխակի կը նայիմ այդ կնքամոմին ու սրբիչին, եւ ուշադրութիւնս կը գրաւուի սախրողութեան թէ նմանութիւն մը կայ անոնց ազդած մէկ զգայութեանը միջեւ, այսինքն թէ իրարու նման են անոնց գոյները: Գոյնի այս նմանութիւնը ըմբռնելու գործողութեանս ատեն, այդ երկու տարրեր առարկայից ազդած զանազան զգայութիւններէն գոյնի մասնաւոր զգայութիւնը գերակայութիւն մը կ'ստանայ մտքիս մէջ, ու երկրորդական դիրքեր կը գրաւեն միւս զգայութիւնները: Այսինքն, միտքս շատ աւելի կը գրաւուի այդ առարկաներու գոյնովը քան թէ ձեւովը, մեծութեամբը կամ ուրիշ ոեւէ յատկութեամբ. մինչեւ անգամ կրնայ ըլլալ որ ուշադրութենէս բոլորովին վերիպին այս առարկաներուն երկրորդական յատկութիւններէն ոմանք: Կարմիր կողքով գիրք մըն ալ կը գտնուի սեղանիս վրայ, բայց տարրերութիւն մը կը գտնեմ կնքամոմին և այս վերջին առարկային ունեցած գոյներուն միջեւ. առաջինը բաց-կարմիր է, իսկ վերջինը մթագոյն: Արդ ըմբռնելու կարողութեանս շնորհիւն է որ նըմանութիւններ կամ աննմանութիւններ կրնամ գտնել տարրեր առարկայից յատկութիւններուն միջեւ: Այսպէս, կ'ըմբռնեմ կնքամոմին ու սրբիչին ունեցած գոյներուն նմանութիւնը, ինչպէս նաև ասոնց ու գրքի կողքին ունեցած գոյներուն աննմանութիւնը: Յայտնի է թէ տարրեր առարկայից ունեցած յատկութիւններուն յարաբերութիւններն է որ կ'ըմբռնենք, ու ոչ

Թէ բուն իսկ յատկութիւնները: Չգայութեամբ զիտակից կ'ըլլանք առարկայից յատկութիւններուն, բայց ըմբռնմամբ յարաբերութիւններ կը հաստատենք անոնց միջեւ: Կնքամոմին ու սրբիչին կամ գրքի կողքին գոյները միայն կուտայ մեզ զգայութիւնը, իսկ ըմբռնումը զիտակից կ'ընէ զմեզ այդ գոյներուն ունեցած նմանութեանը կամ աննմանութեանը: Երկու տարբեր զգայութիւններ կ'ունենամ երբ յաջորդաբար լսեմ երկու ձայներ. այն ատեն միայն կրնամ ըմբռնել այդ ձայները երբ բաղդատեմ զանոնք իրարու հետ ու նմանութիւններ կամ աննմանութիւններ գտնեմ անոնց միջեւ. երբ գտնեմ, զոր օրինակ, թէ մին միւսէն աւելի բարձր է կամ աւելի հեշտալուր: Չանազան զգայութիւններ միայն կ'ունենամ երբ յաջորդաբար ճաշակեմ մեղր ու շաքար, կամ հոտոտեմ վարդ ու մանուշակ, եւ կամ տեսնեմ ծաղիկներ, թռչուններ ու մարդկային դէմքեր. այն ատեն միայն ըմբռնումներ կը կազմուին մտքիս մէջ երբ իրարու հետ բաղդատեմ այդ զանազան զգայութիւնները, ու կարենամ որոշել թէ այսինչ զգայութիւնը աւելի հաճելի կամ նախընտիր է քան ուրիշ մը: Չգայութեան մը ծնունդ կուտայ զգայարանաց միջոցաւ ուղեղին վրայ դրոշմուող ամէն տրպաւորութիւն, իսկ ըմբռնում մը կը կազմուի այդ զգայութեանց միջեւ յարաբերութիւններ գտնող մտաւոր ամէն գործնէութեամբ: Ըմբռնելու կարողութեամբ օժտուած միտքն է այսպէս որ կ'ստեղծագործէ յարաբերութեանց անթիւ կապերով հիւսուած տիեզերք մը:

Անզիտակից յիշողութիւն մը կ'ենթադրէ ամէն ըմբռնում: Ճիշդ այս պահուս գոյներու խառնուրդ մը լոկ կը տեսնեմ հեռին, բայց ծառ մը կ'ըմբռնեմ, որովհետեւ տեսողական ներկայ զգայութեանց ազդեցութեամբը անմիջապէս ու անզիտակցօրէն կը յիշեմ նաեւ կարգ մը ուրիշ զգայութիւններ զորս անցելոյն մէջ ունեցած եմ գոյնի այդ մասնաւոր զգայութեան հետ միասին: Բացարձակապէս անկարելի է իտի ըլլար մարդկային մտքին համար ըմբռնել ունէ բան՝ առանց անզիտակցօրէն յիշելու այսպիսի կարողութեան մը:

Բայց զիտակից յիշողութիւնն է որ կուգայ ազատել զմեզ ներկային նեղ բանտէն, և առաջնորդել անցեալ ընդարձակ աշխարհներուն մէջ: Գիտակից յիշողութենէ զուրկ միտքը պիտի կրնար ըմբռնումներ կազմել անմիջական զգայութեանց ազդեցութեամբ, բայց չպիտի կրնար երբեք վերադարձուի իր անցեալ ըմբռնումները: Առջեւ տարածուող դաշտանկարի մը վերայ նայելով կրնամ ես ըմբռնել ծառեր ու ծաղիկներ, մարգաղետիներ ու առուակներ՝ առանց զիտակից յիշողութեան մը պէտք ունենալու, բայց չեմ կրնար վերստանալ ըմբռնումները այն ծառերուն, ու ծաղիկներուն, այն մարգաղետիներուն եւ առուակներուն զորս տեսայ անցեալ օր կամ անցեալ տարի: Յիշողութիւնն է որ հաւատարմաբար կը պահպանէ

մեր անցեալ զգայութիւններն ու ըմբռնումներ, մեր փորձառութիւններն ու ժառանգութիւններ, մեր տառապանքներն ու երջանկութիւններ, ամբողջ միջերթը մեր մտքին ու սրտին: Անոր շնորհիւ կրնամ մտքիս առջեւ պատկերացնել ծաղիկ մը զոր տեսած եմ տարիներ առաջ, և կամ եղանակ մը որուն ունկնդրեցի անցեալ շաբթու: Արտաքին այդ գոյութիւնները չեն ազդեր այժմ իմ զգայարաններուս վրայ, ոչ կը տեսնեմ այդ ծաղիկը ու ոչ ալ կը լսեմ այդ նուագին ձայնը, բայց անցելոյն մէջ տեսողական ու լսողական զգայարանացս միջոցաւ տպաւորուած են անոնք ուղեղիս վրայ և յառաջ են բերած իրենց համապատասխան զգայութիւններ մտքիս մէջ. անցեալ զգայութիւններն են ահա եւ անոնցմէ կազմուած ըմբռնումները որ կը վերակենդանանան կրկին յիշողութեամբ: Զգայական-Փաղափար (Sense - idea) կը կոչուին մտաց մէջ վերարտադրուող բոլոր անցեալ զգայութիւններ: Կրնանք պարզապէս «Փաղափար» կոչել զանոնք, ինչպէս նաև անցեալ ըմբռնումներու վերարտադրութիւնները:

Փաղափարաց անհուն աշխարհ մը կը գտնուի այժմ մտքիս մէջ. աշխարհ մը՝ անցեալ բիւր զգայութիւններու, ըմբռնումներու, եւ փորձառութիւններու. աշխարհ մը՝ անհունապէս աւելի ճոխ, ավելի լայնարձակ ու աւելի խորհրդաւոր քան այն զոր զգայարաններս կրնան երբեք ներկայացնել ինձ: Անցեալ զգայութեանց և ըմբռնմանց յիշատակները եզոզ այս փաղափարներն եւս կրնամ բաղդատել իրարու եւ ներկայ զգայութեանց ու ըմբռնմանց հետ, կը-

նամ նմանութիւններ և աննմանութիւններ գտնել անոնց միջեւ, եւ կրնամ անոնցմէ մին նախընտիր համարել միւսէն: Ուրիշ բառերով, կրնամ ըմբռնել այդ գործնականապէս անթիւ գաղափարաց յարաբերութիւնները իրարու եւ ներկայ փորձառութեանց հետ: Չափազանցութիւն չպիտի ըլլայ ըսել թէ այս յարաբերութեանց ըմբռնումէն կախում ունին մեր բոլոր խորհուրդներն ու իմացական ծանօթութիւններ:

7

Կրկին կը նայիմ սեղանին վրայի կնքամոմին ու սրբիչին. կրկին կ'ըմբռնեմ անոնց գոյներուն միջեւ գտնուող նմանութիւնը, ու գըրատան դարակներուն դարձնելով աչքերս, կը տեսնեմ կարգ մը գիրքեր՝ հոս ու հոն՝ որոնց կողքերը նմանօրինակ կարմիր գոյն մ'ունին: Կը փակեմ աչքերս, և մտաւոր տեսողութեանս առջեւէն կարգաւ կ'անցնեմ կնքամոմին, սրբիչին ու կողքերուն գաղափարները: Գոյնն է ամէնէն ազդեցիկ տարրը այս փաղափարներուն մէջ: Մտքիս առջեւ շարուած այդ փաղափարներուն ներկայացուցած բոլոր միւս յատկութիւնները՝ ձևի, մեծութեան, ծանրութեան, եայնի՝ կը վրիպին նկատողութենէս և ամբողջ ուշադրութիւնս կը դառնայ ամէնուն ալ հասարակ եզոզ կարմիր գոյնին: Աստիճանաբար կարմիր գոյնի դաղափարը միայն կը գրաւէ մտաւոր տեսութեանս ամբողջ դաշտը՝ անհետացնելով բոլոր միւս յատկութեանց փաղա-

փարները: Բազմաթիւ առարկաներէ ստացուած տարբեր տարբեր մտապատկերներու հասարակաց մէկ յատկութիւնը ներկայացնող այսպիսի գաղափար մը կը կոչուի «Վերացական գաղափար»: Վերացական Գաղափար մը ձեւակերպել կարենալու համար անհրաժեշտ է նախ՝ ԸՆԴՉԱՆՐԱՑՆԵԼ կարգ մը մտապատկերներու ուշագրաւ յատկութիւնները, երկրորդ՝ ԸՄԲՈՒՆԵԼ այս յատկութեանց միջեւ գտնուող նմանութիւնը, ու երրորդ՝ մնացեալ բոլոր յատկութիւններէն զատել վերցնել ըմբռնուած այս ընդհանուր յատկութիւնը: Այս կերպով կրցի կազմել, զոր օրինակ, կարմրութեան վերացական գաղափարը: Նախ՝ ընդհանրացուցի կնքամոմին, սրբիչին ու գրքի կողքերուն գոյները, այսինքն անոնց ամէնուն ալ գոյներուն դարձուցի ուշագրութիւնս. երկրորդ՝ ըմբռնեցի այս տարբեր առարկայից ունեցած գոյներուն միջեւ գտնուող նմանութիւնը. երրորդ՝ նոյն առարկայից միւս յատկութիւններէն զատեցի վերցուցի ըմբռնուած այս հասարակաց գոյնը, կարմրութիւնը, անտեսելով անոնց ձեւը, մեծութիւնը, ծանրութիւնը և կամ ուրիշ ունէ մէկ յատկութիւնը: Այս գործողութեամբ կարմրութեան լոկ գաղափարը մնաց մտքիս մէջ՝ անջատ իրեն ծնունդ տուող առարկաներէն: Կարգ մը առարկայից հասարակաց յատկութիւններէն վերացական գաղափար մը կազմելու կարողութիւնը կամ գործողութիւնը կը կոչուի Յղացում (conception):

Յղացմամբ կը կազմեն մարդիկ կարմրութեան, մեծութեան, ծանրութեան, տաքութեան,

մաքրութեան, զեղեցկութեան, ճշմարտութեան, բարութեան, կամ առաքինութեան ու սրբութեան վերացական գաղափարները: Հայերէնի «թիւն» վերջուորող բառերէն իւրաքանչիւրը, արգարեւ, նշանակն է վերացական գաղափարի մը: Մասնաւոր առարկայ մը կամ անձ մը չարակերանար մեր մտքին առջեւ երբ վերացական գաղափար մը կ'ունենանք, այլ կը պատկերանայ ընդհանուր մէկ յատկութիւնը բազմաթիւ առարկաներու կամ անձերու: «Ծանրութիւն» ըսելով չենք հասկնար ծանր առարկայ մը, ինչպէս «Առաքինութիւն» ըսելով չենք հասկնար առաքինի անձ մը: Բայց մոռնալու չենք թէ՛ առարկաներու և անձերու մէջ գոյութիւն ունեցող հասարակաց յատկութիւններն ըմբռնելով և ուրիշ յատկութիւններէ անջատելով է որ կը կարողանանք կազմել մեր վերացական գաղափարները: Անկարելի պիտի ըլլար մեզ համար կազմել մեծութեան, զեղեցկութեան, առաքինութեան կամ սրբութեան վերացական գաղափարները, եթէ գոյութիւն ունեցած չըլլային մեծ կամ զեղեցիկ առարկաներ, եւ առաքինի ու սուրբ անձեր: Իրերու եւ անձերու ըմբռնումներն են որ հիմը կը կազմեն բոլոր մեր վերացական գաղափարներուն: Ինչպէս չիրնար ըլլալ Ըմբռնում առանց Զգայութեան, նոյնպէս չիրնար ըլլալ Յղացում առանց Ըմբռնման: Զգայութենէ կ'ստանանք տարրերը մեր բոլոր Ըմբռնումներուն և Յղացումներուն:

կրաւորական գործողութիւն մըն է ըմբռնումը. ուղենք չուղենք կ'ըմբռնենք երբ տեսնենք կամ լսենք: Չմբռն ատաւօտ մը, զոր օրինակ, կ'ըմբռնեմ ամպամած երկինք մը, յորդահոս տարափ մը, լերկ ծառեր, անձրևէ թրջած մարդիկ, և այլն: Չեմ կրնար այս տըհաճոյ ըմբռնումները չունենալ, որչափ ատեն որ անոնց ծնունդ տուող ազդեցութիւններ ներս կը թափանցեն աչքերէս ու ականջներէս: Մեր ըմբռնումները կրաւորաբար կը թելադրուին միշտ արտաքին աշխարհի անմիջական ազդեցութիւններէն. ներկայ զգայութեանց գերիններն են անոնք: Միջավայրի ներկայ ազդեցութեանց համեմատ կ'ըմբռնեմ ես հոս ինծի խոթող դէմք մը, հոն մահացու ախտի մը ճիրաններու տակ հեծեծող հիւանդ մը, ասդին անգութ հարուածներու տակ ճչող մանկիկ մը եւ անդին ալ արիւնալից կռիւ մը: Չէ կարելի ազրիլ հարստահարութեան, ապականութեան, մոլութեան ու տառապանքի գաղափարներ թելադրող զգայութեանց աշխարհի մը մէջ, ու նոյն ատեն ըմբռնել աշխարհ մը մաքուր ու ազնիւ, արդար ու երջանիկ:

Յիշողութեամբ եւս օժտուած միտքը գերին է զգայութեանց և ըմբռնմանց: Յիշողութիւնը կը պահպանէ միայն մեր անցեալ զգայութիւններն ու ըմբռնումներ, առանց ունէ կերպով փոփոխելու զանոնք: Յիշողութեան մէջ

պահպանուած ամէն գաղափար անփոփոխ կը մնայ միշտ, ու միօրինակ ազդեցութիւն մը կը բանեցնէ մեր վրայ: Եթէ բարի են եղած իմ անցեալ փորձառութիւններս ու ենջանկառիթ, յիշողութիւնը կը մշտնջենաւորէ զանոնք և կարելի կ'ընէ ինձ համար ամբողջ կենացս մէջ ունէ ատեն կրկին վայելել անցեալին այդ բարի ու երջանկառիթ փորձառութիւնները. իսկ եթէ չար են եղած ու վշտառիթ, յիշողութիւնը զանոնք ու միմիայն չզանոնք կրնայ կրկնել իմ կեանքիս մէջ ունէ ատեն: Անկողմ նակալ է անիկա. սուելի եւս կ'երջանկացնէ երջանիկը՝ անոր մտքին առջև պատկերացնելով անցեալ երջանկութեանց յիշատակներ. իսկ սուելի եւս կը թշուառացնէ թշուառը՝ անոր անցեալ թշուառութիւններուն յիշատակներն ալ բարդելով իր ներկայ թշուառութիւններուն վրայ: Յիշողութիւնը կուտայ միշտ հաւատարիմ ու տևական «օրինակ»ները մեր փախող զգայութիւններուն և ըմբռնումներուն: Աշխարհի մէջ չկայ մեծագոյն չարիք մը կամ տառապանք մը քան գերին ըլլալ տանջող յիշողութեան մը, որովհետեւ վշտառիթ զգայութիւններն ու ըմբռնումները վայրկենապէս միայն կրնան տիրել մեր մտքին մէջ: Յարափոփոխ միջավայրի մը զանազան ազդեցութիւններուն համեմատ կը յայտնուին անոնք ու կ'անհետանան կրկին. իսկ վշտառիթ յիշողութիւնը անփոփոխելիօրէն կը մնայ միշտ տանջելու մեր հոգին:

Բարկ կայ կարողութիւն մը մենէն բարձր ու ամէնէն արդիւնալից կարողութիւնը մարդկային մտքին, որ կուգայ ազատել զմեզ ըզ-

գայութեան, ըմբռնման ու յիշողութեան կաշկանդիչ կապանքներէն, կարողութիւն մը՝ որ կ'առաջնորդէ զմեզ իտէալական յափշտակիչ բնագաւառներու մէջ: «Երեւակայութիւն» կը կոչուի այդ ամենօրհնեալ կարողութիւնը: Ներկայ և կամ յիշողութեան մէջ ամբարուած ըզգայութիւններու և ըմբռնումներու անհուն աշխարհին մէջ նոյն պաշտօնն ունի անիկա զոր ունի արուեստագէտը բնութեան բիւրազան իրերուն ու երևոյթներուն մէջ. — Ընտրել ինչ որ հաճելի է իրեն՝ մերժելով մնացեալը, և իր ընտրածներէն ստեղծագործել աշխարհ մը, նոր ու հրաշագեղ: Նոր զգայութիւններ կամ նոր ըմբռնումներ չտար մեզ երեւակայութիւնը, ոչ նոր առարկաներ ոչ ալ նոր դէպքեր, բայց կը զատէ անոնց մէջէն ընտիրը, արժանաւորը, գեղեցիկը ու հաճելին, և նոր ու ինքնատիպ շարքով մը կը ներկայացնէ մեր մտքին առջեւ: Յիշողութիւնը կուտայ մեզ անփոփոխ մէկ պատկերը մեր անցեալին, առանց սեւէ խտրութիւն դնելու հաճելիին ու տհաճելիին, գեղեցիկին ու տգեղին, բարիին ու չարին միջեւ. իսկ երեւակայութիւնը կը զտէ անցեալ զգայութեանց և ըմբռնմանց խառնիխառն զանգուածէն ինչ որ հաճելի կ'երեւի ու գեղեցիկ, և զայն միայն կը պատկերացնէ մեր առջեւ: Երևակայելու կարողութեամբ օժտուած միտքը գերին չէ այլեւս զգայութիւններու և ըմբռնումներու, այլ անոնց աէրն է և իշխանը: Կը մշտնջենաւորէ վայրկենական գեղեցիկն ու բարին, և կ'ընդհանրացնէ մասնաւոր գեղեցիկն ու բարին: Այս մոգական կարողութեամբ կը

նայ ապրիլ մարդ աշխարհի մը մէջ ուր մշտնջենաւորուած և ընդհանրացած են գեղեցիկը, բարին ու ճշմարիտը, թէև վայրկենական ու մասնաւոր պարագայից մէջ միայն նոյնօրինակ փորձառութիւններ վայելել առանձնաշնորհուած ըլլայ անոր:

Սենեկիս մէջ նստած եմ առանձին. բայց կ'երեւակայեմ ծառազարդ բլրակ մը, ծաղկահիւս բուրաստան մը, քաղցրադայլայլ թռչուններ, վճիտ առուակ մը ու ջինջ երկինք մը, ծփծփուն լճակ մը եւ ծով մը անծայր: Յիշողութեանս մէջ գոյութիւն ունեցող գործնականապէս անթիւ առարկաներէն ու երևոյթներէն կ'ընտրեմ կը զատեմ ինծի համար հաճելի ու գեղեցիկ երեւցող այս մասնաւոր առարկաներն, եւ նոր ու ինքնատիպ կերպով մը կը միացնեմ զանոնք իրարու հետ: Բլրակին կողերուն վրայ կը տարածեմ բուրաստանը, որուն մէջէն օձապտոյտ կը սողոսկի ապառաժի մը կուրծքէն հոսող վտակը ու կ'երթայ միանալ վարը գաշտավայրին մէջ գտնուող լճակին: Դայլայլող թռչուններու մէկ մասը կը գետեղեմ լճակին քով բարձրացող ծառերուն վրայ, միջգետ միւս մասը կը սաւառնի երկնից կապոյտին մէջ, իսկ հեռուն կը պարզեմ ծովուն անհուն տարածութիւնը: Ըզգայութեանց եւ ըմբռնմանց հայթայթած նիւթերէն ստեղծագործուած այս երեւակայական աշխարհին մէջ կը բնակեցնեմ բարի ու երջանիկ ժողովուրդ մը: Երեւակայութեամբ կրնամ, այսպէս, մտքիս առջեւ պատկերացնել անցեալ փորձառութեանս սահմաններուն մէջ

գտնուող այն ամէն իրերն, անձերն ու դէպքեր որոնք գեղեցիկ են եղած, ճշմարիտ ու բարի, և կրնամ աշխարհ մը շինել անոնցմէ: Արուեստագէտը, նմանապէս, կրնայ երեւակայել գեղեցիկ տեսարաններ. բարեկարգիչը կրնայ երեւակայել ընկերութիւն մը ուր արդարութիւնը կը տիրապետէ գերիշխան, եւ ուր պատեհութիւն կը գտնէ ամէն անհատ իր խակատիպ արտադրութիւնները նուիրելու քաղաքակրթութեան: Քրիստոնեան կրնայ երեւակայել «Երկնից Թագաւորութիւնը», ուր սէրն ու երջանկութիւնը կը բնակին յաւիտեան: Երեւակայութիւնը կը շնորհէ մեզ դիւցազուններու եւ սուրբերու, յաւերժահարսերու եւ հրեշտակներու, Նշխարեան դաշտերու եւ դրախտներու աշխարհներ. մոգիչ աշխարհներն՝ երաժշտութեան ու նկարչութեան, բանաստեղծութեան ու վիպագրութեան:

9

Արտաքին ազդեցութեանց համեմատ յառաջ եկող զգայութիւններն ու ըմբռնումներ իրենց համապատասխան Յուզումներ (emotion) կ'արթնցնեն մեր մէջ: Այսպէս, ուրախութիւն կ'զգամ երբ լսեմ անոյշ նուագ մը, երբ հոտոտեմ հեշտաբոյր ծաղիկ մը, երբ դիտեմ գեղեցիկ տեսարան մը, երբ վայելեմ համեղ ճաշ մը, կամ երբ գտնուիմ բարեկամներու շրջանակի մը մէջ: Կը սոսկամ երբ լսեմ ամպերուն գոռումը կամ երբ տեսնեմ ճամբուս վրայ հսկայ օձ մը: Կը արտմիմ երբ զրկուիմ ինձ

հաճոյք պատճառող ոեւէ բանէ: Կը բարկանամ երբ ապտակ մ'իջեցնէ մէկը երեսիս եւ կամ անարգալից խօսք մ'ուղղէ ինձ: Զգայուն քրնարի մը նման շարունակ կը թրթռայ բընութեանս այն մասը որ «սիրտ» կը կոչուի առ հասարակ: Բնութեան և ընկերութեան բիւրձայներուն արձագանգները կ'անդրադառնան միշտ անկէ իբր զանազան յուզումներ. — իբր վախ կամ բարկութիւն, զմայլանք կամ արհամարանք, սէր կամ ատելութիւն: Երկու լըրացուցիչ կողմեր ունի, այսպէս, մարդկային բնութիւնը. — Միտք և Սիրտ: Մտքին մէջ գոյութիւն առնող զգայութիւններն և ըմբռնումներ իրենց համապատասխան յուզումներ յառաջ կը բերեն սրտին մէջ:

Սրտի յուզումներն ալ կը խառնուին մեր մտքի զգայութիւններուն և ըմբռնումներուն հետ: Տեսողական պատկեր մը չէ լոկ ինձ համար հովտին մէջ սարսուացոյ ծաղիկը, սեղանին վրայ դրուած մեղրը կամ ինձ ժպտող դէմքը, այլ աղբիւր մը նաեւ զմայլանքի, հաճոյքի կամ սիրոյ: Սրտիս յուզումներովն են գունաւորուած մտքիս առջեւ պատկերացող զգայութիւններ ու ըմբռնումներ: Եւ յիշողութեան ատեն անցելոյն մէջ մեր տեսած առարկաներուն կամ անձերուն, մեր կամ ուրիշներուն կատարած գործերուն ոչ միայն մըտապատկերները կը ներկայանան գիտակցութեան առջեւ, այլ նաեւ անոնց առթած յուզումները. — հաճոյք կամ ահաճութիւն, վախ կամ բարկութիւն, ատելութիւն կամ սէր, երջանկութիւն կամ վիշտ, գոհունակութիւն կամ գիղջ:

Երեւակայութեամբ կ'ընտրենք կը զատենք մեր անցեալ փորձառութիւններէն այն իրերն ու անձեր, այն տեսարաններն ու ընկերակցութիւններ, այն գործունէութիւններն եւ այն յղացումներ որոնք մեր սիրտը գրաւած են, որոնք հաճոյք ու երջանկութիւն առթած են մեզ, որոնց վրայ սքանչացած ենք եւ զորս սիրած ենք: Կը բաղձանք այդ պահուն կրկին վայելել անցելոյն այդ երջանկառիթ փորձառութիւնները: Կը բաղձանք ապագայի մէջ մշտնջենաւորել ինչ որ վայրկեանական է եղած անցելոյն մէջ, իւրացնել ինչ որ ուրիշներուն վրայ տեսած ենք սիրելի ու բարձր, կը ջանանք մեր անհատական ու ընկերական կենաց մէջ մարմնացնել ինչ որ բարձր ու ազնիւ յղացում մըն է եղած մեր մտքին մէջ, եւ ընդհանրացնել ինչ որ առաքինական մէկ յատկութիւնն է եղած պատմական կամ ժամանակակից անձնաւորութեան մը: Ներկայ զգայութիւնն իրու վայելքները կը զոհենք այդ բարձրագոյն ու ազնուագոյն վայելքները ձեռք բերելու համար, փոքրագոյն բարին կը զոհենք մեծագոյն բարին իրականացնելու համար մեր կեանքին եւ ուրիշներուն կենացը մէջ, ամենավեհ գաղափարներու եւ սկզբունքներու գործադրմանը համար՝ առանց արտաքին ստիպման՝ կը զրկուինք մեր բնագոյնին կարգ մը հաճոյառիթ գործունէութիւններէն. եի ԱՀԱ. ԿԸ ԾՆԱՆԻ ԻՏԷԱԼԸ: Իտէալ մըն է Յիշողութեան ամբարած անհուն աշխարհէն Երեւակայութեան ընտրած ու մեր մտքին առջև ներկայացուցած ունէ առարկայ, անձ, գործունէութիւն կամ

յղացում, զոր կը բաղձանք իւրացնել, որուն կը ջանանք նմանիլ, զոր կը փափաքինք կրկնել կամ տեւականօրէն մարմնացնել մեր նրկարագրին մէջ: Այսպէս, շատ մը իտէալներ կը տիրեն այժմ մտքիս եւ սրտիս վրայ, ու գործունէութեան կը դրդեն զիս. իտէալներ զանազան առարկաներու՝ որոնց տիրանալ կը փափաքիմ, իտէալներ զանազան անձերու՝ որոնց հետ հաղորդակցելու եւ որոնց նմանելու կարօտը կը քաշեմ, իտէալներ ընտանեկան ու ընկերական կազմակերպութիւններու՝ որոնց մէջ ապրիլ, գործել ու երջանիկ ըլլալ կ'երազեմ, եւ իտէալներ ամէն տեսակ վերացական գաղափարներու՝ զորս մարմնացնել կը ճգնիմ իմ կեանքիս եւ ուրիշներու կենացը մէջ:

Իտէալին ծնունդը կարելի ընող անհրաժեշտ պայմաններ են մարդուս ըմբռնելու, յիշելու եւ երեւակայելու կարողութիւնները. բայց բաւական պայմաններ չեն բնաւ: Իտէալ մը չէ մտքի ունէ մէկ ըմբռնումը, յղացումը կամ երեւակայութիւնը, հոգ չէ թէ որչափ ուղիղ ըլլայ ան ու բարձր, որչափ ատեն որ առարկան չէ եղած սրտի բաղձանքներուն: Մտքին ու սրտին միացեալ գործակցութեանէն է միայն որ իտէալը կը ծնի. առանց առաջնոյն գործակցութեանը բարի կամ չար դրդումներ միայն կրնայ ունենալ մարդ, իսկ առանց վերջնոյն գործակցութեան՝ գաղափարներ լոկ անգոյն ու անկենդան: Կրնայ մէկը վերացական շատ ուղիղ ու բարձր գաղափարներ կազմած ըլլալ գեղեցկութեան, արդարութեան, բարութեան ու ճշմարտութեան վրայ, կրնա՞

իր մտքին մէջ գոյութիւն ունեցող այս չափանիշերուն հետ բաղդատելով մատնանիշ ընել մեզ գեղեցիկ իրերն ու երևոյթներ, արդար գործերն ու յարաբերութիւններ, կամ բարի ու ճշմարիտ անձեր. եւ նոյն ատեն զուրկ ըլլալ գեղեցկութեան, արդարութեան, բարութեան և ճշմարտութեան իտէալներէն: Արուեստագէտը չբաւականանար շատ մը գեղեցիկ տեսարաններ դիտելով և գեղեցկութեան մասին վերացական բարձր գաղափարներ յղանալով, այլ մանաւանդ կը բաղձայ կտաւի մը կամ արձանի մը, նուագի մը կամ տաղի մը մէջ մարմնացնել իր յղացած այդ գաղափարները ու ստեղծագործած երեւակայութիւններ, և կը ջանայ գործադրել իր այդ բաղձանքը. գեղեցկութեան իտէալը կը բնակի արուեստագէտին մէջ: Քրիստոնեան չբաւականանար Քրիստոսի կեանքը ուսումնասիրելով և անոր վրայ զմայլելով, այլ կը բաղձայ մանաւանդ Անոր նըմանիլ, ու կը ջանայ իր մէջը և ուրիշներուն մէջ մարմնացնել Անոր կեանքը. Քրիստոնէին իտէալն է Քրիստոս: Անշուշտ գեղեցկութեան իտէալը ունենալու անհրաժեշտ նախաքայլն է գեղեցիկ տեսարաններ դիտել և վերացական գաղափարներ կազմել անոնցմէ, ինչպէս զՔրիստոս իտէալ ունենալու անհրաժեշտ պայմանն է Անոր կեանքը ուսումնասիրել նախ. բայց միայն այսչափը բաւական չէ, բաղձանք ու ջանք ալ անհրաժեշտ են իտէալներու վերածելու համար մտքին մէջ կազմուած գեղեցկութեան յղացումներ և Քրիստոսի անձին մասին կազմուած ըմբռնումներ: Այն անձը

միայն տիրացած է բարութեան, արդարութեան ճշմարտութեան ու սրբութեան իտէալներուն, որ անկեղծօրէն կը բաղձայ գործնականացնել իր մտքին մէջ գոյութիւն ունեցող վերացական այդ գաղափարները. — որ կը ջանայ իր ըմբռնումներուն համեմատ բարիք գործել, արդարութիւն ընել, ճշմարտութիւնը խօսիլ ու գործադրել, և սուրբ կեանք մը վարել: Բաղձանք ու ջանք կ'ենթադրէ միշտ իտէալը. բաղձանք ու ջանք անհատին մէջ գոյութիւն ունեցող լաւագոյն ըմբռնումներն եւ յղացումները գործադրելու:

10

Հիմա կրնանք ըմբռնել թէ ինչ բանի մէջ կը կայանայ մարդկային սեռին ու կենդանական բոլոր ուրիշ սեռերու միջև գտնուող ամենամեծ տարբերութիւնը:

Տարակոյս չկայ թէ արտաքին աշխարհի ազդեցութիւնները տարբեր տարբեր զգայութիւններ յառաջ կը բերեն բարձրագոյն կենդանիին մէջ: Անիկա ալ կը տեսնէ, կը լսէ, կը ճաշակէ, կը հոտոտէ ու կը շօշափէ արտաքին իրականութիւնները, և, հետևապէս, կ'ունենայ գոյներու, ձայներու, համերու, հոտերու և բարեխառնութեան զգայութիւններ: Տարակոյս չկայ դարձեալ թէ առարկայից ըմբռնումներ եւս կազմելու կարողութիւնն ունին բարձրագոյն կենդանիք: Դրսէն քայլափոխի մը ձայնը միայն առնելով դրան ետեւ հաջող շունը մարդու մը մտապատկերը ունի հաւա-

նօրէն իր առջեւ, և շնորհի մը ձայնէն դէպի մասնանին մէկ անկիւնը փութացող կատուն ալ մուկի մը մտապատկերը: Գիտակից յիշողութենէ ալ զուրկ չեն բարձրագոյն կենդանիք: Մասնաւոր ամանէ մը զատ ուրիշ ամէն ամանէ ուտել մերժող շունը անտարակոյս այդ մասնաւոր ամանին մէկ մտապատկերը պահած ըլլալու է իր յիշողութեանը մէջ:

Բայց կենդանին շունի յարաբերութեանց ըմբռնումներ: Չկրնար, զոր օրինակ, ըմբռնել թէ նոյն գոյնը, համը կամ հոտը ունին այսինչ առարկաները, թէ մարմարիոնէն աւելի ճերմակ է ձիւնը, թէ երէկուան իր ճաշակած մէկ պտուղը աւելի համեղ էր քան այսօրուան ճաշակածը, թէ այսինչ ծաղիկէն աւելի անուշահոտ է այնինչ ծաղիկը, և այլն: Աւելորդ է ըսել թէ յարաբերութիւններ ըմբռնելու կարողութենէն զուրկ էակի մը համար բացարձակապէս անկարելի է ընդհանուր վերացական գաղափարներ յղանալ: Նոյնպէս անկարելի է այսպիսի էակի մը համար նոր ու ինքնատիպ կերպով մը իրարու միացնել իր յիշողութեանը մէջ ամբարուած անցեալ հաճոյառիթ փորձառութիւնները, այսինքն երեւակայել: Բարձրագոյն կենդանիք, ուրեմն, զուրկ են յարաբերութիւններ ըմբռնելու և իրապէս երեւակայելու կարողութենէն:

Մարդուս նման կենդանին եւս կ'ունենայ յուզումներ արտաքին աշխարհի զանազան իրերէն ու երևոյթներէն կրած իր ազդեցութիւններուն համեմատ: Ան ալ կը վախնայ, կը բարկանայ, կ'ուրախանայ, կ'ատէ, կը նախանձի,

կը սիրէ ու կը համակրի: Անշուշտ կը վախնայ ու կը սարսափի գառնուկը գայլի մը երևոյթէն, անշուշտ կը բարկանայ կատուն երբ իր պոչը քաշենք, անշուշտ հաճոյք կ'զգայ մեղուն երբ տեսնէ ու հոտտէ այսինչ գոյնն ու բոյրը ունեցող ծաղիկներ, եւ անշուշտ սիրոյ յուզումներով կը տոգորուի մայր—թուչունը երբ դիտէ իր փոքրիկ ձագուկները: Յուզուելու կարողութեան ինչպէս նաև զգայութեան կողմանէ առաջնակարգ դիրք մ'իսկ չգրաւեր մարդու կենդանական թագաւորութեան մէջ: Բայց չկրնար կենդանին յարաբերութիւններ ըմբռնել իր ունեցած յուզումներուն միջեւ, ինչպէս չկրնար յարաբերութիւններ ըմբռնել արտաքին իրականութեանց միջեւ: Կատուն, զոր օրինակ, չըմբռնէր թէ իր այսօրուան ըզգացած բարկութիւնը՝ աւելի բուռն էր քան երէկուան զգացածը. մեղուն չըմբռնէր թէ այսինչ ծաղիկին գոյնը կամ բոյրը աւելի հաճոյք առթեց իրեն քան ուրիշ ծաղիկի մը գոյնն ու բոյրը, և ոչ ալ թուչունը կ'ըմբռնէր թէ քանի մը ժամ առաջ իր մէջը յուզուող սէրը աւելի բուռն էր քան հիմակուանը:

Քիչ առաջ յիշեցինք թէ արտաքին աշխարհի ազդեցութիւնները բարձրագոյն կենդանեաց մէջն ալ յառաջ կը բերեն համապատասխան յուզումներ, ինչպէս մարդուս մէջ: Բայց պէտք է հոս աւելցնել թէ առարկաները միայն չեն որ իրենց համապատասխան յուզումներ յառաջ կը բերեն, այլ նաև այդ առարկայից յատկութիւններուն միջեւ գտնուող յարաբերութեանց ըմբռնումները: Իր կազմած յարաբե-

րութեանց ըմբռնումներուն, յղացումներուն ու երեւակայութիւններուն համապատասխան յուզումներ կը գտնուին մարդուս մէջ, որոնցմէ զուրկ են կենդանիք: Սոխակը, զոր օրինակ, իր սիրահարին դայլայլը կազմող ձայնի դատ դատ ալիքներէն է միայն որ հաճոյք կը քաղէ, և ոչ թէ այդ յաջորդական ալիքներուն յօրինած ներդաշնակութենէն: Անկարող է սոխակը յարաբերութիւններ ըմբռնել իրարու յաջորդող ձայնի այդ ալիքներուն միջեւ, այսինքն չկրնար ըմբռնել թէ ձայնի այսինչ ալիքն աւելի ուժգին էր կամ բարձր իր նախորդէն, և անկարող է զգալ այն մասնաւոր հաճոյքը որ կը քաղէ մարդ տարբեր ուժգնութեամբ, տարբեր բարձրութեամբ ու միջանկեալ դադարներով իրարու յաջորդող ձայնի ալիքներուն կազմած ներդաշնակութենէն: Ծաղկահիւս դաշտավայրի մը վերեւ թռչտող միջատին համար գոյութիւն չունի այլազան առարկայից գոյներու և ձեւերու միասնաբար յօրինած գեղեցկութիւնը. առանձին առանձին առարկաներ միայն կ'ըմբռնէ անիկա, և ոչ թէ անոնց միջեւ գտնուող այնքան զմայլելի ու ներդաշնակ յարաբերութիւնները, եւ, հետեւապէս, զուրկ կը մնայ գեղեցկագիտական այն բարձրագոյն հաճոյքներէն զոր կրնայ վայելել մարդ այսպիսի տեսարանէ մը: Յարաբերութեանց ըմբռնումներէ եւ վերացական գաղափարաց յղացումներէ ծնունդ կ'առնեն մարդուս ամենէն բարձր ու արդիւն զգացումները, եւ ոչ թէ զգայութիւններէ եւ առարկայից լոկ ըմբռնումներէ: Այսպէս են մեր կրօնա-

կան, բարոյագիտական ու գեղեցկագիտական զգացումները, որոնցմէ յաւիտենապէս զուրկ մնալու դատապարտուած են կենդանիք: Ու երբ նկատի կ'առնենք նաեւ երեւակայութիւնը, որ ինքնաստեղծ յարաբերութիւններով իրարու հետ կը զուգորդէ ամենէն գեղեցիկ, ամենէն բարի եւ ամենէն երջանկառիթ իրերն, անձերն ու գործունէութիւններ, որ զգայութեանց եւ անմիջական ըմբռնմանց նեղ բանտէն ազատ կ'արձակէ մարդկային միտքը ու կ'առաջնորդէ զայն դիւթական աշխարհներու լայնարձակութեանցը մէջ, որ Ապագան կը բանայ անոր առջեւ, յոյսերու և ակնկալութեանց, բաղձանքներու և ձգտմանց բեղմնաւոր ապագան, երբ նկատի կ'առնենք մարդկային անհատին ու ընկերութեան առջեւ՝ միշտ հեռին ու բարձրը՝ կատարելութեան վսեմ իտէալը պարզող երեւակայութիւնը, այն ատեն աղօտակի կ'ըմբռնենք մեծութիւնը անջրպետին՝ որ կը զատէ զմարդ իրմէ ստորնագոյն բոլոր կենդանի էակներէն:

11

Իտէալներ կազմելու ընդունակութիւնն է որ անանցնելի անջրպետով մը կը զատէ զմարդ կենդանական բոլոր ուրիշ սեռերէն: Իտէալներ կազմելու ընդունակ էակ մըն է մարդս, կ'զգօք արդեօք նշանակութիւնը այս իրողութեան. Իտէալներ կ'ազմելու ընդունակ էակ մըն է մարդս: Այս ընդունակութեան մէջ կը գտնուի ահա գաղտնիքը մարդկային ամէն

տեսակ յառաջդիմութեանց: Որովհետև սեւ ինչ են մեր այսօրուան ունեցած ընտանեկան, կրօնական, քաղաքական, առեւտրական ու ընկերական ամէն տեսակ կազմակերպութիւնները, եթէ ոչ մարմնացումները այն իտէալներուն զոր ունեցած են մեր նախնիք անցելոյն մէջ: Ինչ են արդի կենաց մէջ տեղի ունեցող այնքան բուռն ու բարդ գործունէութիւնները, կրթական այնքան փառալից յեղաշրջումները, ընկերական այնքան հրաշալի կատարելագործումները, աշխարհի թշուառութիւնը մեղմացնելու եւ երջանկութիւնը աւելցնելու համար կատարուած բոլոր ջանքեր. — ինչ է արդի ամբողջ քաղաքակրթութիւնը, կենդանի ու աճեցուն, եթէ ոչ իրենց ներկայ իտէալները իրագործելու համար մարդկութեան ներկայացուցիչ անդամներուն կատարած ճիգը: Եւ ինչ բան է այն որ կը ձգտի անասնական կեանքի մը ճիրաններէն փրկել մարդկութիւնը, որ կը լայնցնէ ու կը գեղեցկացնէ հոգին, որ նշանակութիւն եւ արժանիք կ'ընծայէ մարդկային կենաց ինչ է այն որ կ'ստեղծէ աճեցուն նկարագիրը՝ ամենաթանկագին արտադրութիւնն ու ժառանգութիւնը մարդկային կենաց, եթէ ոչ իտէալը:

Իտէալն է պատճառն ու վախճանը մարդկային կենաց:

ԻՏԻԱԼԻՆ ՉԱՐԳՆՅՈՒՄԸ

1

Մեր զգայարանաց միջոցաւ նմանօրինակ տպաւորութիւններ կ'ստանանք ամենս ալ արտաքին իրականութիւններէ, բայց որչափ կրնան տարբերիլ մեր կազմած դատողութիւնները անոնց գեղեցկագիտական կամ բարոյական արժանեացը մասին: Կը տեսնենք հովտին մէջ բողբոջող ծաղիկ մը կամ պատէն կախուած նկար մը, կը լսենք նուագ մը, կը կարդանք բանաստեղծութիւն մը կամ վէպ մը, հանդիսատես կ'ըլլանք անհատի մը կատարած մէկ գործին. զգայական նմանօրինակ տպաւորութիւններ կ'ստանանք ամենս ալ այս զանազան արտաքին ազդեցութիւններէն, բայց որչափ տարբեր տարբեր դատողութիւններ կը կազմենք անոնց իւրաքանչիւրին մասին: Հովտին մէջ բողբոջող այդ ծաղիկը այնչափ գեղեցիկ չերևիր ինձի որչափ կ'երևի ուրիշի մը: Պատէն կախուած այդ նկարը արուեստական շատ ստորին արտադրութիւն մը կ'երևի դիտողներէն ոմանց, մինչդեռ շատերս զմայլանօք կը յառին անոր ու գեղեցկութեան հրաշակերտ մը կը նկատեն զայն: Ինչ որ կոչա եղանակ մըն է երաժշտական վարժականներ ունեցողին՝ հաճոյքի ամենամեծ աղբիւր մը կը դառնայ ճա-

չակէ զուրկ ունկնդրին, եւ առաջնոյն գնահատած ամենէն հոգեհմայ թրթուռները տաղտուկ կ'ազդեն վերջնոյն: Նոյն բանաստեղծութիւնը կամ վէպը, որ գրական խիստ արժէքաւոր արտադրութիւն մը կ'երևի անմշակ միտք ունեցող հաղարաւոր ընթերցողներու, կրնայ ընթերցման իսկ անարժան բան մ'ըլլալ կարող քննադատներու դատումով: Բարոյագիտական տեսակետէ որոշակի գուհիկ ու չար երեւցող գործ մը կրնայ բարի հռչակուիլ շատերու կողմէն, եւ շատեր կրնան ձգտիլ իրենք եւս կատարելու այդ նոյն գործը:

Մեզմէ իւրաքանչիւրը, իր ունեցած անցեալ փորձառութիւններուն համեմատ, յղացած է գեղեցկութեան ու բարոյականի բազմաթիւ վերացական գաղափարներ որոնց հետ բազդատելով կը չափորոշէ իր ստացած ներկայ զգայութիւններուն եւ կազմած ներկայ ըմբռնումներուն արժանիքը, այսինքն դատողութիւններ կը կազմէ անոնց գեղեցկագիտական կամ բարոյական արժանեացը մասին: Բազմաձեւ ու բազմատեսակ ծաղիկներ տեսած եմ ես անցեալ կեանքիս մէջ, եւ ծաղիկ գեղեցկութեան վերացական գաղափար մըն եմ կազմած իմ ունեցած այս անցեալ փորձառութիւններէս: Արդ, որչափ նրմանի ծաղիկ մը իմ մտքիս մէջ գոյութիւն ունեցող այդ իտէալ ծաղիկն այնչափ աւելի գեղեցիկ կը գտնեմ զայն: Դիտողներէն մէկուն համար արուեստական շատ ստորին արտադրութիւն մը կ'երևի պատէն կախուած այդ նկարը, որովհետեւ բազմաթիւ տիպար նկարներու խնամոտ գննութեանց ու բազդատութեանց մի-

ջոցաւ իր մտքին մէջ գոյացած գեղեցկութեան գաղափարականին չհամապատասխաներ ան. իսկ զմայլանքի արժանի գեղեցիկ գործ մը կ'երևի այդ նոյն նկարը անոնց որ զուրկ են նկարչական այսպիսի բարձր գաղափարականներէ: Երաժշտական ընտիր կտորներ վայելելու փորձառութենէն զուրկ անձը աւելի կը խանդավառի թմբուկի ու փողի խլացուցիչ գոռում գոշումներով քան թէ վարպետ երաժշտի մը մէկ հրաշակերտովը, որովհետեւ առաջինը վերջինէն շատ աւելի կը մօտենայ իր ունեցած երաժշտական գաղափարականին: Բարոյագիտական սկզբունքներու տեսակէտէն որոշակի ստորին ու չար գործեր իրապէս կը գնահատուին շատերու կողմէն, որովհետեւ կը համաձայնին անոնք իրենց մտքին մէջ գոյութիւն ունեցող բարոյապէս չար ու ստորին իտէալներուն հետ: Բնութեան նոյն երևոյթը, գեղարուեստական նոյն արտադրութիւնը, կեանքի նոյն գործը տարբեր արժանիք մը կ'ստանայ տարբեր անհատներու, տարբեր երկիրներու եւ տարբեր ժամանակաց մէջ, որովհետեւ կը տարբերին ասոնց գեղեցկագիտական ու բարոյական ըմբռնումներն և վերացական գաղափարներ:

Անդ իմադրելի ներքին դրդում մը կը գտնուի մարդկային ամեն անհատի մէջ ուրիշներուն հաղորդել իր ունեցած յուզումներն, յղացումներն, դատողութիւններն կարծիքներն ու իտէ-

ալներ: Հովտին մէջէն անցնելու պահուս կը դրդուիմ ես ընկերակիցներուս ուշադրութիւնը հրաւիրել ծաղկի մը վրայ եւ բացագանչել, «Ի՞նչ գեղեցիկ ծաղիկ մըն է այդ» եւ կամ «Քիչ մը անդին մեր տեսածէն աւելի գեղեցիկ է սա ծաղիկը»: Չեմ կրնար պատին վրայ կախուած նկարի մը մասին զգացած հիացումս գոչել. կը մղուիմ ուրիշներուն հաղորդել զայն: Նուագածութեան մը առթիւ կը դրդուիմ յայտնել իմ անձնական դատողութիւններս կամ կարծիքս երաժշտական կտորներու մասին: Ընկեր մը կը փնտռեմ անոր առջեւ թափելու համար դեռ նոր կարգացած մէկ վէպիս իմ մէջս արթնցուցած յուզումները, եւ կամ կեանքի այն իտէալները զոր ներշնչեց ինձ բանաստեղծական կտորի մը ընթերցումը: Զուտանք կը յայտնեմ կատարուած գործի մը մասին որ ունեցած բարոյական սկզբունքներուս համեմատ որոշակի գուհիկ է ու չար. իսկ կը գովեմ ինձի բարի ու ազնիւ երեւցող գործերը:

Անհատական արժէք մը լոկ ունին բոլոր այն դատողութիւններ որ չեն արտայայտուած դեռ ուրիշին, բայց ընկերական մեծ ոյժեր կը դառնան անոնք արտայայտուելէ վերջ: Ունէ իրողութեան մասին ուրիշին արտայայտած կարծիքը կրնայ ազդել իմ վրաս ու եղանակաւորել նախապէս ունեցած կարծիքներս, և, փոխադարձաբար, նմանօրինակ ազդեցութիւն մը կրնան գործել իմ արտայայտած կարծիքներս ուրիշներուն վրայ: Անհատներու առանձին առանձին կազմած գաղափարները այսպէս արտայայտուելով եւ իրարու հետ բաղդատուելով կրնան եղանակաւորել զի-

րար, ուղղել ու բարեփոխել, եւ գոյացնել հասարակաց դատողութիւն մը՝ ընդունելի մեծամասնութեան: Այս կերպով ծնունդ կ'առնէ Հանրային կարծիքը որ՝ իր կարգին՝ կը դառնայ աւելի բան ընկերական կեանքը կառավարող ամեն տեսակ սովորութեանց ու քաղաքական օրէնսդրութեանց:

Ընկերութենէն կ'ստանայ ամեն անհատ իր ըմբռնումներուն և գաղափարներուն ամենամեծ մասը: Չափահաս անձի մը մտքին մէջ գոյութիւն ունեցող անթիւ ըմբռնումներուն և գաղափարներուն բաղդատաբար խիստ աննշան ու անկատար մասը միայն արդիւնք է անձնական փորձառութեան, մնացեալ ամենաճոխ ու ամենազարգացեալ մասը իւրացուած է ուրիշներուն արտայայտած գաղափարներէն: Փոքրիկ տղան կը լսէ շարունակ իր ծնողաց, իր ընկերներուն եւ իր ուսուցիչներուն խօսքերը, կը կարգայ զանազան թերթեր ու գիրքեր, եւ աստիճանաբար կ'իւրացնէ այսպէս ուրիշներու փորձառութեանց արդիւնքն եղող բազմաթիւ գաղափարներ ու տեսութիւններ: Մշտնջենապէս բարբարոսական ըստորնագոյն վիճակի մը մէջ մնալու դատապարտուած պիտի ըլլար մարդ, եթէ ընդունակ չըլլար իւրացնելու իր նախորդներուն եւ ժամանակակիցներուն արտայայտած խորհուրդները: Անձնական փորձառութեան շնորհիւ չէ այնչափ որ կը զարգանան մեր ըմբռնումներն եւ կ'ուղղուին մեր դատողութիւններ, այլ ուրիշներու արտայայտած ըմբռնումներուն եւ դատողութիւններուն շնորհիւ մանաւանդ՝ զորս կ'իւրացնենք: Այս կերպով է միայն որ կը տիրանանք քաղաքակր-

Թութեան, այսինքն հոգեկան բոլոր այն զարգացումներուն զոր մարդկային սեռը կրցած է ձեռք բերել իր դարաւոր մաքառումներէն ու ճիգերէն: Դաստիարակութեան մէջ փնտռելու ենք յաւետ մարդկային անհատին իմացական ամեն զարգացումներուն գաղտնիքը, քան թէ անձնական փորձառութեան: Եւ դաստիարակութիւն ըսելով կը հասկնանք հոս բոլոր այն ազդեցութիւնները զոր անհատը կ'ստանայ իր ընկերական միջավայրէն. - ընտանիքէն ու դպրոցէն: գրականութենէն ու արուեստէն, եւ ընկերական զանազան կազմակերպութիւններէ:

3

Բայց իտէալ մը չէ ոեւէ գաղափար կամ խորհուրդ ցորչափ զայն իրագործելու բաղձանքը չգտնուիր անհատին մէջ: Կրնամ ես շատ բարձր գաղափարներ յղացած կամ ստացած ըլլալ բարոյականութեան մասին, և մտքիս մէջ գոյութիւն ունեցող այդ չափանիշերուն համեմատ կրնամ ուղիղ կերպով մը գնահատել իմ եւ ուրիշներու կատարած զանազան գործերուն բարոյական արժանիքները, սակայն բոլոր այս վեհ գաղափարներով հանդերձ բարոյական իտէալներէ զուրկ մէկն եմ ես, եթէ բաղձանք մը չգտնուիր մէջս զանոնք իրագործելու: Բաղձանք, ձգտում ու ջանք կ'ենթադրէ ամեն իտէալ: Իմացականութեան լոկ արտագրութիւնը չէ իտէալը, այլ նաեւ զգայականութեան: Աւելի ժողովրդային բացատրութեամբ մը նոյն ձգտարութիւնը արտայայտած կ'ըլլանք երբ ըսենք՝

մարդկային սիրտը իր տաք զգացումներէն խառնելու է մտքին արտադրած պաղ գաղափարականներուն հետ, որպէսզի այս երկուքին միախառնումէն իտէալը ստեղծագործուի: Ինքնին իտէալներ չեն այժմ մտքիս մէջ գոյութիւն ունեցող գաղափարներն ու կարծիքներ, բայց էական պայմաններ են անոնց ծննդեանը: Իտէալ մը կ'ըլլայ այդ գաղափարներէն կամ կարծիքներէն ոեւէ մին որուն իրագործմանը կը փափաքիմ ու կը ձգտիմ, եւ զոր իմ կեանքիս և ուրիշներուն կենացը մէջ մարմնացնել կ'աշխատիմ:

Միշտ բարի, միշտ բարձր ու միշտ օգտակար բան մը չէ, ուրեմն, իտէալը. բաղձանքի առարկայ դարձող գաղափարն է որ կը չափորոշէ անոր արժանիքը: Եթէ չար, ստորին կամ վնասաբեր գաղափարի մը իրագործումն է առարկան մեր բաղձանաց ու ջանից, հարկաւորապէս չար եւ վնասաբեր է նաեւ մեր իտէալը, հոգ չէ թէ որքան անգիտակցօրէն փարած ըլլանք անոր ու որչափ զոհողութեամբ իրագործենք զայն: Հերոս մըն է այն անհատը որ ամեն տեսակ դժուարութիւն ու վտանգ յանձն առնելով կը ջանայ գործադրել իր մէկ իտէալը, թէեւ մատնութիւն մը կամ ոճրագործութիւն մ'իսկ ըլլայ այն, բայց մատնիչ հերոս մըն է անիկա կամ ոճրագործ հերոս մը: Ամեն գովեստի արժանի է իր ընաւորութեան զգայական մասը՝ այսինքն սիրտը, բայց դատապարտելի է բարձր գաղափարներէ եւ սկզբունքներէ զուրկ միտքը: Իր ունեցած ոեւէ մէկ իտէալը գործադրել ջանալուն համար չէ որ պիտի դատապարտենք անձ մը, թէեւ մեր կարծիքով եւ ընդհանրութեան

կարծիքով վերջին ծայր գռեհիկ ու անբարոյական ըլլայ այդ խոհալը, այլ միայն այդպիսի խոհալ մը ունենալուն համար: Ամեն անհատի աւագ պարտականութիւնն է իրագործել իր ունեցած խոհալները: Իսկ ընկերութեան պարտականութիւնն է կեանքի օրինակաց, կրթութեան, գրականութեան ու գեղարուեստի միջոցաւ աստիճանարար զարգացնել ու ազնուացնել անհատին խոհալները: Չկրնար մեղք նըկատուիլ ունէ իստալի գործադրութիւնը, թէ և ամենէն խոտելի ու կործանարար խոհալն ըլլայ այն, բայց ամենամեծ մեղքն է, միակ անքաւելի մեղքը՝ ունէ միջոց կորսնցնել կամ ջանք խնայել զարգացած ու ազնիւ խոհալներ ժառանգելու:

Տգիտութիւնն է մայր ամենայն չարեաց ըսուած է դարեր առաջ. շատ աւելի խորին համոզումով մը կրնանք կրկնել այսօր նոյն այդ դարաւոր ճշմարտութիւնը: Զարգացած խորհուրդներէ, լայն տեսութիւններէ, ուղիղ դատողութենէ, մէկ խօսքով՝ մշակուած մտք է զուրկ եղող անձը չկրնար իրապէս բարձր ու վսեմ խոհալներ ունենալ. կրնայ անոնց արտաքին ձեւը օրինակել՝ առանց պարունակութեանը տիրացած ըլլալու, ինչպէս տղայ մը կրնայ «արդարութեան» ու «սրբութեան» նման բառեր արտասանել՝ առանց անոնց պարունակած իմաստներուն բաւականաչափ տեղեկացած ըլլալու: Մտաւոր զարգացումը անհրաժեշտ մէկ պայմանն է զարգացած խոհալներ ունենալու, թէ և չըլլայ բաւական պայման մը: Մտքի զարգացումէն աւելի կախեալ է խոհալին զարգացումը

քան թէ սրտի. ժառանգականութեամբ կրնայ մէկը տիրացած ըլլալ տաք՝ զգացումներով տագորուած սրտի մը, բայց առանց անհատական մասնաւոր ջանքերու անկարելի է որ տիրանայ մշակուած մտքի մը: Սիրտը պատրաստ է փարլլ մտքին մէջ գոյութիւն ունեցող զօրաւորագոյն գաղափարներուն և իրագործելու ջանալ զանոնք, հետեւ էս բարձրագոյն և ազնուագոյն գաղափարներու գոյացումը մտքին մէջ՝ առաջին անհրաժեշտ պայմանն է բարձրագոյն ու ազնուագոյն խոհալներու ստեղծագործմանը: Բուռն յուզումներով օժտուած սիրտ մը բոլորովին անբաւական է բարձր խոհալներ ծնանելու, մըշակուած մտքի մը բացակայութիւնը անխուսափելիօրէն ստորին խոհալներու կ'առաջնորդէ զմարդ, և ընկերական չարեաց թերևս կէսը արդիւնք է ստորին խոհալներու: Մէկը չկրնար արդարանալ իր գործած անհատական ու ընկերական չարիքներուն համար, պնդելով պարզապէս թէ ըրաւ ինչ որ լաւագոյն ու օգտակարագոյնն էր իր կարծիքով, նկատառութեան կարեւոր կէտը սա է թէ կարելի ամեն միջոց ու ջանք գործածեց այդ անձը ուղիղ դատողութիւն կամ կարծիք ստանալու այդ մասին:

4

Անձի մը արժանիքը պիտի կրնայինք չափորոշել եթէ գիտցած ըլլայինք անոր ունեցած խոհալներուն տեսակն ու աստիճանը, զանոնք իրագործելու համար իր զգացած բաղձանաց սաստկութիւնը, և այն ճիգը զոր կը թափէ իր այս նպա-

տակին հասնելու համար: Կրնայ, ուրեմն, մէկը
ամբողջ սրտովն ու կեանքովը նուիրուած ըլլալ
իտէալի մը իրագործմանը, և նոյն ատեն չունե-
նալ մեծ արժանիք իբր մարդ: Բուն իսկ իտէա-
լին բարձրութեան աստիճանն ալ բաժին մ'ունի,
և կարեւոր բաժին մը, այդ անձին իսկական ար-
ժանիքը չափորոշելու գործին մէջ: Նուիրուած
սիրտ միայն ունենալով չկրնար իրապէս մեծ
ըլլալ մարդ եթէ չունի նաև մշակուած միտք
մը, ինչպէս չկրնար մեծ ըլլալ իմացական ամե-
նամեծ կարողութիւններով և զարգացումներով
օժտուած անձը առանց մեծ սրտի:

Իտէալն է ստեղծիչը անհատի մը նկարագրին:
Անխղելի յարաբերութիւն մ'ունին այս երկուքը
իրարու հետ, ինչպէս մարդկային հոգին ու մար-
մինը. հոգեկան ոյժ մըն է առաջինը, որ անդի-
մադրելիօրէն գործի կը դրդէ զմարդ, իսկ անոր
յառաջ բերած գործնէութիւններուն մէկ ար-
դիւնքն է երկրորդը: Այնպէս որ անհատի մը ու-
նեցած իտէալներուն տեսակն ու աստիճանը
կ'որոշէ նաև անոր նկարագրին տեսակն ու աս-
տիճանը: Անկարելի է փոխել անձի մը իտէալը
առանց նոյն ատենը փոխելու նաև անոր վարքն
ու բարքը, եւ փոխադարձաբար անկարելի է փո-
խել մէկուն վարքն ու բարքը առանց նոյն ատենը
փոխելու նաև անոր իտէալները: Իտէալ և գործ
փոխադարձաբար կ'եղանակաւորեն զիրար, ոչ ոք
կրնայ յարատեւօրէն սնուցանել իր մէջ բարձր
իտէալներ արդարութեան, բարութեան, ճշմար-
տութեան ու սրբութեան նկատմամբ, եւ նոյն
ատենը այնպէս սպրիլ իբր թէ գոյութիւն չունե-
նային այս իրականութիւնները. փոխադարձաբար

նաև ոչ ոք կրնայ սպրիլ արդար, բարի, ճշմար-
իտ ու սուրբ կեանք մը՝ առանց իր փորձառու-
թիւններուն միջոցաւ ստանալու նաև համապա-
տասխան իտէալներ: Բայց արամարանօրէն իտէ-
ալն է պատճառը նկարագրին: Սխալ է իր կատա-
րած գործերուն եւ իր կազմած նկարագրին հա-
մեմատ միայն գնահատել մարդու մը իսկական
արժանիքը: Կարեւոր է նկատի առնել նաև այն
իտէալները զոր ունեցած է այդ անհատը եւ
որոնց իրագործմանը համար ջանացած է առանց
յաջողութեան: Չիրագործուած իտէալն ալ կը
բարձրացնէ մարդուս արժանիքը, ինչպէս գործի
ու նկարագրի մէջ իրագործուած իտէալը: Ի՞նչ
բաներու ձգտած եմ ու ի՞նչ եղած եմ, ահա այն
երկու հարցերը որոնց տրուած պատասխանները
միասնաբար պիտի կազմեն չափանիշը իմ
արժանեաց:

Եթէ նկարագրի ստեղծիչն է իտէալը, ու-
րեմն անհատական ու ընկերական կենաց զարգաց-
ման առաջին էական պայմանն է զարգացումը
անհատական ու ընկերական իտէալներու: Յիմա-
րութիւն է ընկերութեան մը մէջ գոյութիւն ու-
նեցող զանազան շարեաց նուազումը ակնկալել,
եթէ յառաջդիմական փոփոխութիւններ տեղի
չեն ունենար այդ ընկերութիւնը կազմող անհատից
իտէալներուն մէջ: Անհատական ու հանրային
իտէալներու զարգացմամբն է միայն որ պիտի
կրնայ ունէ յառաջդիմական շարժում ու գործնէ-
ութիւն ծնունդ առնել ընկերութեան մը մէջ:
Արդ, ի՞նչպէս կարելի է զարգացնել անհատի մը
ու ժողովուրդի մը իտէալները:

Մասնաւոր խնդրոց ուսումնասիրութեանը համար իրենց կեանքը նուիրող մարդիկ կը գտնուին ամեն քաղաքակիրթ ազգի մէջ: Ոմանք, զոր օրինակ, գեղարուեստի այսինչ ճիւղին կը նուիրեն ինքզինքնին. — Երաժշտութեան, նկարչութեան, կամ Գրականութեան: Ներկայացուցիչ անհատներն են ասոնք այն ճիւղին զոր առարկան ըրած են իրենց բազմաշխատ ջանքերուն և որուն մէջ հասած են զարգացման բարձրագոյն մակարդակներու: Այս ներկայացուցիչ անհատներէն մէկուն իր մասնաճիւղին վերաբերեալ ուէ խնդրոյ նկատմամբ արտայայտած գաղափարներն ու դատողութիւններ ակելի մեծ կշիռ ունին քան միլիոնաւոր հասարակ անհատներու նոյն խնդրոյն մասին արտայայտած գաղափարներուն եւ դատողութիւններուն ամբողջութիւնը: Այսպիսի ներկայացուցիչ անհատներու կազմած գեղարուեստական, կրթական, քաղաքական, բարոյագիտական, կամ կրօնագիտական գաղափարներուն եւ պաշտած իտէալներուն հետ հաղորդակցելով ու դանոնք աստիճանաբար իւրացնելով է միայն որ պիտի կրնան զարգանալ ու ազնուանալ անհատին իտէալները: Ընկերութեան մը բոլոր անդամոց կազմած դատողութիւններուն միջինը չէ որ պիտի ընդունինք իբր չափանիշը գրական կամ բարոյական գործի մը արժանիքին, այլ դատողութեանց միջինը այն անձերուն՝ որոնք իրենց լայնարձակ ուսումնասիրութեամբը, իրենց խորին փորձառութիւններովը եւ իրենց սրաթափանց

ներքնատեսութեամբը յարմարած են այս պաշտօնին: Եւ մենք, հասարակ անհատներս, պարտինք ընդունիլ այսպիսի ներկայացուցիչ անձերու դատողութիւնները, թէեւ հակառակ իսկ ըլլան անոնք մեր անձնական դատողութեանց, ինչպէս կը պատահի յաճախ: Ամենէն քոսսային, ամենէն բարբարոսական ու ամենէն դռնհիւ վիճակը պիտի տիրէր այսօր ընկերական կենաց մէջ. — մեր գեղարուեստներուն եւ գրականութեանց, մեր գիտութիւններուն եւ օրէնսդրութեանց, ու մեր ընտանեկան, կրօնական, կրթական, առեւտրական ու քաղաքական ամեն տեսակ յարաբերութեանց ու գործնէութեանց մէջ, եթէ քանի մը շարաթմիայն ամեն խնդրոյ մէջ հետեւէինք ընկերութեան բոլոր անդամոց արտայայտած կարծիքներուն միջինին: Հաւասարութեան այսպիսի սխալ ու կործանարար ըմբռնումի մը գործադրմամբը իսկոյն վերջ պիտի գտնէր մեր ամբողջ քաղաքակրթութիւնը, դարերու աշխատանաց ու տառապանաց արդիւնքը եղող այդ անգին ժառանգութիւնը:

Ներկայացուցիչ անհատներն են յառաջընթացները ընկերական ամեն տեսակ շարժմանց: Մեծ ու երկարատեւ ճիւղերով կը յղանան անոնք բարձր խորհուրդներ, որոնք բարձր իտէալներու կը վերածուին երբ գրաւեն նաեւ սիրտը: Մարդկութեան ներկայացուցիչ անհատներուն ստեղծագործած կեանքի այս վսեմ իտէալներն են միայն որ, երբ թափանցեն նաեւ հանրութեան մտքին ու սրտին, կարող են մաքրագործել անոր կեանքը, ներշնչել դայն վսեմ տեսիլքներով ու ձգտումներով, յաջողապէս մաքրաւիլ անոր մէջ տիրող

ապականութեանց ու անիրաւութեանց, մոլութեանց ու մոլորութեանց դէմ եւ բնաջնջել զանոնք, քաշել անհատն ու հանրութիւնը դէպի բարի, ճշմարիտ ու կատարեալ կեանքը: Ըսէ՛ ինձ պաշտած դիւցազուններդ, կ'ըսէին նախնիք, ու ես պիտի ըսեմ քեզ թէ ի՛նչ տեսակ անձ մըն ես այժմ եւ ինչ տեսակ անձ մը պիտի ըլլաս ապագային: Նոյնպէս ալ կրնանք ըսել այսօր ամեն անհատի եւ ամեն ժողովուրդի, յայտնէ՛ ինձ քու իտէալներդ, և պիտի յայտնեմ քեզ թէ ին՛չ տեսակ կեանք մ'ունիս այժմ ու ին՛չ տեսակ նկարագիր մը պիտի ունենաս ապագային: Իւ չմոռնանք բնաւ թէ անհատական ու հանրային իտէալներու զարգացման միակ էական պայմանն է հաղորդակցիլ արժանաւորապէս ներկայացուցիչ անհատներու հետ, սնանիլ անոնց լեզուաւ, գրչով կամ կեանքով արտայայտած խորհուրդներովն ու սրտովին փարիլ անոնց:

Մարդուս կատարած գործերէն շատեր արդիւնք են ՄԻԱԿ գաղափարի մը ազդեցութեան: Սրիկայի մը կողմէն ազջկան մը անարգուիլը կը տեսնէ բարեկիրթ երիտասարդ մը, եւ իսկոյն կը յարձակի ու ապտակ մը կ'իջեցնէ այս վերջնոյն երեսին: Այս գործը կատարելէ առաջ բնաւ չխորհրդածեց երիտասարդը. կանգ չառաւ խորհելու թէ ի՛նչ ընելու էր այսպիսի պարագայի մը տակ, շարունակելու էր իր ճամբան խոհեմութեամբ թէ իր անձին վտանգը յանձն առնելով ազատել փորձելու էր աղջիկը, և ազատելու ատեն լռելու էր բոլորովին թէ քանի մը յանդիմանական խօսքեր ուղղելու էր սրիկային կամ թէ զարնելու էր անոր: Հետեւելու մէկէ աւելի՛ այսպիսի ընթացքներ չներկայացան բնաւ երիտասարդին մը տացը առջև որոնց մէջէն ընտրէր սրիկային վրայ յարձակելու եւ զայն ապտակելու ընթացքը. այլ առանց տարբեր տարբեր ընթացքներ մտաբերելու, զանոնք իրարու հետ բազդատելու եւ անոնց մէջէն յարմարագոյնը ընտրելու, առանց իր կատարելիք գործին հետեւանաց վրայ անդրադառնալու՝ ազջկան կրած անարգանաց ազդեցութեամբ սրիկային վրայ յարձակելու եւ զայն ապտակելու միակ գաղափարը ունեցաւ ու անմիջապէս գործադրեց: Արտաքին աշխարհի ազդեցութեանց

միջոցաւ մտքին մէջ ծնանող ուսէ զգայութիւն կամ ըմբռնում անմիջապէս գործի կը մղէ զմարդ, եւ ԴՐԴՈՒՄ կը կոչուի հոգեկան այն վիճակը որ կ'ընկերակցի գործնէութեան մղում յառաջ բերող ջղային գրգռումներուն: Վերի օրինակին մէջ աղջկան մը անարգուիլը տեսաւ երիտասարդը, եւ գործի մղուեցաւ իսկոյն իր մտքին մէջ այդ մասնաւոր պարագային ազդեցութեամբ ծնանող միակ գաղափարին առաջնորդութեամբը, այսինքն յարձակեցաւ սրիկային վրայ ու ապտակեց զայն:

Սորհրդածութեան, դատողութեան եւ ընտրութեան բացակայութիւնը բնորոշիչ մէկ յատկութիւնն է դրդման արդիւնք եղող ամեն գործի: Տարբեր կամ հակառակ ընթացքներ թելադրող զանազան գաղափարներու ներքին կռիւ մը չըզգար մարդ այսպիսի գործի մը ձեռնարկելու ատեն, ոչ ալ ընդդիմադիր նկատումներ կամ ձգտումներ զսպելու ճիգ մը: Միակ գաղափարի մը առաջնորդութեամբ այնչափ անխուսափելիօրէն եւ անխոտոր կը դիմէ անիկա այդ որոշ գործին անմիջական կատարմանը որչափ անխուսափելիօրէն եւ անխոտոր որ դէպի բւեռ կը դառնայ մազնիսական ասեղը: Ննջասենեակէն բանի մը գետին իյնալու ձայնին հետ իր մանկան ճիշդ կը հասնի յանկարծ խոհանոցին մէջ աշխատող մօր մը ականջին, եւ իսկոյն դէպի սենեակ կը վազէ անիկա ուրիշ ամեն բան մոռնալով: Ննջասենեակէն հասնող այդ ձայները՝ իր մանկան օրօրոցէն ինկած ըլլալու գաղափարը կ'արթնցնեն մօր մտքին մէջ, որուն ազդեցութեամբ անմիջապէս վազել կ'սկսի ան: Դրդման արդիւնք է

վազելու այս գործողութիւնը: Բայց դրդման արդիւնք ըլլալէ պիտի դադրէր այն եթէ վազելէ առաջ վայրկեան մ'իսկ երկմտած ըլլար մայրը, եթէ վայրկեան մ'իսկ խորհած ըլլար, զոր օրինակ, վազելէ առաջ ջերմոցին վրայ եռացող կաթը վերցնել եւ յետոյ որոշած ըլլար կաթը հոն այնպէս թողլով իր մանկան քով փութալ: Դրդման արդիւնք չպիտի ըլլար վերի օրինակին մէջ ներկայացուած երիտասարդին սրիկան հարուածելը եթէ անիկա խորհրդածէր նախ այն վտանգներուն վրայ որոնց կրնար ենթարկած ըլլալ ինքզինքը այսպիսի յանդուգն միջամտութեամբ մը, ու յետոյ ամեն վտանգ յանձն առնելով որոշէր կատարել այդ գործը:

Կենաց ամենէն հիմնական ու ընդհանուր մէկ յատկութիւնն է հակազդել միջավայրի ազդեցութեանց: Ուր որ կեանք կայ հոն անշուշտ կայ նաեւ այս յատկութիւնը: Կարելի չէ երեւակայել կենդանի մը որուն մէջ մարմնական գրգռումներ յառաջ չգան ջերմութեան կամ ցրտութեան, լոյսի կամ խաւարի, որսի կամ թշնամիի ներկայութեան եւ միջավայրի ուրիշ ազդեցութեանց տակ, եւ որ զանազան շարժումներով կամ գործնէութեամբ չհակազդէ անոնց: Ապրիլ կը նշանակէ շարժիլ ու գործել: Բարձրագոյն կենդանեաց մէջ մասնաւոր դրութիւն մը գոյութիւն առած եւ աստիճանաբար կատարելագործուած է միջավայրի ազդեցութիւնները ընդունելու եւ անոնց հակազդելու այս էական պաշտօնին կատարմանը համար, այսինքն ջղային դրութիւնը: Ամենափափուկ մեքենայութիւն մըն է անիկա որ պատրաստ կը գտնուի միշտ ընդունիլ իր միջա-

վայրին բիւրաւոր ազդեցութիւնները եւ անոնց համեմատ գործնէութիւններ յառաջ բերել մարմնոյ զանազան անդամներուն մէջ: Եւ հոգեկան կողմէն դիտուելով դրդում մըն է ինչ որ մարմնական գործնէութիւն արտադրող ջղային գրգռում մըն է Ֆիզիքապէս. դրդում եւ շարժիչ ջիղերու գրգռում երկու տարբեր կողմերը կը ներկայացնեն նոյն գաղտնալից իրականութեան:

Արտաքին նոյն պարագաներ կրնան իրարմէ բոլորովին տարբեր դրդումներու ծնունդ տալ տարբեր անհատներու մէջ, եւ հետեապէս նաեւ բոլորովին տարբեր գործնէութեանց: Հրդեհի մը տեսքէն կրնան ոմանք կողոպուտի դրդուիլ ուրիշներ կեանք փրկելու: Թշնամիին երևումը կրնայ փախուստի դրդել այսինչ անձը իսկ ուրիշ մը յարձակման: Իր սիրելւոյն ծանր հիւանդութիւնը տեսնելով բժշկին վազել կը դրդուի մէկը իսկ ուրիշ մը քահանային: Ջղային կազմութեան ժառանգական ու ստացական տարբերութիւններէ կախում ունին արտաքին նոյն պարագայից տակ տարբեր տարբեր ուղղութիւններով գործելու դրդումներ: Բաղդաւոր է, արդարեւ, այն մարդը որ բարի դրդումներ ժառանգած է իր ծնողքէն եւ կամ ձեռք բերած է բարի գործերու շարունակական կրկնումներով: Նկարագրի ամենէն հիմնական ու անփոփոխ մասը կը կազմեն մարդուս դրդումները: Այնչափ բնական ու անխուսափելի է բարի դրդումներու համար պողարբերիլ բարի գործերով որչափ բնական ու անխուսափելի որ է որթատունկին համար պողարբերիլ խաղողի ողկոյզներով:

Մարդկային սեռը իր իմացական կարողութեանց զարգացմանը համեմատ յաջողած է մասամբ դուրս ելնել դրդումի տիրապետութեան սահմաններէն, ուր կը գտնուին ուրիշ կենդանիք: Խորհրդածելու, դատելու եւ յետոյ որոշելու կարողութիւններով օժտուած է անոր միտքը: Արտաքին ազդեցութեանց տակ անիկա ալ ուրիշ կենդանիի նման ստիպողարար կը դրդուի գործ մը կատարել, բայց անմիջապէս տարբեր տարբեր ուղղութեամբ գործնէութիւններ թելադրող գափարներ ծնունդ կ'առնեն իր մտքին մէջ, որոնց իւրաքանչիւրը գործնականանալ կը միտի արգելելով ուրիշ ուղղութեամբ առաջնորդող բոլոր միւս գաղափարաց իրագործումները: Գաղափարաց բուն կռիւ մը կ'սկսի այսպէս մտքին մէջ եւ կը տեւէ մինչեւ զօրաւորագունին ազդեցութեամբը չէզոքանան միւսներն ու գործնականանայ առաջինը: Այսպիսի պարագայից տակ ճիշդ թափել հարկ կ'ըլլայ զսպելու համար բոլոր այն դրդումներն, բաղձանքներն ու գաղափարներ որ կը դիմադրեն ընտրուած գաղափարին իրագործմանը, եւ կամք կը կոչուի կարգ մը ընդդիմադիր գաղափարներու մէջէն ընտրուած միակ գաղափարին կողմէն միւսներուն զսպմանը կամ չէզոքացմանը ընկերացող ներքին ջանքը: Գաղափարաց ու բաղձանաց այսպիսի կռիւի մը եւ անոնց զօրեղագունին կողմէն միւսներուն չէզոքացմանը ընկերացող ներքին ջանքի մը ներկայութիւնն է ահա որ կամքի արդիւնք եղող գրո-

ծերը կը զանազանէ դրդման լոկ արդիւնք եղող գործերէ: Վերջիններուն կատարմանը ատեն գոյութիւն չկրնար ունենալ ոեւէ կռիւ կամ ջանք, որովհետեւ գոյութիւն չունին մէկէ աւելի գաղափարներ: Կամքի արդիւնք են մարդուս կատարած բարձրագոյն ու յառաջդիմական գործնէութիւններ:

Բարոյական ոչ մէկ արժանիք կրնայ ունենալ դրդման արդիւնք եղող ոեւէ գործ: Բարոյական արժանիք ունեցող ամեն գործ անպատճառ ըլլալու է արդիւնք ընտրողութեան ու զոհողութեան, որոնց երկուքն ալ կատարելապէս բացակայ կը գտնուին դրդման գործերէ: Արտաքուստ բարի գործ մըն է, մինչեւ իսկ հերոսութիւն մը՝ ջուրը նետուիլ խեղդուելու վտանգին մէջ եղող անձի մը փրկութեանը համար, բայց ներքնապէս և իրապէս բարոյական ոչ մէկ արժանիք ունի այսպիսի գործ մը եթէ արդիւնք է լոկ դրդման: Բարոյապէս այնչափ չէզոք է դրդմամբ ջուրը նետուիլ եւ կեանք մը ազատել որչափ գնդակ մը արձակել եւ մէկը սպաննել: Բառին իրական նշանակութեամբ առաջինը չկրնար նկատուիլ բարի կամ հերոսական գործ մը ինչպէս վերջինը չկրնար նկատուիլ չար գործ մը կամ ոճիր մը: Երկուքն ալ հաւասարապէս զուրկ են բարոյական արժանիքէ: Քաղաքակիրթ երկիրներու օրէնսդրութիւնը նկատի առնելով դրդման ու կամքի արդիւնք եղող ոճրագործութեանց միջեւ գտնուող էական տարբերութիւնը այնչափ ծանր պատիժ չսահմաներ առաջիններուն համար որչափ վերջիններուն: Մարդոց կատարած բարի գործերն ալ արժանաւորապէս գնահատելու համար ան-

հրաժեշտ է նկատի առնել թէ անմիջական դրդման արդիւնք են անոնք կամ խորհրդածութեան ու որոշման: Սքանչացման արժանի հերոս մըն է այն անձը որ ներքին բուռն կռիւէ մը վերջ հակառակող ամեն դրդումներու կամ բաղձանքներու յաղթելով կտոր մը չոր հաց կուտայ իր անօթի թշնամուոյն, եւ կամ առանց ուէ միաս հասցնելու կ'անցնի խոր քուռի մէջ ընկղմած իր ոտխին քովէն, իսկ հազիւ հերոս կոչուելու արժանի է այն անձը որ կը դրդուի միակ գաղափարի մը թելադրութեամբ սուրի ու գնդակի մահացու հարուածներուն ենթարկել ինքզինքը ուրիշի մը կեանքը մահուանէ ազատելու համար:

3

Այժմ կրնանք յստակօրէն ըմբռնել այն անհուն տարբերութիւնը որ կը գտնուի դրդման ու իտէալին միջեւ: Գաղափար մըն է իտէալը զոր կ'ընտրէ մարդ իր մտքին մէջ գոյութիւն ունեցող բազմաթիւ գաղափարներու մէջէն եւ զոր իրագործել կը ձգնի՝ հակառակ մնացեալ ընդդիմամարտ գաղափարներուն մղած բուռն կռուոյն: Հոս ներքին կռիւ կայ: Մէկէ աւելի դրդումներ ու բաղձանքներ տարբեր ուղղութեամբ կը մղեն զինքը, ձգտման ու կարօտի խիստ գրաւիչ առարկաներ կը պարզեն իր առջև, անմիջական հաճոյքներու հրապոյրներովը կը բուրբեն զինքը եւ ասոնց համապատասխան գաղափարներ կ'արթնցնեն իր մտքին մէջ. հարկ է հոգեկան բուռն պայքար մը մղել իտէալին առաջնորդող ճամբէն խոտորեցնող այս ուժերուն

դէմ եւ կորովի կամքի մը ազդեցութեամբ չէ-
զոքացնել զանոնք: Հոս զոհողութիւն կայ:
Իտէալի մը իրագործմանը նուիրուած անձը ան-
հրաժեշտօրէն զսպելու է ուրիշ բազմաթիւ հա-
ճոյքներ ու վայելումներ, զրկուելու է շատ մը
Փիզիքական, իմացական ու հոգեկան գործնէու-
թիւններէ եւ անոնց ընկերակցող երջանկութիւն-
ներէ, որոնք աննպաստ կրնան ըլլալ այդ իտէալին
իրագործմանը: Ապագայի նախատեսութիւնը
գոյութիւն չունի բնաւ դրդման մէջ: Ներկայ
ազդեցութիւններէ միայն կրնայ ծնունդ առնել
ու ներկայ զոհացումներու ծառայել: Իսկ ապա-
գայ լաւագոյն ու երջանկագոյն կեանքի մը պատ-
կերացումն է իտէալը մարդկային մտքին առջև,
յոյսերու և ակնկալութեանց դիւթական աշխարհ
մը՝ որուն հասնիլ կը ճգնի մարդ, եւ որուն
հասնելու համար կը յօժարի զոհել ներկայ հա-
ճոյքներէ շատերը: Ժառանգական կամ ստացա-
կան անցեալ կեանքի մը արտադրութիւնն է
դրդումը, ետեէն եղած մղում մը: Իսկ ապա-
գայ կեանքի մը արտադրութիւնն է իտէալը,
դէպի կատարելագործում առաջնորդող քար-
շողական ոյժ մը: Իտէալն է որ մագնիսի մը
նման իր ետեէն կը քաշէ կը տանի սրտի ամենէն
վեհ տենջանքները ու կեանքի բոլոր յառաջդիմա-
կան գործնէութիւնները: Իտէալն է պատճառը,
քարշողական ոյժը մարդկային ամեն տեսակ յա-
ռաջդիմութեանց: Ներկային իտէալներուն մէջ
կը ննջեն ապագային իրականութիւնները: Անհա-
տին իտէալներուն ետին ծածկուած է ապագայ
անհատը եւ ընկերութեան տիրող իտէալներուն

ետին ծածկուած է ապագայ ընկերութիւնը: Հո-
գեկան կենաց այս ամենամեծ ճշմարտութիւնը
յայտնած ըլլալու համար է որ կ'ըսենք. «Իտէալն
է մարդկային կենաց պատճառն ու վախճանը»:
Որովհետեւ իտէալին քարշողական գորութեանը
չնորհիւն է որ կ'արտադրուին հոգեկան կենաց
բոլոր յառաջդիմական շարժումները, և այդ նոյն
իտէալին է որ կը ձգտին անոնք:

Միլիոնաւոր տարիներու գործնէութեամբ
մեր բնութեանը մէջ արմատացած անձնատիրական
ու սեռային դրդումներն են որ ամենէն աւելի
զօրեղապէս կը տիրապետեն մեր կեանքին վրայ,
եւ ոչ թէ այլատիրական դրդումներ: Անոնք կը
մղեն զմեզ ամենէն գծուծ ու անասնական
գործնէութեանց, կը գունաւորեն անոնք մեր այ-
լատիրական ամենէն անկեղծ ջանքերը, կը քօղար-
կեն մեր աչքերէն ապագայի ամենէն յափշտակիչ
տեսիլքները, կը թեւատեն մեր երկնաթուիչ
երազներն ու տենջեր, ու կը փակեն մեր առջև
ընկերական կենաց ազնուացուցիչ գործնէութիւն-
ները: Անասունէ մը շտարբերի բնաւ այն մար-
դը որ դրդումներով կը կառավարուի ու կը գոր-
ծէ: Մարդկութեան բնորոշիչ յատկանիշը եզոզ
հոգւոյ յառաջդիմական կեանքը կը պակսի անոր
մէջ: Իտէալն է որ կուգայ աճում եւ զարգա-
ցում տալ հոգիին, արթնցնել անհատին մէջ ճշ-
մարիտ Մարդը, եւ ներկային ու անձին նեղ բան-
տէն դուրս առաջնորդել դանիկա ապագայ կարելի-
ութիւններու հրաշալի բնագաւառին մէջ: Իտէ-
ալն է որ կուգայ վերցնել ընկերական կենաց բո-
լոր թշուառութիւններուն եւ ապականութիւննե-

րուն սեւ քօղը, ու երեւան բերել սիրոյ, արդարութեան ու երջանկութեան այն գաղափարական աշխարհը որ կատարելագործուող մարդկութեան մը մէջ իրականութեան կը փոխուի տակաւ : Իտէալին քարշողական ոյժն է միայն որ յառաջ կրնայ շարժել մարդկային անհատն ու ընկերութիւնը, յառաջ գէպի ճշմարիտ, երջանիկ ու կատարեալ կեանքը :

ԳՐԱԿԱՆ ՈՒԹԵԱՆ

Ա. Զ. Դ. Ե. Յ. Ո. Թ. Ի. Ի. Ն. Ը. Ի.

1

Ժողովրդեան մը կենաց բարձրացման անհրաժեշտ մէկ նախապատրաստութիւնն է անոր գրականութեան բարձրացումը : Ընթերցողին մէջ կեանքի կը փոխուին գրականութեան մը պարունակած խորհուրդներն ու զգացումներ, ինչպէս կեանքի կը փոխուին արեւուն ճառագայթները տերեւին կամ ընձիւղին մէջ : Այնքան ճշմարիտ է ըսել թէ հոգիի կը փոխուի գրութիւն մը ու շաղիբ ընթերցողին մէջ, որքան ճշմարիտ է ըսել թէ մարմնոյ կը փոխուի ախորժանօք կերուած հացի մէկ կտորը : Որովհետեւ ուրիշ բան չէ մարդու մը հոգին եթէ ոչ ամբողջութիւնը իր զգացումներուն եւ խորհուրդներուն, եւ ուրիշ բան չէ անոր կեանքը եթէ ոչ գործնականացումը այդ խորհուրդներուն եւ զգացումներուն, կամ գործի մէջ արտայայտումը այդ հոգիին :

Դուրսէն ներս առնուած կերակուրներն են որ կուգան աստիճանաբար նորոգել ու աճեցնել մարդուս մարմինը, նոյնպէս ալ դուրսէն ներս առնուած խորհուրդներն և զգացումներն են որ կուգան նորոգել եւ աճեցնել մարդուս հոգին : Ճիշդ ինչպէս ոյժ կ'ստանայ մարմինը իր կերած կերակուրներէն, նոյնպէս ալ ոյժ կ'ստանայ հոգին իր ընթերցումներէն : Ուրիշ բան չէ Ֆիզիքական կեանքը եթէ ոչ կրկին դուրս ելլելը արտաքին աշխարհէն առնուած ֆիզիքական ոյժերուն, եւ

ուրիշ բան չկրնար ըլլալ հոգեկան կեանքը եթէ ոչ գործերու ձեւին տակ արտայայտուիլը դուրսէն ընդունուած խորհուրդներուն եւ զգացումներուն: Իր հեղինակին հոգեկան եւ Ֆիզիքական կենաց սպառումովը գրուած է աշխարհի մէջ զոյութիւն ունեցող ամեն գրութիւն, ու երբ կարդանք զանիկա՝ իր հեղինակին միտքը՝ յուզող խորհուրդները յուզուիլ կ'սկսին նաեւ մեր մտքին մէջ, անոր հոգեկան կեանքը կը վերապրի մեր հոգիին մէջ, այդ ատղերը գրելու պահուն ունեցած ջղաշին ու մկանական գրգռումներուն նման գրգռումներ ծագում կ'առնեն նաեւ մեր մէջ, եւ անոր հոգին կը փոխուի այսպէս մեր հոգիին, եւ կ'արտայայտուի մեր մարմնոյն մէջէն: Կը արամինք կամ կ'ուրախանանք, կ'ատենք կամ կը սիրենք, կուլանք կամ կը ժպտինք, չարիք կը գործենք կամ բարիք, բան մը կ'ընենք վերջապէս գրութեան մը ընթերցումին ազդեցութեամբը: Ընթերցողին մէջ հոգեկան ու Ֆիզիքական համապատասխան գործնէութիւն յառաջ կը բերէ ամեն գրութիւն: Կեանքի կը փոխուի անիկա անհրաժեշտաբար, այսինքն խորհուրդի, զգացումի ու գործի:

Իր ապագայ կենաց անսխալ մէկ մարդարէութիւնն է ժողովուրդի մ'ունեցած գրականութիւնը: Մարգարէութիւն մը լոկ ըլլալ է աւելի բուն իսկ սկզբնաւորութիւնն է այդ կեանքին, որովհետեւ աստիճանաբար կեանքի կը փոխուի գրականութիւնը ընթերցողաց մէջ:

Ատեն ատեն յափշտակիչ տեսիլքներ կը ներկայանան ժողովուրդի մը ներկայացուցիչ մէկ անհատին հոգեկան տեսողութեանը առջեւ, —

երջանկութեան ու սիրոյ ապագայ կարելի աշխարհներ, մարդկային ընկերութիւնը դէպի ճշմարիտը. Բարին ու Գեղեցիկը քաջելու սահմանուած խորհուրդներ, կատարելութեան իտէալներ: Եւ այդ սուրբ ներշնչումները, մարդկային փրկագործութեան այդ ուսովիրաները, կատարեալ կենաց այդ երկնառաք պատգամաբերները՝ վայրկենապէս միայն կրնան բնակիլ անասնական կիրքերով ու ցանկութիւններով շաղուած հոգիի մը մէջ. լուսադէմ ոգիներու նման կուգան անոնք ու կ'անցնին առանց մարմին առնել կարենալու նոյն իսկ ներշնչուող այդ անհատին կենացը մէջ: Բայց իդերեւ չեն ելներ բնաւ այս օրհնալ ներշնչումները: Եթէ չեն կրնար անոնք կերպարանափոխ ընել անհատին ամբողջ կեանքը, եթէ չեն կրնար գործի փոխուած դուրս ելնել ընկերական աշխարհի մէջ, կրնան սակայն դուրս ելնել զիրենք վայրկենապէս գոնէ հիւրընկալող անհատին գրչէն, կրնան մարմին առնել գրութեան մը մէջ ու տարածուիլ աշխարհի չորս ծայրերը ներշնչելու համար նաեւ ուրիշ հազարաւոր ու միլիոնաւոր մարդկային հոգիներ, եւ աստիճանաբար մարմնանալու անհատական եւ ընկերական կենաց մէջ: Աւանդարանն է գրականութիւնը աստուածային ամենէն սուրբ ներշնչմանց, անցքը՝ որուն մէջէն կը հոսի մարդկային կեանքը կատարելագործող եւ ընկերութիւնը բարեկարգող հոգեկան ուժերուն ամենամեծ մասը:

Գրականութիւնը, ուրեմն, չէ արդիւնքը լոկ եւ կամ պատկերացումը մարդկային կենաց, այլ յաւէտ ամենազլխաւոր մէկ ազգակը անոր զարգացման եւ կամ պատկերացումը անոր մէջ գտնուող ապագայ կարելիութեանց: Եւ ճիշդ այս իրողութիւնն է որ անհուն արժանիք մը կ'ընծայէ գրականութեան: Տեսիլք մը կը յայտնուի յանկարծ միակ անհատի մը հոգւոյն մէջ, ապագայ բաղձալի կարելիութեան մը յափշտակիչ մէկ պատկերը, եւ կ'առնէ անիկա իր գրիչը ու կը քանայ թուղթի մը վրայ օրինակել հոգեկան այդ յափշտակիչ պատկերը: Նոր եւ բարձրագոյն կեանքի մը ստեղծագործումն է ահա որ կ'սկսի գրելու այս գործողութեան հետ: Որովհետեւ հարիւրաւոր եւ հազարաւոր հոգիներու մէջ եւս պիտի վերարտադրուի իտէալական այդ պատկերը աւելի կամ նուազ յստակ: Որովհետեւ այս վերջիններուն ալ հոգիներէն դուրս պիտի ելնէ վերարտադրուած այս տեսիլքը, այսինքն անհրաժեշտաբար պիտի արտադրուի անոնց նայուածքներուն կամ ժպիտներուն, անոնց խօսքերուն կամ գործերուն մէջէն, եւ մարմին պիտի առնէ այսպէս անոնց կեանքերուն մէջ: Որովհետեւ պիտի բազմապատկուի այս տեսիլքը բազմապատիկ ներկայացուցիչ հոգիներու մէջ եւ արտայայտուի տարբեր տարբեր ձևերու տակ, - հոս իբրեւ նկար մը, հոն իբրեւ քանդակ մը, եւ անդին ալ իբրեւ երգ մը թրթուուն: Որովհետեւ բազմատեսակ ձևերու մէջէն արտայայտուող այդ տեսիլքը կը-

կին եւ կրկին յուզուելով հոգեկան ու Ֆիզիքական կազմուածքին մէջ՝ պիտի ստանայ վերջապէս բաւական ուժգնութիւն արտայայտուելու իբրեւ գործ, եւ կազմելու տեւական մէկ մասը հազարաւոր եւ միլիոնաւոր էակաց նկարագրին: Ներկայացուցիչ անհատներու հոգիներուն մէջ ծընունդ առնող տեսիլքները, այսպէս, գրականութեան անցքէն կը հոսին կեանքի աշխարհին մէջ ու կ'արտադրեն անհատական եւ ընկերական ամեն տեսակ յառաջդիմական շարժումներ, ինչպէս արեւուն ոսկի ճառագայթները տերեւային անցքերէ կը հոսին Ֆիզիքական կենաց աշխարհին մէջ եւ կ'արտադրեն անոր բոլոր գործնէութիւններ ու դարգացումներ:

Մեծ հոգիներուն իրենց ներշնչման վայրկեաններուն մէջ արտայայտած խորհրդոց ու ըզգացմանց ստեղծագործ ազդեցութեամբն է յառաջ եկած ներկայ քաղաքակրթութիւնը իր բոլոր ճիւղաւորուած կազմակերպութիւններով, ինչպէս արեւուն կենսատու ճառագայթից ազդեցութեամբը յառաջ կուգայ ծառը իր ամբողջ արմատներովն ու ճիւղերով, եւ ծաղիկներովն ու պտուղներով: Մեծ հոգիներու այս օրհնեալ ներշնչումները իր մէջ ամփոփող, դանոնք յաւիտենապէս կորսուելէ փրկող, դանոնք անմահացնող գրականութիւնը ստեղծիչն է ներկայ քաղաքակրթութեան ընկերութեան գոյութիւնը կարելի ընող եւ անոր կեանքը աճեցնող ամեն տեսակ կազմակերպութեանց. - կրօնական կամ քաղաքական, կրթական կամ բարեսիրական: Ինչ որ իրականութիւն մըն է այսօր անհատական ու ընկերական կենաց բարձրագոյն աստիճաններուն մէջ, ներկա-

յացուցիչ հոգիի մը մէկ խտէալն է եղած անցեւոյն մէջ, եւ ինչ որ ներշնչեալ հոգիի մը երազն է լոկ այսօր կրնայ հասարակաց մէկ իրականութիւնը ըլլալ ապագային: Իտէալականին աստիճանական մարմնացումներն են քաղաքակրթութեան ազնուագոյն արտադրութիւնները: Ինչպէս մթնոլորտին մէջ սփռուած նուրբ մարմիններն են որ տերեւներու մէջէն անցնելով կուգան տարուէ տարի աճեցնել ու մեծցնել ծառի մը բունը, տարուէ տարի փոխուիլ արմատի ու ճիւղի, ծաղկի ու պտուղի, նոյնպէս ալ ներկայացուցիչ անհատներու հոգեկան մթնոլորտին մէջ սփռուած ազնուագոյն խորհուրդներն ու զգացումներն են որ զբաղանութեան մէջէն անցնելով կուգան տարուէ տարի աճեցնել ու մեծցնել մեր քաղաքակրթութիւնը, տարուէ տարի ճոխացնել ու զարգացնել մեր նկարագիրը, տարուէ տարի մարմին առնել աշխարհի երջանկութիւնն ու սէրը աւելցնող եւ մարդկային կեանքը զէպի կատարելութիւն քաջ ու բազմաատեսակ հաստատութեանց մէջ: Եթէ անհատի մը մէջէն անցնող ըզգացմանց ու խորհրդոց ամբողջութիւնն է մարդկային հոգին, ու եթէ այդ կեանքին շարունակական արտայայտումն է մարդկային կեանքը, անշուշտ բարձրագոյն կեանքի անսպառ ուղիանոս մըն է գրականութիւնը որուն մէջն են ամբարուած աշխարհի ամենէն վեհ հոգիներուն ունեցած ազնուագոյն խորհուրդներն ու զգացումներ:

Ժողովուրդի մը կեանքը բարձրացնելու առաջին անհրաժեշտ պայմանն է գրականութեան միջոցաւ հաղորդակցութեան դնել զանիկա ներկայացուցիչ հոգիներու ունեցած ազնուագոյն

խորհրդոց ու զգացմանց հետ: Ֆիզիքական կեանքը գործարանաւորին ունեցած հաղորդակցութիւնն է իր միջավայրին հետ, նոյնպէս է նաև հոգեկան կեանքը: Ֆիզիքական ոչ մէկ կեանք կրնայ գոյութիւն ունենալ, աճիլ եւ զարգանալ առանց շարունակական հաղորդակցութիւն մ'ունենալու իր միջավայրին հետ. ոչ մէկ կենդանի կրնայ ամենափոքր աստիճանաւ մ'իսկ աճեցնել իր հասակը, մեծցնել իր անդամները կամ աւելցնել իր ոյժերը առանց սնունդ առնելու օդէն ու ջուրէն, բոյսէն ու կենդանիէն: Նոյնպէս ալ ոչ մէկ անհատ կրնայ ամենափոքր աստիճանաւ մ'իսկ զարգացնել իր նկարագիրը, ոչ մէկ ընկերութիւն կրնայ բարեկարգել իր կազմակերպութիւնները եւ աճեցնել յառաջդիմական գործնէութեանց ոյժերը առանց հաղորդակցելու հոգեկան նպաստւոր միջավայրի մը հետ, առանց ազնուագոյն զգացմանց ու բարձրագոյն խորհրդոց շարունակական հոսանքներ:

Մեծապէս սխալած կ'ըլլանք, երբ մարդկային կեանքը ազնուացնող ու կատարելագործող ազդակ մը լոկ նկատենք գրականութիւնը: Իր պարունակած զգացումներուն եւ խորհուրդներուն համապատասխան կեանքեր միայն կրնայ ստեղծել անիկա ընթերցողաց մէջ, եւ ապահովաբար կրնանք ըսել թէ սեւէ ազդի ընդհանուր գրականութիւնը մեծաւ մասամբ արտայայտութիւնն է գուհեկի զգացումներու և անճիշդ խորհուրդներու, պատկերացումը՝ իրական կեանք

տգեղ ու ապականեալ կողմերուն:

Երկար խորհելու հարկ չկայ այս խիստ տխուր իրականութեան պատճառը գտնելու համար: Աստուածային ու անասնական դրդումներու խառնուրդ մըն է մարդ էակը: Աստուած-Մարդուն հետ անոր մէջ կ'ապրի ու կը գործէ Անասուն-Մարդը: Մարդկային սրտին մէջ գոյութիւն ունեցող ամեն դրդում, գռեհիկ կամ ազնիւ, արտայայտման ելք մը կը փնտռէ ստիպողաբար: Հոգւոյն մէջ բանտարկուած չկրնար մնալ մարդկային ոեւէ դրդում կամ զգացում, անշուշտ կ'արտայայտուի անիկա շարժման մը կամ նայուածքի մը, խօսքի մը կամ գործի մը մէջ: Երբ վայրացած ենք անձի մը դէմ՝ ստիպողաբար կը դրդուինք հարուածել զանիկա ձեռքով կամ ոտքով, եւ այսպէս գործի մէջ արտայայտել մեր զայրութիւնը, ինչպէս կ'ընեն սովորաբար մանուկներն ու անքաղաքակիրթ անձինք: Իսկ երբ ընկերական բարձրագոյն նկատումներ խափանեն մեր ձեռաց կամ ոտից հարուածելու միտումներուն գործնականացումը, մեր շրթներէն, մեր դէմքէն կամ աչքերէն դուրս կը ցայտէ վերջապէս այդ ներքին յուզումը իբրև բարկացող խօսք մը, դէմքի կարմրութիւն մը կամ նայուածք մը խոժոռ: Ու երբ գրիչ շարժելու վարժ են մեր մատները, թուղթի մը վրայ եւ կը ժայթքէ այն ատեն այդ զայրութիւնը ու իբրև գրութիւն կ'երթայ հարուածել դիմացի հակառակորդը:

Իական տարբերութիւն մը չգտնուիր այսպէս իրական կենաց ու գրականութեան միջեւ: մարդուս առօրեայ կենքը արտայայտում է իր զգացումներուն ու խորհուրդներուն, եւ գրականութեան

թիւնն ալ թուղթի վրայ արտայայտումն է նոյն զգացումներուն ու խորհուրդներուն: Ասոր համար է որ ընդհանուր նմանութիւն մը կը գտնուի ժողովուրդի մը կենքին ու անոր արտադրած գրականութեան միջեւ: Երկուքն ալ մարմնացումներն են նոյն հոգիին. սա տարբերութեամբ միայն որ շատ աւելի դիւրութեամբ ու ճոխութեամբ կրնայ մարդկային հոգին արտայայտուիլ գրականութեան մէջ քան թէ իրական կենաց, մասնաւորապէս ճշմարիտ է այս անոր բարձրագոյն ձգտումներուն եւ խտէալներուն համար:

Բայց հոգւոյ արտայայտութիւնը լոկ չէ գրականութիւնը, ինչպէս շեշտեցինք քիչ առաջ: Միակ հոգիի մը զգացումներուն ու խորհուրդներուն արդիւնքը եղող գրութիւն մը, իր կարգին, կ'ըլլայ ստեղծիչը ոչ միայն նմանօրինակ զգացմանց ու խորհրդոց հարիւրաւոր եւ հազարաւոր հոգիներու մէջ, այլ նմանօրինակ գործերու նաև: Այս իրողութիւնն է ահա որ այնքան սարսափելի անէծք մը կը դարձնէ գրականութիւնը որքան անգին օրհնութիւն մը: Գռեհիկ զգացումներ ու ապականեալ խորհուրդներ պարունակող գրականութիւն մը անսպառ աղբիւր մըն է գռեհիկ գործերու եւ ապականեալ կենքերու: Ու երբ խորհինք վայրկեան մը թէ որչափ ընդարձակ տեղ մը կը գրաւեն մարդկային հոգւոյն մէջ ատելութեան, նախանձի, վրէժխնդրութեան, անիրաւութեան եւ յափշտակութեան նման անձնասիրական զգացումներ եւ սեռային կիրքեր ու ցանկութիւններ, երբ խորհինք վայրկեան մը թէ որչափ ուժգին դրդմամբ մը արտայայտուիլ կը

ճգնի հոգւոյ մեծագոյն մասը կազմող Անասուն Մարդը՝ այնքան գրականութեան որքան գործնական կենաց մէջ, չպիտի վարմանանք այն ատեն տեսնելով որ ախտաւոր է ոեւէ ազգի գրական արտադրութեանց մեծագոյն մասը: Ճիշդ այս է նաեւ պատճառը որ մեծաւ մասամբ ախտաւոր գրականութեան մը ծնունդ կուտան իրական կենաց անխտիր պատկերացումները: Անասնական բնաւորութիւնը շատ աւելի հիմնական տեղ մը բռնած է մարդուս մէջ եւ շատ աւելի ուժգնութեամբ կ'արտայայտուի անոր կենացը մէջ քան աստուածային բնաւորութիւնը: Մարդկութեան ամենամեծ մասը կ'ապրի ու կը գործէ տակաւին ստորնագոյն բնազդներու իշխող ազդեցութեանը տակ աւելի քան թէ բարձրագոյն իտէալներու: Մարդկային կեանքը հետեւապէս աւելի մարմնացումն է անցեալին կտակած անասնական դրդումներուն քան թէ ապագային պարզեւած ազնիւ ձգտումներուն, եւ անոր անխտիր պատկերացումներուն մէջ հարկաւորապէս աւելի ընդարձակ տեղ մը պիտի գրաւեն մոլութիւնը, ապականութիւնը, հարստահարութիւնը, ցանկութիւնը եւ ամեն տեսակ գարշելի արարքներ քան թէ առաքինութիւնը, արդարութիւնը, գթութիւնն ու սրբութիւնը:

Ախտաւոր գրականութեան մը ծնունդ տուող այս երկու պատճառներն ալ այնքան վնասարեւր չպիտի ըլլային բաղդատաբար եթէ աւելի զօրաւոր ուրիշ պատճառ մըն ալ չգար աւելնալ անոնց վրայ: Հաճոյք կը քաղէ մարդ իր հոգեկան վիճակին համապատասխանող գրութեանց ընթացումներէն, եւ հետեւապէս բաղդատաբար աւելի

ընթերցողներ կը գտնեն մարդկային գոեհիկ ըզգացումներն ու կիրքերը յուզող կամ կենաց ըստորնագոյն կողմերը պատկերացնող գրութիւններ, քան թէ անոր բնութեան ազնուագոյն տարրերը գործնէութեան դրդող, անոր խորհուրդներն ու իտէալները բարձրացնող, եւ կամ կենաց վերնագոյն մակարդակները պատկերացնող գրութիւններ: Դարձեալ, ոչ միայն աւելի բազմաթիւ ընթերցողներ կը գտնեն այսպիսի գրութիւններ, այլ մանաւանդ աւելի ուշադրութեամբ կը կարգացունին հասարակութեան կողմէն, և հետեւաբար աւելի կ'ազդեն անոր կեանքին վրայ: Որովհետեւ մարդու մը ոեւէ ընթերցումէ ստացած ազդեցութիւնները համապատասխան են միշտ իր անոր տուած ուշադրութեան աստիճանին: Ու երբ հաճոյք զգայ մարդ իր ոեւէ մէկ ընթերցումէն, ըսել է թէ անոր պարունակած զգացումներն ու խորհուրդները կը վերակենդանանան իր մէջ, ըսել է թէ կեանքի կը փոխունին ու կը կազմեն գործօն մէկ մասը իր նկարագրին: Որովհետեւ ուրիշ բան չկրնար ըլլալ ընթերցման մը առթած հաճոյքը, եթէ ոչ մէկ արտադրութիւնը անոր ծընունդ տուած զգացմանց ու խորհրդոց գործնէութիւններուն: Ընդհանրութիւնը, ուրեմն, աւելի հաճոյք կը քաղէ գրական բաղդատաբար ստորնագոյն արտադրութեանց ընթերցումներէն քան թէ բարձրագոյն: Այս իրողութեան մէջ կը գտնուի ահա ախտաւոր գրականութեան գոյութեանն ու բազմապատկումին մեծագոյն պատճառը: Աշխարհի գրական հրապարակը կ'ողողուի շարունակ կենաց ամենէն հրէշային կողմերը անպատկառօրէն ներկայացնող վէպերով, օրա-

գրութեանց էջերը կը լեցուին շարունակ ոճրագործութեանց ու տեսակ տեսակ ցոփութեանց մանրամասն ու գրաւիչ պատկերացումներով, և շարունակ կը հրատարակուին ժողովրդային մոլորութիւններ ու նախապաշարումներ պաշտպանող գիրքեր եւ գրութիւններ, որովհետեւ մեծ քանակութեամբ կը գնուին անոնք հասարակութեան կողմէն, որովհետեւ պահանջը կը գտնուի միշտ այսպիսի ապականիչ ու մոլորեցուցիչ գրութիւններու, եւ որովհետեւ առատօրէն կը վարձատրուին զանոնք հեղինակողներն ու հրատարակողներն:

Այս պարագան չթեթեցներ անշուշտ պատասխանատուութիւնը այն անարժան հրապարակագիրներուն և գրագէտներուն, որոնք ոեւէ նկատումով կը յօժարին գոհացում տալ կոյր եւ անգիտակից հասարակութեան մը ստորնագոյն դրդումներուն: Բառին ամենէն ճշմարիտ առումովը դաւաճաններ են այսպիսիք, որովհետեւ կորստեան կը մ'ատենն անոնք իրենց ժողովրդեան ամենաբարձր շահերը, կ'անասնացնեն անոր բնաւորութիւնը, կը խորտակեն անոր նկարագիրը, կը քայքայեն դարերու ճիգերով ձեռք բերուած անոր հաստատութիւնները, կ'ապականեն անոր անհատական ու հանրային կեանքը, եւ կը փճացնեն անոր ապագայ յոյսերն ու ակնկալութիւններն: Ու երբ նկատի առնենք այն իրողութիւնք թէ ապագայ իտէալական կեանքի մը յառաջանալէ որչափ աւելի դիւրաւ ետ կրնայ դառնալ ժողովուրդ մը իր անցեալ զազանային կեանքին, եւ թէ գրականութեան մէջ անոր ոեւէ մէկ ներկայացումը որչափ դիւրաւ կրնայ վերակեն-

գանացնել զայն ուշադիր ընթերցողին մէջ, այն ատեն կրնանք զգալ մեծութիւնը ոճիրին զոր կը գործեն խտուոր գրականութեան մը ծնունդ տուող բոլոր հեղինակներն:

4

Մարդկային հոգւոյն մէջ այնքան ընդարձակ տեղ մը եթէ կը գրաւեն դարաւոր անցեալի մը թողուցած բնազդային դրդումներն, ու եթէ այնքան ուշադրութեամբ եւ հաճոյքով կը կարդայ հասարակութիւնը իր հոգւոյն ստորնագոյն դրդումները արտայայտող եւ կենաց գոհելի կողմերը ներկայացնող գրութիւններ, ու եթէ անխուսափելիօրէն կեանքի կը փոխուին ասոնք ընթերցողին մէջ. ինչպէ՞ս կարելի է, ուրեմն, աստիճանաբար բարձրացնել ազգի մը գրականութիւնը, և ինչպէ՞ս կարելի է աւելի ու աւելի բարձր գրականութեան մը հետ հաղորդակցութեան գնել ընթերցող հասարակութիւնը: Ասոնք են ահա այն երկու հարցերը, որոնց լուծումներէն կախուած է գլխաւորաբար ազգի մը փրկութիւնը:

Անօգուտ է դատապարտել այն անխիղճ գրողները որ վար կը քաշեն իրենց ընթերցողները կենաց այն բարձրութիւններէն որոնց հասնելու համար երկար դարեր մաքառած ու տառապած է մարդկային սեռը: Անօգուտ է մեղադրել անգիտակից ժողովուրդը որ այնքան խորժանօք կը կարդայ նոյն իսկ իր կեանքը փճացնող գրութիւններ: Որչափ ատեն որ անասնական կե-

նաց տիրապետութեան տակ ապրի ժողովուրդ մը առ հասարակ, այնչափ ատեն պիտի փնտոէ իր անասնական բնութեան հաճոյք առթող գրքեր ու գրութիւններ, եւ այնչափ ատեն ալ պիտի գտնուին իր այս պահանջին գոհացում տալու պատրաստ գրողներ: Այն ատեն միայն քաջալերութիւն չգտնելով հետզհետէ պիտի պակսի ախտաւոր արտադրութեանց թիւն ու ազդեցութիւնը, երբ հասարակութեան մեծամասնութիւնը հաճոյքէ աւելի գգուանք զգայ անոնց ընթերցումներէն: Չարիքի մը առջեւը առնելու անհրաժեշտ պայմանն է անոր ծնունդ տուող պատճառները գտնել եւ դանոնք ջնջելու ջանալ նախ: Ախտաւոր գրականութեան ծնունդ տուող պատճառները կը գտնուին բուն իսկ մարդկային հոգւոյն մէջ, այդ պատճառները նախ վերցնելու ենք եւ անոնց հետ անհետացած պիտի ըլլան իրենց յառաջ բերած բոլոր ալիտարքեր արդիւնքներն եւս: Թող դադրի հասարակութիւնը հաճոյք քաղելէ ապականեալ գրութեանց ընթերցումներէն, եւ պիտի դադրին նաեւ անոնց հրատարակութիւնները: Թող զըզուանք զգայ հասարակութիւնը իր կեանքը անասնացնելու բնոյթն ունեցող գրութիւններէ, եւ դժուար պիտի ըլլայ դանոնք արտադրող հեղի-նակներ կամ տպագրող հրատարակիչներ գտնել այլեւս, որովհետեւ դրամապէս վնասուելէ զատ՝ հանրային զայրութիւն ու արհամարհանքն ալ իրենց վրայ դարձուցած պիտի ըլլան ասով:

Անկարելի է ունէ չբարիք վերցնել աշխարհի երեսէն առանց ջնջելու նախ անոր ծնունդ տուող պատճառները: Ցաւալի իրողութիւն մըն է, սա-

կայն, որ այս բանաւոր ընթացքին ճիշդ հակառակ ուղղութեամբ մը կը գործեն մարդիկ առ հասարակ: Որչափ կը յուզուինք երբ կռիւ, դատ, արիւնահեղութիւն, կամ ասելութեան ու վրէժխնդրութեան գործնական ցոյցեր տեսնենք մեր ժողովուրդին մէջ, որչափ իրար կ'անցնինք այսպիսի պարագայից տակ ու իբր ազգասէր ջանք մը կ'ընենք առջեւը առնելու համար այդ գայթակղալից արարքներուն: Բայց նոյն ատենը որչափ անտարբեր կը մնանք երբ այդ կռիւներուն, ասելութեան ու վրէժխնդրութեան այդ գործնական ցոյցերուն ծնունդ տուող կրքոտ գրութիւններով մրոտուած կը տեսնենք մեր ժողովրդային թերթերը: Շատ աւելի մեծ գոհողութիւններ ընելու պատրաստ կը գտնուինք արդիւնքը ջնջելու համար քան թէ անոր ծնունդ տուող պատճառները: Ժողովրդեան մը բարուց մաքրագործումին համար այսպիսի անբնական ու հետեւապէս անյաջող մէթոտներու դիմող ազգասէրներ կը նմանին այն տխմար անձին որ առուի մը մէջէն հոսող պղտոր ջրերը մաքրել կ'աշխատի՝ փոխանակ այդ պղտորութեան աղբիւրը եղող ակը մաքրելու: Իրենց ժողովրդեան հարիւրապատիկ եւ կրնանք ըսել հազարապատիկ աւելի մեծ ծառայութիւն մը կը մատուցանեն այն անձինք որ բարձրագոյն գրականութեան մը հետ հաղորդակցութեան դնել կ'աշխատին զանիկա, քան թէ այն անձինք որ անոր կենաց մէջ արտայայտուած գուհիկ բարքերը, կռիւներն ու թշնամական արարքները լոկ մէջտեղէն վերցնել կ'աշխատին: Ռոզվետեան ժողովուրդի մը կենաց մէջէն ապականութիւնը ջնջելու համար, անոր

հոգւոյն մէջէն ապականութիւնը ջնջել պէտք է նախ, եւ հոգւոյն մէջէն ոեւէ ապականութիւն ջնջելու անհրաժեշտ պայմանն է մաքրութիւնը նախ ներմուծել հոն: Որովհետեւ մարդկային հոգւոյն եւ հետեւապէս կենաց մէջէն Չարը արտաքսելու միակ բանաւոր ու յաջողութիւնը ստոյգ միջոցն է Բարին մտցնել հոն: Բարձրագունին ներկայութենէն ստիպողաբար խոյս կուտայ ստորնագոյնը: Վարժեցուցէք ժողովուրդը հաճոյք զգալու գրական ազնուագոյն արտադրութեանց ընթերցումներէն, եւ անընդունակ պիտի դառնայ անիկա այլեւս հաճոյք քաղելու ախտաւոր գրականութեան մը ընթերցումէն: Բարձրագոյն հաճոյքներն են միայն որ կրնան սպաննել ստորնագոյն հաճոյքները: Վարժեցուցէք ժողովուրդը հաճոյք զգալու բարձրագոյն գրականութեան մը հետ ունեցած իր հաղորդակցութիւններէն, եւ ասով ճշմարտապէս ձեռնարկած պիտի ըլլաք անոր կեանքը հիմնովին բարեփոխելու օրհնեալ գործին: Բարձրագոյն գրականութեան մը պարունակած ազնիւ զգացումներն ու լուրջ խորհուրդները այնքան ստուգապէս պիտի արտայայտուին իրենցմով սնանող անձանց կեանքի գործերէն, որչափ ստուգապէս որ արեւուն ճառագայթները կ'արտայայտուին իրենցմով սնանող բուսականաց կեանքի գործնէութիւններէն: Եւ այս բարձրագոյն խորհուրդներուն, զգացումներուն եւ գործերուն ամբողջութիւնը կազմող ազնիւ նկարագիրն է միայն որ պիտի կրնայ մեռցնել անասնական գոռհիկ գրգումներու, բաղձանքներու, կիրքերու եւ գործերու ամբողջութիւնը կազմող ստորին նկարագիրը:

Բարձրագոյն գրականութեան մը հետ ընթերցող հասարակութիւնը հաղորդակցութեան դնելու գործը, այսպէս, առաջին անհրաժեշտ քայլն է ժողովուրդի մը կենաց բարձրացմանն ու ազնուացմանը, սկզբնաւորութիւնը՝ անոր յառաջդիմական շարժումներուն, էական մէկ պայմանը՝ անոր գոյութեանն ու զարգացմանը:

ՄԵՏԵՒՈՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՒԻՒՆ

1

Որսի կենդանեաց նման ձայներ կը հանեն ու շարժումներ կ'ընեն Ամերիկեան Հնդիկները իրենց պարերուն մէջ: Քեաֆիրները, խափշիկները ու գրեթէ բոլոր նախնական ցեղերն ալ որսի կենդանեաց այսպիսի նմանութիւններ ունին իրենց պարերուն մէջ: Ի՞նչ նշանակութիւն ունի այս իրողութիւնը: Ի՞նչպէս եղած է որ զուարճութեան համար ստեղծուած գեղարուեստի այս նախնական ճիւղին մէջ մուտ են գտած որսի կենդանեաց ձայնի ու շարժումներու նմանութիւնները: Կենդանեաց արմատական մէկ յատկութեանը մէջ փնտռելու ենք այս հարցման պատասխանը: Ոեւէ բարձրագոյն կենդանի մեծապէս կ'ազդուի իր մէկ օրինակէն կամ նմանութենէն ու անոր կը դիմէ: Այսպէս, վայրի ցուլերու ձայնի ու շարժման նմանողութեամբը կատարուած ցլապարեր կրնան ստիպել կենդանին որ որսացուելու աստիճան մօտենայ մինչեւ անգամ բանակատեղիի մը: Որսորդութեամբ պարապող նախնական ցեղեր հասկցած էին այս ճշմարտութիւնը և հետևապէս նմանողութեան այս հնարքները մտցուցած էին իրենց պարերուն մէջ: Անցելոյն մէջ այսպիսի օգտակար նպատակաց ծառայող նմանողութիւններու որոշ հետքեր կրնանք գտնել կէս-քաղաքակիրթ ազգաց պարերուն մէջն իսկ, որոնք սակայն կորսնցուցած են իրենց նշանակութիւնը:

75

Վերը յիշուած իրողութեան նշանակութիւնը ըմբռնելէ վերջ՝ մարդկային բնութեան նմանօրինակ մէկ յատկութեանը վրայ դարձնենք մեր ուշադրութիւնը: Անվիճելի իրողութիւն մըն է է թէ ով որ հաճոյք կ'ըզգայ ոճրագործութիւններու, աւագակութիւններու, արիւնալից կռիւներու, դժոխային տանջանքներու եւ անառակութիւններու պատմութիւններ լսելէ, կամ զանոնք պատկերացնող վէպեր կարդալէ, եւ կամ թատերաբեմին վրայ անոնց ներկայացումները դիտելէ, անիկա աստիճանաբար կ'սկսի նաեւ հաճոյք զգալ իրական ոճրագործութիւններ, կռիւներ, արիւնահեղութիւններ ու անառակութիւններ տեսնելէ: Ոեւէ գոեհիկ զգացում, կիրք կամ ցանկութիւն արտայայտող խօսակցութենէ, ընթերցումէ կամ ներկայացումէ հաճոյք զգացող անձին մէջ անզգալարար կ'արթննայ նաեւ անդիմադրելի բաղձանք մը՝ այդ ստորին կիրքերը արտայայտող իրական գործողութիւնները տեսնելու: Եւ ոեւէ կռիւ տեսնելու հաճոյքէն, ոեւէ անձի սպաննումը դիտելու կամ ոեւէ անառակ գործի ակնատես ըլլալու հաճոյքներէն աստիճանաբար կը ծնին կռուելու, սպաննելու եւ անառակութիւններ ընելու զօրաւոր բաղձանքներ: Ասկէ կը հետեւի թէ ատելութիւն, նախանձ, վրէժխնդրութիւն, կռուասիրութիւն եւ կամ ցանկութիւն արթնցնող գրուածոց շարունակական ընթերցումները աստիճանաբար՝ բայց ստուգապէս՝ կ'ընեն զմարդ ատող, նախանձոտ, վրէժխնդիր, կռուասէր ու ցանկացող:

Եթէ գրութեանս սահմանները ներէին կրնայինք թուանշաններով ցոյց տալ թէ Ամերիկայի

այն նահանգներուն մէջ բաղդատարար աւելի
ոճրագործ, անառակ, կամ ընկերութեան ֆլասա-
կար ըլլալու աստիճան բարոյապէս ինկած անձեր
կը գտնուին, որոնց օրաթերթերուն մէջ համե-
մատարար շատ աւելի տեղ կը տրուի այդ տե-
սակ գայթակղալից դէպքերու նկարագրութիւն-
ներուն: Մասնագէտներու կատարած մէկէ աւե-
լի խնամոտ ուսումնասիրութեանցը վրայ հիմ-
նուելով է որ այս խօսքը կ'ըսենք: Ամերիկացի
ընկերաբան մը փորձած էր իւրաքանչիւր նահան-
գի բարոյական մակարդակը չափորոշել, անոր
մէջ հրատարակուող օրաթերթերուն պարունա-
կութիւնները լոկ հաշուի առնելով: Չրովհետեւ
ընդհանրութեան կողմէն կարգացուող օրագրու-
թիւն մը ոչ միայն իր ընթերցողաց հոգեկան
վիճակը կը ցոլացնէ, այլ նաեւ կ'եղանակաւորէ
զայն: Երբ ընկերութեան մը ամենէն զգուելի
կողմերը ներկայացնելու համար ընդարձակ էջեր
նուիրող օրագրութիւն մը, երբ ամենէն դայ-
թակղալից դէպքը կամ դատավարութիւնը շա-
բաթներով մանրամասնօրէն իր ընթերցողներուն
ներկայացնող օրագրութիւն մը յաջողի իր դոյու-
թիւնը պահպանել քաղաքի մը կամ նահանգի
մը մէջ, երբ ամբողջ բնակչութեան մէկ մեծ
մասը կը շարունակէ հետաքրքրութեամբ կարդալ
զայն, ըսել է թէ հասարակութեան մէկ մեծ
մասը հաճոյք կ'ըզայ այդպիսի ընթերցումներէ,
եւ թէ այդ գայթակղալից դէպքերու ծնունդ
տուող գռեհիկ զգացումները կարեւոր տեղ մը
կը գրաւեն իր սրտին մէջ նաեւ: Որովհետեւ
բուն իսկ իր զգացումներուն գոհացում տուող
ընթերցումներէն միայն հաճոյք կրնայ քաղել

մարդ: Զգացման մը գոհացումն է լոկ հաճոյքը:
Մարդասպանութեան ոչ մէկ նկարագրութիւն
կրնայ հաճոյք առթել ինձ, եթէ մարդասպա-
նութեան զգացումը կամ միտումը արդէն իսկ
գոյութիւն չունի իմ մէջս: Սխալած չէր բնաւ
Ամերիկացի ընկերաբանը. ժողովուրդի մը մէջ
ամենէն բազմաթիւ ընթերցողներ ունեցող օրա-
գրութիւնն է ճշմարիտ չափանիշը անոր բարոյա-
կան միջին բարձրութեան:

2

Գաղանային վիճակ մըն է ունեցած մարդ-
անցելոյն մէջ: Կողոպտել, յափշտակել, անիրա-
ւել, տանջել ու սպաննել էր նախնական մար-
դուն զբաղումն ու զբօսանք: Իրաւունքի ու
արդարութեան ամենէն տարրական սկզբունքներն
իսկ տեղ բռնած չէին դեռ նախնական ցեղերու
մէջ: Անոնց օրիորդներուն համար անպատուու-
թիւն էր ամուսնանալ երիտասարդի մը հետ,
որը չէր կրցած դեռ մարդ սպաննել դրացի ցե-
ղերէն: Մարդկային գանկերով կը զարդարէին
անոնք իրենց սենեակի պատերը, ինչպէս մենք
պատկերներով, եւ բազմաթիւ գանկեր ունեցող
անձն էր ամենէն պատուաւորը անոնց մէջ: Պա-
տերազմի դաշտէն գերի կլիներ ու մանուկներ կը
ղրկէր ամուսինը իր կնոջ ու զաւակներուն, որոնց
միսերէն խորտիկներ կը պատրաստուէին տօնա-
խմբութեանց մէջ ուտուելու համար: Այսպիսի
քստմնելի վիճակի մը մէջ կ'ապրէր նախնական
մարդը:

Ու դեռ իբր երկու հազար տարի առաջ միայն Հռովմէական կայսր մը՝ իր ճաշը փսորթակով ուտել կրնալու համար՝ տանջանքի տեղեր շինել կուտար իր պատուհանին առջեւ, որպէսզի մահապարտներ պատառուէին հոն արիւնարբու գազանաց ճիրաններու տակ, եւ ինքը՝ ճաշի նստած՝ լսէր այդ գոհերուն աղիողորմ ճիչերը, տեսնէր անոնց կտոր կտոր յօշոտուիլը, եւ իր կերակուրն ուտէր փսորթանօք։ Դեռ իբր երկու հազար տարի առաջ միայն Հռովմէական կայսրութեան ամենէն ազնուական, ամենէն փափկասուն տիկիները անձկանօք կ'սպասէին այն օրուան, երբ պիտի կրնային կրկէսը երթալ ու հոն՝ երկրին բարձրագոյն դասակարգը կազմող պաշտօնատարներու եւ անոնց տիկիներուն հետ նստած՝ հրճուանքով դիտել դողդոջուն կիներու եւ անմեղ մանկանց նետուիլը արիւնկզակ առիւծներու առջեւ։ Մայրական սիրտ կրող այդ ազնուական տիկիները՝ փոխանակ քստմնելու՝ ծափահարութիւններով եւ ուրախութեան բարձրագոյն աղաղակներով օգը կը թնդացնէին ամեն անգամ որ աղիողորմ ճիչ մը բարձրանար խեղճ գոհին շրթներէն, եւ կամ անոր մարմնոյն մէկ մասը յօշոտէր արիւնկզակ գազանին ճիրանացը տակ։ Դեռ քանի մը հարիւր տարի առաջ միայն կրօնի ներկայացուցիչները, Սիրոյ Աւետարանին ու Երկնից Թագաւորութեան այդ առաքեալները, սատանայական գործիքներ կը հնարէին տանջել կարենալու համար մարդկային յառաջդիմութեան արի ռահվիրաները։

Այսօր ոչ մէկ քաղաքակիրթ երկրի վեհապետ պիտի կրնայ իր ճաշը շարունակել, երբ

արիւնարբու գազանի մը ճիրանացը տակ փռուած մարդկային էակ մը տեսնէ կամ անոր սրտակըտուր ճիչը հնչէ իր ականջներուն։ Այսօր ոչ մէկ քաղաքակիրթ տիկին կրնայ կենդանիի մ'իսկ ըսպաննուիլը տեսնել առանց սարսալու։ Այսօր Քրիստոնէութեան եւ ոչ մէկ ներկայացուցիչ մարմին պիտի հաճի Հաւատաքննութեան Դժոխային տանջանքներուն մէջ շարչրկել ամենէն ծայրայեղ անհաւատն իսկ։ Այսքան մեծ է եղած մարդուս հոգեկան բնաշրջումը։

Բայց ներկայ դարգացեալ մարդկութիւնն ալ շատ հեռի կը գտնուի տակաւին կատարելութեան իտէպլէն։ Մարդիկ կրնան դեռ մեծ հաճոյքով դիտել երկու աքաղաղներու արիւնալից կռիւր։ Գիւղացի ժողովուրդը՝ այր ու կին, մանուկ ու ծեր հաւասարապէս՝ կրնայ խմբովին դաշտը դիմել երկու գոմէշներու հանդիսական կռիւր դիտելու համար։ Փողոցին մէջ կուռող երկու սըղայոց իրարու տուած հարուածներն ու տանջանքներ հաճոյալից տեսարան մը կրնան ընծայել տակաւին հարիւրաւոր անցորդներու, որոնք աւելի կը գրգռեն յաճախ կռիւր՝ իրենց գաղանային զգացմանց գոհացում տալու համար պարզապէս։ Հաւու մը արիւնը տեսնելու ատեն մարմնող ներկայ փափկասիրտ կիները տակաւին ուրախութեամբ կը դիտեն թատերաբեմին վրայ կատարուած յափշտակութիւններն, անառակութիւններ և ամենէն քստմնելի ոճրագործութիւններ։ Մըջիւնի մը վրայ կոխելէ զգուշացող մերձիկայուն օրիորդները կրնան տակաւին օրերով ու տարիներով ընկղմիլ կեանքի հրէշային իրականութիւնները պատկերացնող վէպերու ընթերցմանը մէջ։ Ոճ-

րագործութենէ, ցոփութենէ ու արիւնահեղութենէ զգուող մեր քաղաքակիրթ հասարակութիւնը մեծ հաճոյք կ'զգայ տակաւին անոնց մասին գրուած պատմութիւնները կարդալով: Եղբայրասպան կռիւներէ ետ քաջուող ժողովուրդը մեծ հաճոյքով կը կարդայ տակաւին եղբայր եղբոր դէմ գրգռող յօդուածներ ու թերթեր, ու բազմութեամբ կը դիմէ ատելութիւն ներշնչող ատենախօսութիւններ, վէճեր ու խօսակցութիւններ լսելու: Քաղաքակրթութեան մէջ բանտարկուած գերիներ ենք տակաւին: Քաղանային բնութիւն մը կը մրմռայ մեր հոգւոյն ամենէն արմատական մասերուն մէջ: Հին Մարդը տակաւին կ'ազրի մեր կրծոց տակ՝ արհամարհող, նախատող, ցանկացող, ատող, վրէժխնդիր, յափշտակող, կռուող եւ արիւն թափելու ծարաւի Հին Մարդը: Եւ անիկա է որ հաճոյք կը քաղէ այն ամեն ընթերցումներէն, խօսակցութիւններէն ու դէպքերէն, որոնք կրնան աստիճան մը գոնէ գոհացում տալ իր գազանային բաղձանքներուն:

Այս տխուր իրականութիւնները ներկայացնելով մեր նպատակն է անջնջելիօրէն դրոշմել ընթերցողներուն մտացը վրայ թէ գազանային սարսափարկու անցեալ մըն է ունեցած մարդկային սեռը, թէ երկար դարերու անհուն ճիգերովը հազիւ աստիճան մը միայն կրցած է փրկել զինքը այդ անասնական բնութեան ճիրաններէն, եւ թէ իր մէջ կը տիրեն տակաւին հնութեան ստորին միտումներն ու բնագոյներ, կիրքերն ու ցանկութիւններ:

Որսի կենդանիներէն շատ աւելի անդիմադրելի դրոշմով մը կը դիմէ մարդ բոլոր այն բաներուն որոնց մէջ իր սեւէ մէկ զգացման նրմանողութիւնը կ'երևի: Բնութեան, արուեստի ու ընկերութեան մէջ ամեն բան որ այսինչ զգացումը գրգռելու բնոյթն ունի, անդիմադրելի ուժով մը իրեն կը քաշէ բոլոր այն անձինքը որոնց սրտերուն մէջ բաւական զօրաւոր տեղ մը գրուած է արդէն այդ զգացումը: Այս իրողութեան մէջ փնտռելու ենք հա՛ ախտաւոր գրականութեան հաւաքը նշանակութիւնը: Ախտաւոր է այն գիրքը, այն թերթը կամ այն գրականութիւնը, հոգ չէ թէ ինչ բարձր ու նուիրական նիւթերու վրայ կը ճառէ, հոգ չէ թէ ինչ անուրանալի իրողութիւններ կը պարունակէ, հոգ չէ թէ ինչ գեղձումներ երևան բերելու նպատակուած է, հոգ չէ այս ամենը, ախտաւոր է անիկա եթէ անցելոյն վայրենական կիրքերն ու ցանկութիւններ կ'արթնցնէ կամ կը զօրացնէ իր ընթերցողներուն մէջ, եթէ ետ դէպի անցեալը կը քաշէ անոնց սրտերը՝ որոնց անխուսափելիօրէն պիտի հետեւին նաեւ անոնց գործերն ու կեանքեր, եթէ աւելի կռուասէր, աւելի արհամարհող, աւելի նախատող, աւելի ցանկացող, աւելի վրէժխնդիր ու աւելի ընկերատեսաց կը թողու զանոնք:

Կ'ուզենք որոշակի պարզել այս կէտը: Չենք գիտեր ի՞նչ ըսել կ'ուզեն ոմանք երբ կը յայտարարեն թէ կեանքի բոլոր իրականութիւնները ան-

խտիր ներկայացնել է գրականութեան պաշտօնը, թէ մարդկային կենաց հաւատարիմ մէկ ընդօրինակութիւնը ըլլալու է թնիկա, և ամենէն բաց ու որոշ գոյներով պատկերացնել ջանալու է ամբողջ ընկերութիւնը՝ իր բոլոր ապականութիւններովն ու տգեղութիւններով: Ի՞նչ պիտի ըլլար արդեօք մարդկութեան ներկայ վիճակը եթէ այսպիսի ուղղութեան մը հետեւած ըլլար գրականութիւնը: Ու՞ր պիտի մնային այն ատեն մարդուս փառքն ու արժանիքը կազմող հոգեկան այնքան զարգացումներ և քաղաքակրթութեան այնքան ազնիւ արտադրութիւններ: Ո՛չ. այդպիսի պաշտօն մը երբևէ ունեցած չէ գրականութիւնը ու չպիտի ունենայ յաւիտեան: Մարդկային կենաց կամ բնութեան անխտիր ընդօրինակումը չէ գրականութիւնը, ինչպէս չէ արուեստը: Մարդուս հոգեկան ամբողջ կեանքը պատկերացնել և ասով դանիկա իր ամբողջութեամբը զարգացնել կոչուած չէ գրականութիւնը, ինչպէս դաստիարակութիւնը կոչուած չէ մանկան ամբողջ հոգին մարզել ու զարգացնել: Բնութեան ցիրուցան երևոյթներէն զանոնք միայն կ'ընտրէ արուեստագէտը որոնցմէ գեղեցկութեան հրաշակերտներ կրնայ ըստեղծել. մանկան հոգւոյն ազնուագոյն զգացումները միայն մարզել ու զարգացնել կը ձգնի դաստիարակութիւնը, և անոնց միայն գոհացում կամ հաճոյք առթող, զանոնք միայն գործնէութեան գրգող ազդեցութեանց ենթարկել կը ջանայ մանկան կեանքը: Ընտրողութեան արեւգերական օրէնքին հպատակելու է գրականութիւնը, ինչպէս կը ջանան հպատակիլ արուեստն ու դաստիարակութիւն:

Ճշմարտութեան դէմ դաւաճանութիւն մը պիտի համարուին անշուշտ այսպիսի խօսքեր մեր իրապաշտ բարեկամաց կողմէն: Ի՞նչ, պիտի գոչեն անոնք զարմանքով, խեղաթիւրելու կամ ծածկելու՞ ենք միթէ կեանքի իրականութիւնները: Հրապարակաբար պարտաւոր չէ՞ միթէ ամենէն զօրաւոր գոյներով ներկայացնել ընկերութեան մէջ տիրող գարշելի ապականութիւնները: Հրեղէն գրչով մը պատկերացնելու չէ՞ միթէ վիպագիրը մարդկութեան սրտին մէջ դաւարող ամենէն զազիր ցանկութիւններն ու տենջանքներ: Օրագրութիւնը ձաղկելու չէ՞ միթէ ընկերութիւնը հիմնայատակ ընկու ձգտող ամեն տեսակ խարդախ, անիրաւ, դեղծարար և բարոյսպէս ինկած անհատներն ու կազմակերպութիւններ: Գրականութեան պաշտօնը եթէ չէ ցոյց տալ հանրութեան իր գոյութեան հիմերը խախտող, իր ապագայ բոլոր յոյսերուն ու ակնկալութեանց ակերը ցամքեցնող բարոյական այս ահռելի շարիքները, գրականութեան պաշտօնը եթէ չէ այսպիսի հրապարակումներով զարչանք մը ըստեղծել ժողովուրդին մէջ դէպի այդ կործանարար շարիքները, և այսպէս զօրաւոր գործնէութիւններ յառաջ բերել զանոնք ջնջելու համար. եթէ այս չէ գրականութեան պաշտօնը, ուրիշ ի՞նչ կրնայ ըլլալ ուրեմն:

Մեր ջատագոված գաղափարը ջախջախող պառասխաններ կրնան երևիլ ասոնք հարեւանցի ընթերցողի մը համար, բայց բարեբախտաբար երևութական է լոկ անոնց զօրութիւնը: Մենք կը պնդենք թէ անկարելի է որ ոեւէ ապականեալ վիճակէ զգուանք զգայ մարդ և ինքզին-

քը կամ ուրիշները ջանայ փրկել անկէ, եթէ իր մտքին մէջ նախապէս գոյութիւն չունի արդէն լաւագոյն կեանքի մը իտէալը: Մենք կը պնդենք թէ հասարակութեան խիստ ստուար մասին մէջ մարդկային ազնիւ զգացումներէն ու ձգտումներէն շատ աւելի զօրաւոր են դարաւոր անցեալի մը թողուցած անասնական բնազդներն ու դրդումներ, եւ հետեապէս կենաց դժուարեհիկ կամ տգեղ կողմերուն պատկերացումը զգուանք պատճառելէ աւելի հաճոյք պիտի առթէ իր ընթերցողաց մեծամասնութեան, ու ետ դէպի անասնական անցեալը քաշէ անոնց սիրտն ու կեանք: Մենք կը պնդենք թէ վանողական ուժերու արդիւնք է բնաւ մարդկութեան ազնուացումն ու կատարելագործում՝ այլ քարշողական ուժերու, թէ անասնական կեանքի մը առթած գարշանքը չէ որ զմարդ դէպի սղնիւ ու կատարեալ կեանքը պիտի վանէ, այլ իտէալական կեանքի գրաւումն է որ պիտի քաշէ գայն դէպի այդ բաղձալի վիճակը: Կը պնդենք մենք թէ բացարձակապէս ախտաւոր է այն գրականութիւնը որ մարդուս անասնական յոռեգոյն բնութեան ունէ մէկ տարրին ՀԱՃՈՅՔ կրնայ առթել: Կը պնդենք մենք թէ գրականութեան պաշտօնն է մարդուս ազնուագոյն բնութեան միայն դոհացում կամ հաճոյք տալ, ու այսպէս զանոնք միայն գործնէութեան դրդել: Ընթերցողին սիրտն ու կեանքը դէպի վեր ՔՍՇՆԼ է գրականութեան նպատակը, ու ոչ թէ դուրս մը զել վարէն կամ ստորինէն:

Կ'ընդունինք թէ նոյն գրութիւնը կրնայ տարբեր տպաւորութիւններ թողուլ տարբեր հա-

սակի, սեռի կամ դասակարգի վրայ, թէ ինչ որ մէկուն համար հաճոյք կ'առթէ՝ կրնայ զգուանք պատճառել ուրիշին, ինչ որ մէկուն կիրքը կը գրգռէ՝ կրնայ ազնիւ զգացումներ արթնցնել ուրիշին մէջ: Բայց ապահովաբար կրնանք ըսել թէ ամեն մարդ իր տիրող զգացումներուն համապատասխանող գրութիւններ միայն ուշադրութեամբ կը շարունակէ կարդալ, եւ թէ ուշադրութեան աստիճանն է որ կ'որոշէ ունէ ընթերցման յառաջ բերելիք ազդեցութեանն ալ աստիճանը: Ուրեմն, ախտաւոր գրականութեան գոյութեան իրաւունքը պաշտպանելու համար յառաջ բերուած շատ տկար փաստ մըն է ըսել թէ կրնայ ան լաւ տպաւորութիւններ թողուլ այսինչ կարգի ընթերցողաց վրայ, եւ կրնայ ազնիւ ջանքեր արթնցնել անոնց մէջ՝ ներկայացուած այդ չարիքները մէջտեղէն վերցնելու համար: Գրութեան մը արտայայտած ոգին աստիճան մը իրենց մէջ կրողներն են միշտ անոր տեւական եւ ուշադիր ընթերցողները, հետեապէս նաև անկէ ամենէն աւելի ազդուողները: Տատասկէն թուղ չենք կրնար ակնկալել:

Հոգեկան բնութեան կատարելագործումն է կեանքի վերջնական նպատակը. ասոր համար է որ գոյութիւն առած են ընտանիքն ու դպրոցը, եկեղեցին ու ընկերական ամեն կազմակերպութիւն: Եւ երբ այս վսեմ նպատակին իրագործմանը ռահվիրան ըլլալու սահմանուած գրականութիւնը կուգայ մէկ հարուածով մը քայքայել հոգեկան այս շէնքը որուն կառուցմանը համար հազարաւոր սերունդներ մաքառած են ու տառապած չարաչար, արդարեւ պատճառ կ'ունենանք

ստակալու : Ախտաւոր անհատներէն հազարապատիկ աւելի անուելի անէծքներ են ախտաւոր գրքերն ու գրութիւններ : Ախտաւոր գրականութեամբ անանող ժողովուրդ մը ստուգապէս պիտի այլասեռի ու կործանի :

4

Արուեստի պաշտօնը Գիտութեան պաշտօնին հետ կը շփոթեն բոլոր անոնք որ կը ջանան ճիշդ այնպէս պատկերացնել բնութիւնն ու ընկերութիւնը իրենց գրական արտադրութեանց մէջ ինչպէս որ են : Արտաքին աշխարհի իրողութիւններն ու զանոնք իրարու հետ կապակցող տիեզերական օրէնքները միայն կը փնտռէ Գիտութիւնը ու կը տեսնէ : Զանազան իրողութիւններու միջեւ խափր դնել չգիտեր ան . հաճելի կամ ահաճելի, բարի կամ շար իրողութիւններ գոյութիւն չունին անոր համար, այլ բոլորովին անգոյն ու անտարբեր իրողութիւններ միայն . բարոյական կամ գեղեցկագիտական ոչ մէկ արժէք կրնայ տեսնել Գիտութիւնը սեւէ առարկայի, երևութի կամ դէպքի մէջ, հետևապէս ոչ մէկ խափր կրնայ դնել անոնց միջեւ : Արտաքին աշխարհի կմախքը լոկ կուտայ մեզ Գիտութիւնը, անկենդան կմախքը՝ զանազան օրէնքներու միջոցաւ իրարու միացած չոր իրողութիւններու : Իսկ Արուեստը կուգայ կեանք ներշնչել Գիտութեան ձեւացուցած այդ անկենդան կմախքին մէջ ու գեղեցկութեամբ հագուեցնել զայն : Սրտի տաք զգացումները կը բերէ կը դնէ Արուեստը այդ անկենդան կազմուածքին մէջ եւ

մտաց ալ ինքնաստեղծ խորհուրդներն ու երևակայութիւնները, եւ այսպէս կը փոխակերպէ զայն ապրող ու գեղեցիկ գործարանաւորի մը : Գիտութիւնը վերլուծական է, իսկ Արուեստը համադրական : Գիտութիւնը իրողութեանց տարբերու կը վերածէ մեր զգայարանաց ներկայացող իրականութեան քառային ամբողջը, իսկ Արուեստը կը մտնէ Գիտութեան պատրաստած իրողութիւններու անհուն զաշտին մէջ, երևակայութեան առաջնորդութեամբ կ'ընտրէ անոնցմէ մի քանին, իրարու քով կը բերէ զանոնք ու նոր ամբողջ մը կ'ստեղծագործէ այսպէս, նոր ամբողջ մը՝ արուեստագէտին սրտի բաղձանքներով կենսաւորուած : Գիտութեանէ կախում ունի Արուեստը, քանի որ անկարելի է իրարու քով բերել ինչ որ անջատուած չէ արդէն . բայց Գիտութեանէ վսեմագոյն է Արուեստը, որովհետև առաջինը կ'ստորաբաժանէ միայն, կը քակտէ ու կը մեռցնէ, մինչդեռ երկրորդը կը միացնէ, կ'ամբողջացնէ ու կը կենսագործէ : Արտաքին ամեն իրականութիւն հաւատարմօրէն և անխափր ներկայացնելու մէջ կը կայանայ Գիտութեան արժանիքն ու փառքը, իսկ ներկայացուած այդ իրողութիւններու միջեւ խափր դնելու, անոնց բարոյական ու գեղեցկագիտական արժէքները չափորոշելու եւ ըստ այնմ զանոնք ընտրելու և միաւորելու կարողութեան մէջ կը կայանայ Արուեստին գոյութեան միակ իրաւունքն ու արժանիքը : Գիտութիւնը անանձնական է, իսկ Արուեստը կատարելապէս անձնական : Գիտական արժանաւոր գործի մը մէջ ճշգրիտ ցուցումը միայն կը գտնենք արտաքին աշխարհի, իսկ

Արուեստի մէկ հրաշակերտին մէջ կը գտնենք մանաւանդ զայն արտադրողին սիրտն ու երեակայութիւնը եւ կամ Անձը: Արուեստի բնորոշիչ յատկութիւնն է այս. նոյն ինքն արուեստագէտն է որ կ'արտայայտուի իր գործին մէջ:

Գրականութիւնը արուեստ մըն է, եւ հետեւապէս կոչուած չէ մեքենաբար ընդօրինակել բնութիւնն ու ընկերութիւնը: Այս իմաստով իրապաշտ գրականութիւն մը չկայ ու չկրնար ըլլալ. հոգեբանական անկարելիութիւն մըն է այդ: Գրագէտը ստիպողաբար իր նախագոյ բաղձանքներն, խորհուրդներն ու երեակայութիւնները կը խառնէ զգայարանաց միջոցաւ իրեն ներկայացող իրականութեանց հետ, եւ այսպիսի խառնուրդի մը արդիւնքն է իր սեւէ մէկ գըրութիւնը. ըմբռնելու եւ յիշելու գործողութիւններն իսկ ուրիշ բաներ չեն եթէ ոչ ընտրելու գործողութիւններ: Որովհետեւ ինչ կը նշանակէ այսինչ առարկան ըմբռնել՝ եթէ ոչ մտաց մէջ զատել ընտրել զայն նոյն միջոցին ներս թափանցող ուրիշ բազմաթիւ անհետ աքրքրական ու անկարեոր ազդեցութիւններէ, եւ ինչ կը նշանակէ մանաւանդ յիշել՝ եթէ ոչ մտաց մէջ պահպանել արտաքին աշխարհէ ներս թափանցող այն ազդեցութիւնները որոնք ուրիշ անթիւ ազդեցութիւններէ աւելի կը գրաւեն մեր ուշադրութիւնը, եւ կամ ուրիշ բառերով աւելի մեծ շահեկանութիւն մ'ունին մեր սրտին համար:

Իրապաշտութեան անուսով ընկերութեան տգեղ ու յոռի կողմերը պատկերացնող մեր կարգ մը գրողները կը տեսնեն արդեօք իրենց

անձին դատապարտութիւնը հոգեբանական այս անվիճելի ճշմարտութեան մէջ: Կը գրեմ ինչ որ կը տեսնեմ բնութեան եւ ընկերութեան մէջ կ'ըսես, այնպէս չէ: Լաւ, բայց զիտե՞ս արդեօք թէ այն բաները միայն կրնաս տեսնել բնութեան եւ ընկերութեան մէջ որոնց կը նայիս, զիտե՞ս արդեօք թէ այն բաներուն միայն կը նայիս որոնք ուշադրութիւնդ կը գրաւեն, եւ աշխարհի այն իրականութիւնները միայն կրնան ուշադրութիւնդ գրաւել որոնց յարակցութիւն մ'ունիս, որոնց կը համապատասխանեն հոգեկան ձգտումներդ, անձնականութիւնդ կամ նկարագիրդ. ինչ տեսակ մարդ ըլլալէդ կախում ունի արտաքին աշխարհի մէջ ինչ տեսակ իրականութիւններ տեսնելդ. ներքին բնութեանդ համակերպ իրողութիւններն են միայն որ կրնան տեւակահօրէն շահագրգռել զքեզ ու իրենց վրայ դարձնել ուշադրութեանդ հետ նաև նայուածքդ: Անկարելի է որ բնական կամ ընկերական ուէ իրականութիւն արտայայտուի գրականութեան մէջ առանց եղանակաւորուելու գրագէտին հոգեկան վիճակին համաձայն: Հոգեբանութիւնը ոչ միայն բացօրոշապէս կը յայտարարէ թէ գուհիկ ու ստորին սիրտ մ'ունի այն անձը որուն գրութեանց տիրող թօնը կը կազմեն միջութիւնն ու անառակութիւնը, այլ և կը յայտարարէ թէ յիմարներ են այսպիսիք որ իրապաշտ ըլլալու հակասական ոչնչարանութեամբը ծածկել կը կարծեն բուն իսկ իրենց սրտին մէջ տիրող գարշանքը:

Վերի ըսուածներէն չհետեւիր բնաւ թէ կենաց պայծառ կողմերը միայն ներկայացնել կոչուած է գրագէտը: Ոչ երբեք: Ստուեր ալ կը գործա-

ժէ արուեստագէտը իր նկարներուն մէջ, բայց անոնց լուսաւոր մասերը աւելի յստակ ու պայծառ կերպով մը ներկայացնել կարենալու համար միայն: Կատարեալ ու երջանիկ կեանքի մը պատկերը աւելի յստակօրէն ներկայացնել կարենալու համար տխուր իրականութեանց ըստուերներն ալ կրնայ նոյնպէս գործածել գրագէտը: Չարին հետ հակադրուելով աւելի գրաւիչ կը դառնայ Բարին, ինչպէս Գեղեցիկը Տգեղին հետ հակադրուելով ու ձգմարիտը Սուտին հետ: Գրագէտը իրաւունք ունի անշուշտ այսպիսի հակադրութեանց դիմել ցոյց տալու համար Բարին գերակայութիւնը Չարին վրայ, Գեղեցիկին գերակայութիւնը Տգեղին և ձգմարտին գերակայութիւնը Սուտին վրայ, բայց կը շեշտենք ուժգնօրէն, ամբողջ գրութեան տիրող թօնը ու վերջնական արգիւնքը կազմելու են միայն ու միշտ Բարին, Գեղեցիկը ու ձգմարիտը: Ախտաւոր է գրական ամեն արտադրութիւն որ ընթերցողին ուշադրութիւնը չկեդրոնացներ բնութեան եւ ընկերութեան գեղեցիկ ու ազնիւ իրականութեանց վրայ, որուն պատճառն ու վախճանը չեն կազմեր Բարին, Գեղեցիկն ու ձգմարիտը:

Ախտաւոր հոգիներու ծնունդ են ախտաւոր գրութիւններ, եւ հարկաւորապէս պիտի ախտաւորին անոնց հետ հազորդակցող բոլոր ուրիշ հոգիներ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԲԱՐՉՐԱՅՈՒՄԸ

1

Ժողովուրդի մը գրական ճաշակը ազնուացնելու հական պայմանն է ընտրուած գրքեր միայն պարունակող գրագարան մը հաստատել ամեն դպրոցի մէջ, եւ իմացական կարողութեանց աստիճանական զարգացումներուն համաձայն պատրաստուած ծրագրով մը առաջնորդել իւրաքանչիւր աշակերտ որ յաջորդաբար կարգայ այդ գրքերը:

Իր գլխաւոր նպատակներէն մին գործադրելիչ շատ հեռի կը գտնուի այն դպրոցը որուն դասընթացքին անհրաժեշտ մէկ մասը չեն կազմեր ընթերցանութեան այսպիսի կանոնաւոր վարժութիւններ: Տեսնենք ինչ կ'ըսէ այս մասին Հարվըրտ Համալսարանի Նախագահը, Տր. Էլիյըթ, որ արժանաւորապէս կրնայ նկատուիլ պետը այն բարեկարգիչներուն որոնք յեղաշրջած են ու կը յեղաշրջեն Ամերիկայի կրթական խոչալներն ու մեթոտներ: Նախագահ Էլիյըթ կ'ըսէ. «Մանկութեան շրջանին մէջ եղած ամբողջ կրթութիւնը շահեկան ու կրթիչ ընթերցանութեան մը ճաշակը արտադրելու է մանկան մէջ, որպէսզի այդ ընթերցումներէն ներշնչուի ու առաջնորդուի անոր յաջորդ տարիներու իմացական կեանքը: Նախնական կրթութեան մը գլխաւոր նպատակը

իրագործած կ'ըլլայ այն դպրոցը որ կը յաջողի առողջ գրականութեան մը ճաշակը հաստատել իր աշակերտաց մէջ, որչափ ալ անկանոն ըլլան բոլոր իր կրթական մեթոտները: Իսկ անյաջող դպրոց մըն է այն որ այսպիսի տեւական ճաշակ մը չհիմնէր աշակերտին մէջ:՝ Այս նոյն անձնաւորութիւնը ուրիշ առթիւ մըն ալ կ'ըսէ. «Մանուկներու կարգացած տափակ իմաստով գրքերուն վերագրելի է այս (Ամերիկեան) ազգին բարոյական յամր յառաջդիմութիւնը:՝

Տարակոյս չունինք թէ համաշխարհային համարաւ մը վայելող այս փորձառու դաստիարակը մեր դպրոցներուն մէջ գրական ընթերցումին բացակայութեանը պիտի վերագրէր զլխաւորաբար ընդհանուր Հայութեան բարոյական կայուն վիճակը, եւ արտասահմանի գաղթական Հայերուն ալ բարոյական յետադիմութիւնը: Տարակոյս չունինք թէ զլխաւորաբար այդ նոյն պատճառին պիտի վերագրէր նաեւ արտասահմանի գաղթականութեանց մէջ հրատարակուող թերթերու մեծ մասին անկեալ վիճակը: Մեր դպրոցներուն մէջ ոչ միայն կարեւորութիւն չտրուիր գրական ընտիր արտադրութեանց հետ աշակերտը հաճոյառիթ հաղորդակցութեան մը դնելու ամենակենսական գործին, այլ մինչեւ իսկ պէտք եղած քաջակերութիւնը չտրուիր այն աշակերտներուն որոնք ինքնաբերաբար կը դրդուին զարգացնել իրենց գրական ճաշակը, որոնք ներքին բնազդային մղմամբ մը կը փնտռեն իրենց իմացական կարողութիւններուն հաճոյք առթող գրքեր ու գրութիւններ: Չոր ու ցամաք դասադրքերէ դուրս պատեհութիւն չեն ունենար աշակերտք

ծանօթանալ գրական ընտիր արտադրութեանց. կը զրկուին անոնք իրենց հետաքրքրութեան սահմանները ընդարձակող, իրենց մտքին բազմակողմանի զարգացումներ պարզեւող եւ իրենց առջեւ ձգտման վսեմագոյն իտէալներ պարզող ընթերցումներէ: Աշակերտի մը ամբողջ կենաց ամենէն թանկագին ժառանգութիւնը յափշտակած կ'ըլլանք երբ զրկենք զանկա իր ցեղին արտադրած բարձրագոյն գրականութեան հետ հաղորդակցելու և անկէ ներշնչուելու անգին առանձնաշնորհումէն: Իր կոչման բացարձակապէս անարժան է այն դպրոցը որ չյաջողիր ընթերցանութեան տեւական ունակութիւն մը հաստատել իր աշակերտներուն մէջ:

Դպրոցական յարկին աակ չկրնար աւարտիլ անհատին դաստիարակութիւնը: Ժողովուրդի մը ամենամեծ մասը հազիւ հինգ վեց տարի միայն կրնայ մնալ դպրոցին մէջ, եւ հետեւապէս հազիւ կրնայ ամենէն տարրական կրթութիւն մը լոկ ստացած ըլլալ: Ամերիկայի մէջ իսկ, ուր ճրի բարձրագոյն վարժարաններ բացուած են ամեն կողմ եւ ուր ճրի կը հայթայթուի դպրոցական ամեն պիտոյք, Ամերիկայի մէջ իսկ հասարակութեան հարիւրին մէկ ու կէս մասը միայն բարձրագոյն վարժարան կը մտնէ: Աւելորդ է ըսել թէ մեր մէջ ասկէ շատ աւելի փոքր է բարձրագոյն վարժարան յաճախողներու թիւը, և ասպակովաբար կրնանք ըսել թէ այսպէս պիտի մնայ դեռ երկար տարիներ: Բարեբաղդ է այն աշակերտը որ կը յաջողի իր գիւղին կամ քաղաքին նախակրթարանէն գոնէ ընթացաւարտ ըլլալ: Այս իրողութիւններէն կը տեսնուի թէ ժողովրդ-

եան ամենամեծ մասին դաստիարակութիւնը կ'սկսի միայն դպրոցին մէջ: Նախակրթարանին գլխաւոր պաշտօնն է այնպէս մը պատրաստել իր աշակերտները որ դպրոցէն դուրս կարենան անոնք շարունակել սկսուած այդ դաստիարակութիւնը, որ կարենան ինքնազարգացմամբ կատարելագործել իրենց կեանքը: Եւ այսպիսի պատրաստութեան մը անհրաժեշտ պայմանն է առաջնորդել աշակերտը գրականութեան, այսինքն ամեն ծանօթութեանց այդ շտեմարանին, ամեն նեշնչմանց այդ աղբիւրին, և կեանքի ամեն կատարելագործմանց այդ ստեղծիչ ուժին: Այսպիսի պատրաստութեան մը անհրաժեշտ պայմանն է դպրոցին մէջ վարժեցնել աշակերտը բարձրագոյն գրականութեան մը հետ հաղորդակցելու, եւ հաճոյք զգալու այդ հաղորդակցութեանէն:

Գրադարան մը գտնուելու է գիւղական ամեն դպրոցի մէկ անկիւնը. ոչ թէ անուանական գրադարան մը, այլ իրական: Նախակրթարանի մը վարչութեան ամենագլխաւոր ջանքն ըլլալու է շարունակական վարժութիւններով զարգացնել աշակերտաց գրական ճաշակը, այնպէս որ դպրոցի ընթացքն աւարտելէն վերջն ալ կարօտը քաշեն անոնք ընտիր գրքերու, միտքն ու սիրտը մշակող գրքերու, այնպէս որ դպրոցի ընթացքը աւարտելէն վերջն ալ ժամանակ գտնեն անոնք ներկայացուցիչ անհատներու ազնուագոյն արտադրութիւնները ուղադրութեամբ եւ հաճոյքով կարդալու, անոնցմէ ներշնչուելու և առաջնորդուելու, և անոնց սղոցեցութեամբը քաշուելու դէպի իտէալական կեանքը: Խղճալի է արդարև

վիճակը այն պատանիին որ գործնական կենաց մէջ կը մտնէ առանց այսպիսի նախապատրաստութեան մը, որ կը մտնէ աշխարհի ապականութիւններուն, խարդախութիւններուն, զեղծումներուն և ամեն տեսակ անիրաւութիւններուն մէջ՝ առանց հաղորդակցիլ կարենալու մաքրութեան, սիրոյ, բարոյական առողջ սկզբանց այն իտէալական աշխարհին հետ որ գրականութեան բարձրագոյն մակարդակներուն վրայ միայն կը պարզուի իր ամբողջ կատարելութեամբը:

2

Ինչո՞ւ բարոյական այսքան անկեալ վիճակ մը կը տիրէ մեր երիտասարդութեան մէջ: Ինչո՞ւ սովորական դարձած են մեր մէջ ստութիւնն ու հայհոյութիւնը, ծաղրանքն ու նախատինքը: Ինչո՞ւ իմաստակութիւնը այնքան խոր արմատներ ձգել սկսած է մեր երիտասարդութեան մէջ, իմաստակութիւնը որ կ'արհամարէ ամեն հեղինակութիւն և անընդունակ կ'ընէ զմարդ իմացական կամ բարոյական ունէ յառաջգիւցածութեան: Ինչո՞ւ այնքան քառասյին վիճակ մ'ունին մեր հանրային գործնէութիւններ եւ ինչո՞ւ այնքան լեցուն են զեղծումներով: Հազար ու մէկ պատասխաններ կրնան տրուիլ այս հարցմանց:

Ոմանք կրնան պնդել թէ կենաց կանխագոյն շրջաններուն մէջ անհատի մը կրած յուր ազդեցութիւններն են գլխաւոր պատճառները վերը յիշուած շարիքներուն, թէ տգէտ ու աննկարագիր ծնողքներու ազդեցութեանը տակ մեծցող զաւակներ, իրենց աչքերուն առջեւ վեհ ձգտում-

ներէ ու բարոյական յառաջդիմութենէ զուրկ ծնողքներ ունեցող մանկիկներ, իրենց անգիտակից բայց ամենափափուկ հասակնուն մէջ որոշակի անբարոյական խօսքեր արտասանել ու գործեր կատարել սորվող, ստել ու հայհոյել, ուրիշը չարչրկել ու ծաղրել, ուրիշին իրաւունքը յափշտակել եւ անոր լացերովը ուրախանալ վարժուող անմեղ մանկիկներ հարկաւորապէս անազնիւ նկարագրի մը ցոյց պիտի տան իրենց չափահասութեանը ատեն, քանի որ անհատի մը ամբողջ կենացը մէջ անջինջ կը մնան մանկական ու պատանեկան ձևընկալ շրջաններուն մէջ ստացուած տպաւորութիւններ: Ընտանեկան յոռի ազդեցութիւնն է պատճառը մեր հանրային բարքերուն մէջ տիրող այս ամեն ապականութեանց:

Ուրիշներ կրնան պնդել թէ ընկերական միջավայրն է գլխաւոր պատճառը մասնաւորապէս մեր արտասահմանի երիտասարդութեան անկեալ վիճակին, թէ հայրենի երկրին բոլոր զսպիչ ազդեցութիւններէն զուրկ մնացած, օտար երկրի մը ընկերական ստորնագոյն խաւերուն մէջ ապրիլ ստիպուած, եւ քաղաքակրթութեան ամենէն վայրաքարչ բայց հրապուրիչ ազդեցութիւններովն շրջապատուած անփորձ երիտասարդը բնականաբար պիտի այլասեռի, քանի որ իր միջավայրին կը համակերպի ամեն կեանք: Աննպաստ միջավայրն է պատճառը մեր հասարակութեան ունեցած բարոյական լճացեալ վիճակին:

Վերը յայտնուած երկու ճշմարտութիւններն ալ ընդունելով հանդերձ մենք կը պնդենք թէ աշակերտին մէջ գրականութեան տեսական ու

զարգացեալ ճաշակ մը արտադրելու մասին մեր դպրոցներուն ցոյց տուած անտարբերութիւնն է նախնական պատճառը բոլոր այս չարիքներուն: Որովհետև յոռի ազդեցութեանց վայրեր չպիտի դառնային մեր ընտանեկան յարկերը եթէ դպրոցին մէջ այսպիսի ճաշակ մը ստացած ըլլային մեր հայրերն ու մանաւանդ մայրեր: Այն ատեն շարունակ պիտի ներշնչուէին անոնք բարձր իտէալներով: Լայն տեսութիւններ պիտի կրնային ստանալ մանկական ու պատանեկան կենաց անհուն նշանակութեանը եւ իրենց ծանր պարտականութեանը վրայ. ծնողական գիտակցութիւն մը պիտի կրնային անոնք ժառանգել աստիճանաբար, եւ այդ գիտակցութեամբ լուսաւորուած անձնագոհ սիրոյ առաջնորդութեամբը պիտի կրնային փրկել իրենց հոգեհատոր գաւակներուն ապագան, պիտի կրնային աշնիւ ու աճեցուն նկարագրի մը հիմերն հաստատել անոնց ֆիզիքական ու հոգեկան խիստ ձևընկալ կազմութեանը մէջ: Ընտանիքը բարեկարգելու գործը յաջողութեամբ յառաջ վարելու համար բաւական չէ նախակրթարանի, կամ մինչև իսկ բարձրագոյն վարժարանի ու գօլէճի ընթացաւարտ հայրեր ու մայրեր ունենալ, այլ մանաւանդ իրենց ամբողջ կենացը մէջ կանոնաւորապէս մտաւոր սնունդ հայթայթող գրքեր կարդացող հայրեր ու մայրեր: Անձամբ ծանօթ են մեզի շատ մը գօլէճի ընթացաւարտ Հայ երիտասարդներ որոնք հազուադէպ պարագայից մէջ միայն գիրք կը կարդան, եւ այն ալ անուշադիր կերպով մը ու կիսկատար: Սխալ չպիտի ըլլայ թերեւս ըսել թէ մեր իգական սեռին մէջ բազմատարաբար աւելի է այսպիսի-

ներուն թիւը քան թէ արական սեռին մէջ: Քիչ շատ կրթութեամբ մայրեր կը դադարին ընդհանրապէս միտք մշակող, եւ հետեւապէս աստիճան մը յոգնեցնող գրքեր կամ գրութիւններ կարդալէ երբ մէկ երկու դաւակի հոգատարութիւնը ծանրանայ իրենց վրայ: «Կարդալու ժամանակ չեն կրնար գտնել», ինչպէս սովոր են ըսել, մինչդեռ աւելի ճշմարիտ պիտի ըլլար ըսել. «Կարդալու ճաշակ չունինք»:» Ուր որ ճաշակ կայ հոն ժամանակ ալ կայ: Դպրոցը շատ մը տարրական ծանօթութիւններ տուած է անոնց, բայց զլացած է տալ ամենակենսական բանը, այսինքն առողջ գրականութեան մը ճաշակը: Զարմանալու չենք, ուրեմն, երբ դպրոցի սեմերէն ամեն տարի հազարներով դուրս ելնող Հայ աղջիկներ ու պատանիներ քանի մը տարիէն գործնակա՛նապէս մոռնան իրենց աւանդուած դանազան ծանօթութիւնները, երբ ապրին իմացական ու բարոյական յառաջդիմութեան աղբիւրը եղող բարձր իտէալներէ գրեթէ զուրկ կեանք մը, ու երբ կազմեն նոր սերնդին մէջ առողջ ու աճեցուն նկարագիր մը արտադրելու բոլորովին անյարմար ընտանիքներ: Աշակերտին մէջ գրականութեան սուական ու զարգացեալ ճաշակ մը արթնցնելու մասին մեր ցոյց տուած կատարեալ անտարբերութեանը կը վերագրենք գլխաւորաբար Հայ ընտանիքին անյառաջդիմական վիճակը, հետեւապէս նաեւ անկէ ծնունդ առնող ամեն սեփական անհատական ու ընկերական չարիքներ:

Գլխաւորաբար նոյն պատճառին կը վերագրենք դարձեալ մեր հանրային կեանքին մէջ տիրող քառասային վիճակը: Ճշմարիտ է թէ մեծ

ազդեցութիւն մ'ունի միջավայրը մարդուս թէ՛ ֆիզիքական թէ՛ հոգեկան կաղմութեանը, եւ հետեւապէս անոր ամբողջ նկարագրին վրայ, սակայն նոյնքան ճշմարիտ է նաեւ թէ իրեն համապատասխան միջավայր մը կը գտնէ կամ կ'ստեղծէ արդէն կազմուած նկարագիրը: Մանկական ու պատանեկան կենաց մէջ՝ ընտանեկան նպաստաւոր միջավայրի մը ազդեցութեամբ՝ կազմակերպուել թող առողջ նկարագիր մը, եւ դպրոցին մէջ ալ թող հաղորդակցութեան դրուի այդ նկարագիրը սնուցիչ գրականութեան մը հետ, եւ ստիպողաբար պիտի աճի անիկա ու կատարելագործուի, ստիպողաբար պիտի փնտռէ ու գտնէ իրեն համապատասխան առողջարար միջավայր մը: Սխալ է փոխուած միջավայրի մը ազդեցութիւնները պատճառ համարիլ մեր գաղթականութեանց մէջ տիրող ապականեալ բարքերուն: Ո՛չ. փոխուող միջավայրը առիթ միայն հայթայթած է մեր բարքերուն մէջ արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող ապականութեանց աւելի համարձակ կերպով մը արտայատուելուն: Մեր ընտանեկան ու կրթական յարկերը չեն կրցած առողջ ու զարգացուն նկարագիր մը կազմել մեր մէջ, երբ բոլորովին իրենց ազդեցութիւններուն տակ կը գտնուէինք իբր մանուկ ու պատանի՝ աւելի կակուղ ու ձկնկալ քան մեղրամոմը: Հոս է ահա մեր անհատական ու ընկերական կեանքին մէջ երևցող ահռելի չարիքներուն բուն պատճառը: Եթէ ընտանիքը լաւ նրկարագրի մը հիմերը հաստատած ըլլար մեր մէջ, ու եթէ դպրոցը վարժեցուցած ըլլար զմեզ կենսական հաղորդակցութիւն մ'ունենալու աշ-

խարհի մեծ հոգիներուն խորհրդոց ու զգացման-
ցը հետ, ստուգապէս պիտի կրնայինք այն ատեն
գտնել հոս այս փոխուած միջավայրին մէջ մա-
նաւանդ մեր նկարագրին ճոխացմանն ու ազնը-
ւացմանը նպաստող ընկերական ու գրական ազ-
դեցութեանց անսպառ աղբիւրներ:

3

Վերըյառաջ բերուած իրողութիւններ ցոյց կու-
տան մեզ թէ առողջ ու բազմակողմանի ընթեր-
ցումներու ճաշակն է որ պիտի ըլլայ ռահվիրան
մեր անհատական ու հանրային կենաց աստիճանա-
կան բարեկարգմանը: Ընտիր մատենադարան մը
հաստատուելու է ամեն դպրոցի մէջ, ծաղկոցէն
սկսեալ մինչև երկրորդական վարժարանը: Ընտիր
գրքեր ու գրութիւններ կարդալու տեական ունա-
կութիւն մը ժառանգելու է ամեն աշակերտ իր
դպրոցէն: Բաւական չէ դպրոցի մը ծախսերը հո-
գալ. հարկ է ԲԱՐԵԿԱՐԳԵԼ զայն: Եւ չենք գի-
տեր բարեկարգութիւն մը որ այնքան խոստմնա-
լից ըլլայ որքան գրական կանոնաւոր ընթեր-
ցումներու մուտքը դպրոցին մէջ: Կրթական խըն-
դիրներու մասին հեղինակութիւն ունեցող անձ
մը կը յայտարարէր վերջերս թէ Ս.մերիկայի կըր-
թական բարեկարգումներուն ամենէն կարևորն է
եղած գրականութեան մուտքը դպրոցին մէջ:
Այս յայտարարութեան նշանակութիւնը հասկնա-
լու համար յիշելու ենք թէ վերջին տասը քսան
տարիներուս Ս.մերիկայի հասարակաց դպրոցնե-
րուն մէջ տեղի ունեցող բարեկարգումները ուրիշ

ուէ դարու մէջ տեղի ունեցածներէն անհամե-
մատօրէն մեծ են եղած ու արագ: Չափազանցու-
թիւն չպիտի ըլլայ թերևս ըսել թէ այս ժամա-
նակամիջոցին մէջ քաղաքակիրթ ազգաց կրթա-
կան իտէալներն ու մեթոտներ այնչափ հիմնական
բարեփոխմանց ենթարկուած են, որչափ չէին են-
թարկուած աշխարհի վրայ դպրոցի հաստատումէն
մինչև անցեալ դարը հասնող ամբողջ ժամանա-
կաց մէջ միանգամայն:

Հարկէ աւելցնել այլ ևս թէ մեր ժողովրդային
գրականութեան բարձրացումը հիմնովին կախում
ունի դպրոցներու մէջ անոր մուտ գտնելէն: Կար-
դալու տեական ունակութիւն մը հաստատել ջա-
նացէք մեր նոր սերնդեան մէջ, կարելի ամեն
բանաւոր միջոցներով վարժեցուցէք զանիկա կա-
նոնաւորապէս հաղորդակցելու ընտիր մատենագ-
րութեան մը հետ, զարգացուցէք անոր գրական
ճաշակը, ընդունակ ըրէք զանիկա ՀԱՃՈՅՔ զգա-
լու գրական ազնուագոյն արտագրութեանց ըն-
թերցումներէն, և զօրեղագոյն ազդակը ստեղծած
պիտի ըլլաք մեր գրականութեան բարձրացմանն
ու ճոխացմանը: Այսպիսի ճաշակով մ'օժտուած
մեր պատանիներն ու երիտասարդներ պէտքը պի-
տի զգան բարձրագոյն գրականութեան, և այս
պէտքը պիտի կրնայ ստեղծել իրեն գոհացում
տալու կարող գրականութիւն մը, եթէ մինչև
իսկ գոյութիւն չունի այն տակաւին: Եւ ինչ հա-
մեմատութեամբ որ աճի բարձրագոյն գրականու-
թեան մը պահանջը, նոյն համեմատութեամբ պի-
տի նուաղի ստորնագոյն գրականութեան պա-
հանջը, որովհետև բարձրագունին հաճոյքը
ստիպողաբար կը մեռցնէ ընթերցողին մէջ

ստորնագունին հանոյքը, եւ հետեւապէս կը ջնջէ նաեւ անոր պահանջը: Դպրոցին մէջ խնամոտ եւ մեթոտաւոր ընթերցումներու մուտ գրտնելն է, ուրեմն, էական պայմանը մեր տեղւոյն գրականութեան բարձրացմանն ու ճոխացմանը, ինչպէս նաեւ գրական ստորնագոյն արտադրութեանց աստիճանական նուազմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԵՇՏՈՒՆԸ

1

Անգին ժառանգութիւն մըն է կեանքը: Բիւր սերունդներ մաքառած ու տառապած են միլիոնաւոր տարիներու ընթացքին մէջ՝ արտադրել կարենալու համար մարմնական այն կազմուածքը, զոր ամեն նորածին մանկիկ կ'ստանայ իր ծնողքէն: Մարդկային միտքը անկարող է ըմբռնել արժանիքը ֆիզիքական այս կեանքին, զոր անցեալը կտակած է ամենէն խեղճուկ աղքատին իսկ: Անհաշուելի դարերու վաստակալից աշխատութեանց արգասիքն է այն, անցելոյն ամենաթանկագին աւանդը, զոր ապագային պարտինք փոխանցել անեղծ ու անկորուստ:

Բայց հոգեկան կեանք մըն ալ ունեցած է մարդ հազարաւոր տարիներէ ի վեր: Իր սրտին ամենէն աղնիւ տարփանքներովը և կեանքին ամենէն խորին ձգտումներովը պաշտած է անիկա Գեղեցիկը, ճշմարիտը ու Բարին: Տեսանելիէն դէպի անտեսանելին, և անցաւորէն դէպի յաւիտենականը վերթեւած են միշտ անոր ամենէն վեհ իղձերը: Արդարութեան, սիրոյ ու երջանկութեան ոսկեղնիկ երազներ տեսած է անիկա իր ամենէն թմրած շրջաններուն մէջն իսկ: Անհատական ու ընկերական բարձրագոյն կեանքի մը յափշտակիչ իտէալներովը սողորուած է անիկա, և ջանքեր է կատար-

րած շուտ հասնելու համար իտէալական այդ կեանքին : Բարոյական, գեղեցկագիտական ու կրօնական այս զգացումներն ու խորհուրդները և անոնցմէ արտադրուած գործնէութիւններն են որ մարդու հոգեկան կեանքը կը կազմեն, այսինքն բուն մարդկային կեանքը : Ի՞նչպէս կը պահպանուի ու սերնդէ սերունդ կը փոխանցուի Ֆիզիքականէն անհունապէս մեծարժէք հոգեկան այս կեանքը : Ի՞նչպէս կը ժառանգենք դարաւոր անցելոյ մը այդ երազները, զմեզ դէպի ապագան քաշող այդ իտէալները, և մեր կենաց ամենէն սուրբ գործնէութիւնները յառաջ բերող Անհունին ու Յաւիտենականին այդ տեսիլքները : Ի՞նչպէս կը ժառանգենք հոգեկան այդ կեանքը, յաւիտենականութեան չափ երկար անցեալի մը բոլոր ջանքերուն վերջնական այդ պտուղը :

Ժառանգականութեամբ չկրնար փոխանցուիլ հոգեկան կեանքը : Մտային կարողութեանց սերմեր ու բնաւորութեանց միտումներ լոկ կուտայ մեզ ժառանգականութիւնը : Հարիւրաւոր սերունդներ Հայերէն կրնան խօսած ըլլալ յաջորդաբար, բայց նոր սերունդը ստիպուած է կրկին սորվիլ զանիկա : Լեզուն ժառանգական յատկութիւն մը չէ եղած դեռ, ոչ ալ բարոյական, գեղեցկագիտական ու կրօնական կեանքը, այսինքն զմարդ կենդանիէն որոշող հոգեկան կեանքը : Ի՞նչ կարգադրութիւն ըրած է, ուրեմն, բնութիւնը՝ պահպանելու և սերնդէ սերունդ փոխանցելու համար այս բարձրագոյն կեանքը, առանց որուն անյաջողութեան դատապարտուած պիտի ըլլան աշխարհի դարաւոր ձգտումները :

Քաղաքակրթութիւնն է հոգեկան կենաց ա-

ւանդապահը : Արտայայտման անդիմադրելի դժբաղդում մը կը գտնուի ամեն կեանքի մէջ : Հոգեկան կենաց համար ալ անխուսափելի ստիպողականութիւն մըն է արտայայտումը : Համար չկրնար մնալ մարդ լեզու տալու է իր ներքին զգացումներուն ու խորհուրդներուն. արուեստներ ստեղծելու է՝ անոնցմով իր հոգեկան անտեսանելի կեանքը մարմնացնել կարենալու համար : Ստեղծագործութիւնը ամենէն հիմնական օրէնքն է մարդկային կենաց, որովհետև անով միայն գոհացում ու երջանկութիւն կրնայ գտնել հոգին, և անով միայն կրնայ կատարելագործուիլ : Այն մարդն է աշխարհի մեծագոյն տառապեալը, որ զրկուած է իր բուն զգացումները արտայայտելու միջոցներէն : Կամայ թէ ակամայ, գիտակցօրէն թէ անգիտակցօրէն, ստեղծագործ էակ մըն է մարդ : Հոգին արտայայտուիլ կը ճգնի դարերէ ի վեր և այսպէս կ'ստեղծուին ու կը կատարելագործուին բոլոր լեզուներն, արուեստներն ու կաղմակերպութիւններ : Քաղաքակրթութիւն կը կոչուի ամբողջութիւնը այս ստեղծագործութեանց :

Լեզուն է ամենէն յստակ, ազդու և տիեզերական արտայայտումը հոգեկան կենաց : Ամեն մարդ կրնայ յայտնել անով իր զգացումներն ու խորհուրդները, և ամենէն աւելի անով կրնայ հասկնալի ըլլալ իր բոլոր ընկեր արարածներուն : Լեզուն է դարձեալ որ կը մեկնէ այն զգացումներն ու խորհուրդները, զորս անցեալը մարմնացուցած է ամբողջ քաղաքակրթութեան, այսինքն գիտական, գեղարուեստական, քաղաքական ու կրօնական բոլոր արտադրութեանց մէջ : Լեզուն

է, ուրեմն, անցելոյն հոգեկան կենաց ամենէն կատարեալ մարմնացումը:

Գրականութեան կը փոխուի լեզուն, երբ ինքնագիտակցութեան աստիճանին հասնի մարդկային միտքը: Ինքնագիտակցութիւն չունեցող ցեղեր ու անհատներ գրականութիւն ալ չեն կրնար արտադրել: Ամեն ազգի մէջ բաղդատարար չատքիչ են ինքնագիտակից անձերը, և այդ ընտրեալ հոգիներն են որ իրենց պատկանած ազգին գրականութիւնը կ'ստեղծեն: Իրենց կողմէն լոկ չեն խօսիր անոնք, այլ կը խօսին մանաւանդ իրենց ցեղին ու ժամանակին կողմէն. լեզու կուտան անոնք մարդկային անթիւ սրտերու մէջ փոթորկող համր յոյզերուն: Իր ցեղին ներկայացուցիչն է ամեն մեծ հոգի, որովհետև անոր տառապանքներովը կը տանջուի, անոր երազներովը կ'օրօրի եւ անոր խորհուրդներովը կը սնանի, ու երբ ներշնչման գերագոյն պահուն խօսք կուտայ իր անձնականութեան խորերէն բարձրացող զգացումներուն, ցեղին ձայնն է իսկապէս որ կ'արձագանգէ այդ խօսքերուն մէջէն: Յեղիմը հոգեկան բարձրագոյն կենաց մարմնացումներն են իր մեծ գրքերը: Մարդկային բիւր արարածներ կը տառապին, կը յուզուին ու կ'երազեն ամեն վայրկեան, և հանձարը կուգայ խօսք տալու սրտի այդ խուլ և անյօդ ձայներուն: Միլիոնաւոր մարդիկ համր կը մնան, որպէսզի միակ հզօր ձայն մը խօսի իրենց կողմէն:

Գրականութիւնը, ուրեմն, արտադրութիւնն է կենաց: Հարկ է լաւ ըմբռնել այս իրողութիւնը, որպէսզի կարող ըլլանք հասկնալ գրա-

կանութեան պաշտօնին անհուն կարեւորութիւնը: Կենաց արուեստական մէկ դարդը չէ գրականութիւնը, այլ անոր բողբոջաւորումը. այնքան բնական ու կենսական՝ որքան ծաղիկը կամ պտուղը բուսական կենաց համար: Այս է պատճառը որ իրապէս մեծ ազգեր մեծ գրականութիւններ ալ կ'ունենան, եւ այս է պատճառը որ սրտի ու մտքի խանդոտ դործնէութիւններ կ'ստեղծեն նաեւ գրական վերակենցաղութեան շրջաններ: Ժողովուրդի մը նկարագիրն է որ կ'արտայայտուի իր գրականութեան մէջ, այսինքն աղբիւրը իր զգացումներուն ու խորհուրդներուն, այսինքն ստեղծիչը իր պատմութեան ու իր ճակատագրին:

2

Գրականութիւնը, այսպէս, ճշմարտագոյն ու ճոխագոյն յայտնութիւնն է հոգեկան կենաց: Բայց ամեն յայտնութիւն մեկնութիւն մըն է միանգամայն: Մարդկային կենաց ամենէն հաւատարիմ մեկնիչն է գրականութիւնը, որովհետև անոր կատարելագոյն արտադրութիւնն է: Մարդկային կենաց բոլոր երևոյթներուն ետևը գործող հոգեկան մեծ ուժերն ու ձգտումները երևան բերել և դանձր մեկնել է գրականութեան պաշտօնը: Տեւական արժանիք չկրնար ունենալ ունէ գիրք որ չը պարունակեր իր մէջ կեանքի այսպիսի բարձրագոյն մեկնութիւններ: Տասնեկններորդ դարու իրապաշտ գրականութիւնը փորձեց իր ֆիզիքական տարրերուն վերածել մարդկային կեանքը. բայց

կարճատես է այն գրականութիւնը որ կենաց Ֆիզիքական մակերեսը լուկ կը տեսնէ — կոշտ ու անկապ իրականութիւններ — և չնչմարեր անոնց ետև տարածող գեղեցկութեան, ճշմարտութեան ու սիրոյ հոգեկան աշխարհը:

Հոգեբանական գրականութիւն մը չէ այն, այլ բնախօսական. վսեմ նպատակներ չտեսներ անիկա կեանքի բոլոր շարժումներուն մէջ, չը նշմարեր փառաւոր վախճանը սրտի ամենախորին ձգտումներուն, ու չկրնար, հետեւապէս, մեկնել անհուն նշանակութիւնը մարդկային կենաց: Գրականութիւն մը որ կ'ուրանայ գոյութիւնը բոլոր այն բաներուն որոնք ամենէն աւելի պաշտելի առարկաներն են դարձած ընդհանուր մարդկութեան ամենաջերմ յուսոյն ու հաւատոյն, գրականութիւն մը որ կը կապտէ բնութիւնն ու մարդկութիւնը իրենց բարձրագոյն իտէալներէն, գրականութիւն մը որ կ'ուրանայ «Բարի Աստուծոյ» մը գոյութիւնը, ինչպէս կը յայտարարէ իրապաշտ դպրոցին պետերէն Զօլա, եւ որ ցնորական երազի մը նման մէկդի կը նեաէ հոգեկան կենաց կատարելագործման երկինքը, մահուան դատապարտուած է: Գրականութիւնը, ինչպէս ամեն արուեստ, սրտին արտադրութիւնն է յաւէտ քան թէ իմացականութեան: Գիտութիւնը կրնայ նիւթապաշտ ըլլալ, բայց արուեստը երբեք, որովհետեւ հաւատք, յոյս ու սէր կեանքը կը կազմեն սրտին. եւ հոգեկան իրականութիւններ են ասոնք:

Իրապաշտ մ'ըլլալու է ամեն ճշմարիտ գրա-

գէտ, այսինքն յատկօրէն տեսնելու է իրականութիւնները և հաւատարմարար պատկերացնելու է զանոնք իր արտադրութեանց մէջ: Եւ ի՞նչ բաներ աւելի իրական են մարդկային կենաց մէջ քան սրտի երազները, յոյսերն ու հաւատքներ, քան կեանքի իտէալները, որոնց ետևէն կը քաշուին մարդկային բոլոր յառաջդիմական գործնէութիւններն ու շարժումներ: Ի՞նչ բաներ աւելի իրական են պատմութեան մէջ քան կատարելագործման այն տենջանքները, որոնց արտադրութիւններն են եղած պատմական բոլոր նշանակալից դէպքեր: Իրապաշտ չէ այն գրագէտը որ կ'անտեսէ մարդկային կենաց մէջ գործող հոգեկան այս իրականութիւնները: Տասնեկիններորդ դարու միակողմանի իրապաշտութեան սկսած է արդէն յաջորդել ճշմարիտ իրապաշտութեան մը յուսալից շրջանը: Տասնեկիններորդ դարու բերած իմացական անհուն հարստութիւնները, մասնաւորապէս բնաշրջման համապարփակ վարդապետութիւնը, որ այնքան լայն տեսութիւններ կ'ընծայէ մեզ բնութեան ու մարդկային կենաց վերայ, որ յաւիտենական նպատակներ կը նշմարէ արեւելքի բոլոր շարժումներուն մէջ, բնաշրջման վարդապետութիւնը, կ'ըսեմ, պատրաստած է արդէն ճամբան մեծ գրականութեան մը դալստեանը: Արագօրէն կը մօտենայ նոր մեկնիչներու օրը, որոնք արուեստի մէջ մարմնացնեն պիտի տասնեկիններորդ դարուն յայտնած գիտական նոր տեսութիւնները: Անոնք ալ իրապաշտներ պիտի ըլլան, ինչպէս եղած են անցելոյն բոլոր մեծ գրագէտները, բայց պիտի ըլլան Տանթէի ու Շէքս-

բխրի, Պալղաքի ու Կէօթէի նման իրապաշտներ, այսինքն ամեն բանի մէջ օրէնք ու իտէալ տեսնող, եւ զանոնք մեկնել ջանացողներ:

3

Գրականութիւնը կեանքի արտադրութիւնն ու մեկնութիւնը չէ լոկ, այլ մանաւանդ անոր ապագայ վիճակին մարգարէութիւնը: Ազդուօրէն շեշտել կ'ուզեմ այս կէտը: Իր արժանիքին կէսը, այն ալ փառաւորագոյն կէսը կորսնցուցած պիտի ըլլար գրականութիւնը, եթէ ապագայ կատարելագոյն կեանքի մը մարգարէութիւնները չպարունակէր իր մէջ: Առանց մարգարէութեան այս կենսական տարրին անկարող պիտի ըլլար գրականութիւնը իր ամենավսեմ պաշտօնը կատարելու: Բայց կենաց ամեն ճշմարիտ մեկնութիւն մարգարէութիւն մըն է միանգամայն: Եթէ անձի մը ներկայ տեսլանքներուն եւ ձգտումներուն մէջ կը ծածկուի ապագայ մարդը, եթէ ներկային իտէալներուն մէջ կը ննջեն ապագային իրականութիւնները, անտարակոյս ընդհանուր մարդկութեան ապագայ կենաց առաքեալներն են աշխարհի մեծ հոգիները, անտարակոյս հեռաւոր ապագայի մը մարգարէութիւններն են անոնք, ինչպէս գարնան նախընծայ ծաղիկները հողին մէջ ննջող սերմերուն: Գրականութիւնը մարմնացումն է մարդկութեան այս ներկայացուցիչ հոգիներուն ունեցած ամենաբարձր զգացմանց ու խորհրդոց, հետեւապէս իր մէջ կ'ամփոփէ ապագայ կենաց ամենակատարեալ մարգարէութիւնները:

Անիրագործելի ցնորքներ պիտի ըլլային ապա-

գայ կատարելագոյն կեանքի մը բոլոր այս մարգարէութիւններ, եթէ իտէալներէ գրաւուող սիրտ մը չունենար մարդկութիւնը: Բայց յիշած ենք արդէն թէ քարշողական գիտակից ուժերու միջոցաւ կը կատարուի հոգեկան կենաց կատարելագործումը, ոչ թէ մղիչ անգիտակից ուժերու: Ինազգը չէ որ յառաջ կը մղէ մարդկութիւնը քաղաքակրթութեան մէջ, այլ իտէալը: Եւ այս իրականութեան մէջն է որ կը կայանայ գրականութեան ամբողջ արժանիքն ու նշանակութիւնը, որովհետեւ կեանքի բարձրագոյն իտէալներ կը ներկայացնէ անիկա մարդկութեան, ու անոնցմով կրնայ գրաւել մարդոց սրտերը, կրնայ ներշնչել անոնց կեանքերը, կրնայ եռանդուն ձգտումներ ու գործնէութիւններ ստեղծել անոնց մէջ, և այսպէս կրնայ իրագործել աստիճանաբար իր ըրած մարգարէութիւնները: Ուրեմն, ապագայ բարձրագոյն կեանքի մը մարգարէութիւնը լոկ չէ գրականութիւնը, այլ մանաւանդ զանիկա իրագործող ուժը:

Մարդուս հետ կը ծնին իր բնազդները. անհատական ջանքեր պէտք չեն բնաւ զանոնք ժառանգելու համար. ինքնաբերաբար կը բղխին անոնք մարդկային բնութենէն ու գործնէութեան կը դրդեն անհատը: Այսպէս չեն, սակայն, իտէալները. ինքնաբերաբար չեն բղխիր անոնք մեր բնութեան մէջ, ամեն անհատ մասնաւոր ջանքեր ընելու է զանոնք ժառանգելու համար: Ամեն անհատի մեծագոյն պարտականութիւնն է հաղորդակցութեան դնել ինքզինքը ու հանրութիւնը աշ-

խարհի ամենէն առողջ խորհուրդներուն և ազնիւ
 զգացումներուն հետ, որովհետեւ ասոնցմով է
 որ պիտի ստեղծուին կատարեալ ու երջանիկ
 կեանքի մը հասնելու համար եղած բոլոր
 գործնէութիւններ, եւ ասոնցմով է որ կարելի
 պիտի ըլլայ ժառանգել հոգեկան բարձրագոյն
 կեանքը :

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0666600

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0666599

